

getalenteerde
mensen
met **SPECIALE
WENSEN**

Toinette Loeffen

Afstudeeronderzoek Master Social Work
Hogeschool Utrecht

een onderzoek naar de ervaringskennis, visie, mogelijkheden en wensen van deelnemers
met een psychiatrische beperking met betrekking tot 'acterschap', kunstzinnige ontwikkeling en participatie

*kunst
inclusief*

Dit rapport is bestemd voor:

- Mensen en hun belangenbehartigers met een verstandelijke handicap of psychiatrische beperking die zich willen ontwikkelen en participeren met Kunst
- Vertegenwoordigers van organisaties van mensen met handicap, geestelijke gezondheidszorg, patiënten en consumentenplatforms
- Vertegenwoordigers van organisaties die zich bezig houden met Kunst en Cultuur
- Beleidsmedewerkers, professionals en studenten van Zorg, Welzijn, Kunst en Cultuur
- Bestuurders, raadsleden, gedeputeerden en managers

Ik hoop dat dit rapport u helpt om u te verplaatsen in een grote groep getalenteerde burgers, die veel meegemaakt hebben en zich graag op hun eigen manier willen ontwikkelen en meedoen met kunst.

Deelnemers van de ateliers REAKT/Anders Bekeken, De Kunstvlieg en Het Koorenhuis Centrum voor Kunst en Cultuur zijn in verschillende rollen van cursist, onderzoeker, co-onderzoeker, kunstenaar en producent bij het onderzoek en het samenstellen van het eindproduct betrokken. Ze zijn voortdurend uitgenodigd en gestimuleerd om hun ervaringen, kennis, visie en wensen m.b.t. het ontwikkelen en meedoen met kunst, kenbaar te maken. Dat was een arbeidsintensief en leerzaam proces.

Met de opbrengsten uit dit onderzoeksrapport zijn verschillende producten tot stand gekomen:

1. **verhalenbundel ‘Verdwalen in verhalen van mensen met speciale wensen’**
Met verhalen van mensen met speciale wensen. (Loeffen, T. 2010)
2. **dialoogspel ‘De jacht en het wachten...’** De kunst van het tweegesprek (van Biene, M., de Bruijn, P. en Loeffen, T. 2010)
Een narratief competentieprofiel dat als methodiek gebruikt kan worden, waarin de verhalen (tekstfragmenten) richtinggevend zijn voor de competentieontwikkeling van de deelnemer en de professional.
3. **publicatie Kansen in Kunst** Kunst door mensen met speciale wensen (Van Biene e.a. 2010)

Ik hoop dat dit materiaal inspiratie en bouwstenen biedt.

Toinette Loeffen
Projectleider en onderzoeker Kunst Inclusief, Hogeschool Utrecht

Inhoudsopgave

1. inleiding

- 1.1 Gelijkwaardige kansen om te ontwikkelen in de samenleving
- 1.2 Kwetsbare burgers of mensen met talenten en speciale wensen

2. onderzoeksproject Kunst Inclusief

- 2.1 Inleiding
- 2.2 Probleem, vraag- en doelstelling
- 2.3 Opbouw van het project Kunst Inclusief
- 2.4 Samenvatting van de resultaten van een inventariserend vooronderzoek onder Centra voor de Kunsten en Ateliers in de Zorg

3. mensen met speciale wensen participeren als actor met Kunst

- 3.1 Inleiding
- 3.2 De opzet van ontwikkelwerkplaats Den Haag
- 3.3 Schets van de verschillende onderzoekslocaties ontwikkelwerkplaats Den Haag
 - 3.3.1 Atelier Anders Bekeken
 - 3.3.2 Centrum voor de kunsten het Koorenhuis
 - 3.3.3 Atelier De Kunstvlieg
- 3.4 Doel van de Ontwikkelwerkplaats Den Haag
- 3.5 Vraagstelling en specifieke doelstellingen
- 3.6 Methoden van onderzoek
 - 3.6.1 Responsieve methodologie met dialoog
 - 3.6.2. Data verzamelen
 - 3.6.3 Onderzoek wordt gedaan door een onderzoeker
 - 3.6.4 De waarde van verdwalen in andere verhalen
- 3.7 Benadering van de respondenten; relatie is de sleutel
 - 3.7.1 Schets van de onderzoekslocaties
- 3.8 Drie fasen in het onderzoek

4. begrippen en theorieën

- 4.1 Inleiding
- 4.2 Algemene definiëring begrippenkader
 - 4.2.1 Kunst

- 4.2.2 Cultuureducatie
- 4.2.3 Kunsteducatie
- 4.3 Begrippenkader geformuleerd voor Kunst Inclusief
- 4.4 Veranderingen die van invloed zijn op Onderwijs, Zorg, Welzijn en Kunst en Cultuur
- 4.5 Andere beeldvorming
- 4.6 Normaal of niet normaal
- 4.7 Actor of toeschouwer
- 4.8 Meervoudige identiteitsontwikkeling
- 4.9 Stoornis, beperking, handicap en talent
- 4.10 Participatie
- 4.11 Community arts
- 4.12 Inclusie
- 4.13 Niches
- 4.14 Nieuwe professionals met non-verbale sensibiteit

5. speciale wensen en locaties om te ontwikkelen met kunst in beeld

- 5.1 Inleiding
- 5.2 Opbrengsten van het deelnemersonderzoek in zeven stappen
- 5.3 Narratieve analyse
- 5.4 Speciale wensen in beeld

6. de waarde van Kunst

- 6.1 Inleiding
- 6.2 De waarde en functies van Kunst
- 6.3 Conclusie

7. actor en toeschouwer verhalen

- 7.1 Inleiding
- 7.2 Doelgroepbenadering als etikettering en stigmatisering maakt je tot toeschouwer
- 7.3 Hoe ze zichzelf zien
- 7.4 Hoe ze ervaren dat ze gezien worden
- 7.5 Conclusie

8. drempels bij participeren en ontwikkelen met Kunst

- 8.1 Inleiding
- 8.2 Oorzaken en drempels bij ontwikkelen en participeren met Kunst
 - 8.2.1. Geen arbeid kunnen verrichten en het hebben van een uitkering
 - 8.2.2 Moeilijk eigen gevoelens, behoeften en grenzen kenbaar kunnen maken
 - 8.2.3 Onbekendheid en onvoorspelbaarheid zijn onveilig
 - 8.2.4 Belemmeringen door anderen
- 8.3 Samenhang professionele socialisatie, talent en handicap
- 8.4 Conclusie

9. voorwaarden voor inclusief ontwikkelen en participeren met Kunst

- 9.1 Inleiding
- 9.2 Een plek waar je verwacht wordt met een prettige sfeer
- 9.3 Veiligheid en voorspelbaarheid
 - 9.3.1 Jezelf en anders mogen zijn
 - 9.3.2 Laagdrempelig, vrijheid, ruimte geen druk
 - 9.3.3 Kennismaking met focus op belangstelling
 - 9.3.4 Rustige omgeving, kleine groep en anders omgaan met tijd
- 9.4 Meedoen vraagt actief betrekken
- 9.5 Ondersteuning bij socialiseren in pauzes en voorstelrondjes
- 9.6 Financiering en beleid
 - 9.6.1 Reguliere kunstcursussen zijn duur
 - 9.6.2 Een gezonde bloeiende Civel Society
 - 9.6.3 Stimuleringsfondsen
- 9.7 Ondersteuning op maat

10. conclusie en suggesties; in dialoog samen ontwikkelen met kunst

- 10.1 Conclusies
- 10.2 Doelstellingen van het onderzoek
 - 10.2.1 Acterschap is bevorderd
 - 10.2.2 Aanbevelingen die bijdragen competentie ontwikkeling van deelnemers en kunstbegeleiders
- 10.3 In dialoog samen ontwikkelen met kunst

Inleiding

I. Inleiding

I.1 Gelijkwaardige kansen om te ontwikkelen in de samenleving

Nederland ondertekende in maart 2007 het VN Verdrag voor de Rechten van mensen met beperking. Het verdrag beoogt dat de circa 650 miljoen mensen met een handicap wereldwijd op dezelfde wijze als anderen kunnen deelnemen aan het maatschappelijke leven en de universele rechten van de mens kunnen genieten. Het verdrag verplicht de lidstaten om sociale en fysieke belemmeringen weg te nemen die gehandicapten dagelijks ervaren.

Nederland onderschrijft de VN Standaardregels voor Gelijke Kansen voor Mensen met beperking waarin staten worden opgeroepen gelijke kansen te bieden door alle aspecten van het maatschappelijke verkeer voor iedereen toegankelijk te maken.

Ook onderschreef Nederland in 1994 de Verklaring van Salamanca van Unesco waarin staat dat ieder kind een fundamenteel recht heeft op onderwijs en in staat moet worden gesteld een acceptabel niveau van leren te bereiken en op peil te houden. Allen met speciale onderwijsbehoeften moeten toegang hebben tot reguliere scholen, welke hen opnemen in een kindgericht pedagogisch klimaat dat in staat is aan hun behoeften tegemoet te komen. In het inclusiemanifest wordt beschreven dat het Nederlandse Wetboek van Strafrecht stelt dat elke vorm van onderscheid, uitsluiting, beperking of voorkeur, die ten doel heeft of ten gevolge kan hebben dat de erkenning, het genot of de uitoefening op voet van gelijkheid van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden op politiek, economisch, sociaal, cultureel of andere terreinen van het maatschappelijke leven, wordt teniet gedaan of aangetast strafbaar is.

De Londense professor Anne Bamford adviseerde aan de toenmalige minister Plasterk, na een rondreis in 2007 door Nederland langs onder andere Centra voor de Kunsten over de toegankelijkheid van de kunsteducatie. Leerlingen met een verstandelijke of psychiatrische beperking dienen in gelijke mate als anderen toegang te hebben tot buitenschoolse kunsteducatie en brede scholen. Een ander advies was dat de drempel van de centra voor mensen met een beperking verlaagd kan worden.

Bij veel Centra voor de Kunsten blijkt de programmering voor de doelgroep met een beperking een vrijwel onontgonnen gebied. Er valt nog veel te verbeteren.

Landelijke organisaties als Kunstfactor; Sectorinstituut Amateurkunst, Kunstconnectie; de Branchevereniging van Kunsteducatiecentra en Cultuurnetwerk Nederland; een landelijk kenniscentrum voor instellingen die zich met cultuureducatie bezig houden, geven aan dat voor de centra en de overheid betrokkenheid van speciaal belang is. Er wordt bezuinigd op de subsidies voor regulier buitenschools educatief aanbod, maar overheidsondersteuning voor specifieke groepen met een maatschappelijke achterstand is hard nodig. Daarin liggen kansen voor de centra om hun maatschappelijke verantwoordelijkheid te profileren.

Kunst maakt deel uit van het leven, is terug te vinden in iedere cultuur, raakt en roept emoties op. Overal nemen mensen deel aan kunstuitingen. Ook voor mensen met een beperking is kunstbeoefening belangrijk. Voor hen geldt net als voor ieder ander mens dat kunstbeoefening leidt tot zingeving en zelfontplooiing en bij sommigen zelfs tot kunstenaarschap.

Helaas zijn er voor mensen met een beperking minder mogelijkheden om volwaardig deel te nemen aan kunst. Enerzijds omdat de gevestigde kunstinstellingen onvoldoende zijn toegerust om hen te ontvangen en te ondersteunen. Anderzijds omdat bij de professionals van veel reguliere kunstinstellingen, maar ook zorgateliers onvoldoende sensitiviteit en deskundigheid aanwezig zijn voor de talenten en ontplooiingsmogelijkheden achter de beperking. Mensen met een beperking zijn welkom, worden als gelijkwaardig beschouwd en mogen meedoen zoals iedereen meedoet. Toch zie je ze weinig in reguliere kunstinstellingen omdat er geen aandacht is voor de verschillende ondersteuningsbehoeften, die het hen mogelijk maken om gewoon mee te kunnen doen.

Het initiatief voor dit onderzoeksproject is genomen door de stichting Special Arts in Doorn.

Deze stichting heeft tot doel de kunstparticipatie van mensen met een handicap te bevorderen. De stichting vervult een landelijke functie als kunstuitleen aan bedrijven en heeft op grond daarvan samenwerkingsrelaties met circa 100 ateliers voor gehandicapten en met circa 20 zelfstandig werkende gehandicapte kunstenaars. Daarnaast zijn er vele contacten met reguliere kunstinstellingen. Bij inclusief Kunst en Cultuurbeleid is het van belang de toegankelijkheid en mogelijkheden voor kunstbeoefening voor mensen met een beperking in samenleving te verbeteren en kunstprofessionals beter toe te rusten.

In onze samenleving was de ondersteuning aan mensen met beperkingen lange tijd afgestemd op hun specifieke beperking. Verzuiling en institutionalisering van zorg en begeleiding maakten dat typen zorgvragers werden gecentreerd in doelgroepen. Dit leidde tot economische orden als intramurale instellingen (Delsen 2000). Nederland kent daarvan vele voorbeelden: speciale scholen, speciale woonvoorzieningen, speciale mogelijkheden voor vrijetijdsbesteding en aangepast vervoer. Doorgaans gelden daar speciale regels die mensen met beperkingen ook extra kunnen beperken. De ondersteuning die bedoeld was om mensen zo zelfstandig mogelijk te laten functioneren lijkt een instrument geworden, dat hen uitsluit van tal van eigen keuzes en de individuele vrijheid beperkt.

Zo blijkt ook uit het vooronderzoek van Kunst Inclusief dat de Centra voor de Kunsten met elkaar slechts zo'n 800 deelnemers met een beperking bereiken. Een getal dat door gebrekkige registratie door de centra niet helemaal valide is – een groot deel van de centra beroept zich op het gegeven dat een dergelijke registratie als discriminerend kan worden ervaren. Bij een klein aantal centra is echter precies bekend hoeveel cursisten met een beperking deelnemen; juist om hen de goede ondersteuning te kunnen bieden.

800 deelnemers op een totaalbereik van 425.000 deelnemers bij de Centra voor de Kunsten is gering, zeker als dit afgezet wordt tegen de schatting van Hesselink en Jorissen, die stellen dat één op de tien Nederlanders leeft met een beperking. Deze cijfers maken duidelijk dat de toegang voor mensen met een beperking bij de Centra voor de Kunsten verbeterd kan worden. Ook blijkt dat de deelnemers die bij de Centra voor de Kunsten komen, daar voornamelijk op eigen initiatief komen. De deelnemers bij de Ateliers komen via een persoonlijk begeleider van de zorginstelling. Een directeur van een Centrum voor de Kunsten geeft een schets van wat wellicht de oorzaak is van de geringe participatie van cursisten met een beperking. "Ik denk dat er door de Centra te weinig wordt gedaan als ik het veld overzie, het is een nauwelijks ontgonnen gebied, er is amper actief beleid, de Centra weten niet goed waar te beginnen. Er wordt collectief weinig aan gedaan". Het vooronderzoek bevestigt dit beeld. Onbekendheid met de doelgroep lijkt een belemmering te zijn".

Door de invoering van de WMO op 1 januari 2007 hebben er ingrijpende veranderingen plaatsgevonden die van invloed zijn op Onderwijs, Zorg, Welzijn, Kunst en Cultuur. Uitgangspunt is te komen tot een bloeiende Civel society waarbij de burgers gelijkwaardig zijn. Het is niet de overheid die alles regelt, maar mensen helpen elkaar en iedereen; arm, rijk, jong, oud, ziek en gezond krijgt de gelegenheid om mee te doen. De WMO moet dit wettelijk bekrachtigen met voorzieningen t.b.v. behoud van zelfstandig functioneren en deelname aan het maatschappelijk verkeer. Hierdoor zal de samenleving mooier, veiliger en beter betaalbaar worden. (Alblas 2008)

Deze visie is mooi, maar in de praktijk werkt het anders: zo wordt bijvoorbeeld de deelname van mensen met psychosociale problemen van het zorgatelier Anders Bekeken in Den Haag, niet meer bekostigd uit de AWBZ. Deze mensen zouden volgens de nieuwe regeling eigenlijk ondersteund moeten worden maar zoals uit mijn rapport blijkt is hier helemaal geen sprake van.

Ze worden geacht 'gewoon' mee te doen in de reguliere kunstbeoefening. Te integreren. Bij integratie wordt gedacht in termen als 'wij' en 'zij'.

De verantwoordelijkheid tot 'aanpassing' wordt gelegd bij de mensen wiens psycho-sociale problemen juist de reden zijn van het niet 'gewoon mee kunnen doen'.

1.2 Kwetsbare burgers of mensen met talenten en speciale wensen

De begrippen normaal, handicap, participatie en 'kwetsbare burger' roepen allerlei vragen op.

Hoe kun je bijvoorbeeld een gelijkwaardige relatie opbouwen met een ander als je denkt dat jij normaal bent en die ander niet? Of als je uitgaat van eigen onkwetsbaarheid of denkt dat jij participeert en anderen niet?

Bij een onderzoek naar kwetsbare burgers vond ik een beschrijving van Movisie van kwetsbare groepen: *mensen die door fysieke, psychische, psychosociale of sociaaleconomische omstandigheden gehinderd worden in hun maatschappelijke participatie. Denk aan daklozen, zwerfjongeren, mensen met een psychische aandoening, langdurig werklozen.*

Op een site van VWS (over tropische hitte) vallen onder kwetsbare groepen ook oudere mensen, chronisch zieken, gehandicapten, kleine kinderen en baby's.

Het is vreemd dat er een verschil wordt gemaakt tussen kwetsbaren en niet kwetsbaren, want zijn we niet allemaal kwetsbare burgers? Kunnen we niet allemaal een ongeval krijgen, een aandoening, een kind met een beperking en oud worden met gebreken? Iedereen krijgt vroeg of laat met de eigen kwetsbaarheid te maken.

Tijdens de tentoonstelling niet normaal van december 2009 tot maart 2010 stellen kunstenaars kritische vragen over wat normaal is en wie dat eigenlijk bepaalt. Perfectie lijkt de norm in de westerse samenleving. Mooi en gelukkig zijn is maakbaar en daardoor een keuze, ongelukkig zijn is je eigen schuld. Maar wat is dat eigenlijk voor norm en wie voldoet daaraan?

Vroeger werden mensen met een beperking gezien als onvolwaardig, zielig of ongelukkig. Later werden ze als patiënten, vaak in gesloten voorzieningen, behandeld of verzorgd.

In de zeventiger jaren kregen ze de kans om te integreren in de samenleving. Ze mochten meedoen op voorwaarde dat ze zich aan en inpasten in de samenleving.

Inclusie gaat verder dan integratie en betekent insluiting van de achtergestelde groep op basis van gelijkwaardige rechten en plichten. Bij inclusie is het de maatschappij die zich aan- en inpast en diversiteit als een meerwaarde ziet.

De trend is van patiënt, naar cliënt, naar burger ofwel van zorg, naar begeleiden, naar ondersteunen.

Het is hoog tijd om te onderzoeken hoe we de ervaringen, visie, talenten, expertise van mensen met speciale wensen over hoe zij zich willen ontwikkelen en meedoen met kunst in beeld brengen.

Hoe anders mag je zijn en waar kun je je recht halen op gelijkwaardige kansen in de vorm van ondersteuning als het je niet lukt om 'gewoon' mee te doen in de samenleving?

Onderzoeksproject Kunst Inclusief

2. Onderzoeksproject Kunst Inclusief

2.1 Inleiding

Het project Kunst Inclusief is een tweejarig samenwerkingsverband van de Hogescholen Utrecht en Arnhem Nijmegen, Special Arts, Kunstconnectie, Kunstfactor, Cultuurnetwerk, Vereniging Gehandicapten Nederland en een zevental Centra voor de Kunsten en ZorgAteliers. De Hogescholen doen onderzoek en leveren kennis. Dit samenwerkingsverband wil handreikingen bieden ter verbetering van de kunstontwikkeling en cultuurparticipatie bij mensen met een beperking. Het project richt zich met name op instellingen voor kunsteducatie en instellingen voor zorg en dagbesteding.

Het initiatief voor dit project is genomen door stichting Special Arts in Doorn. Deze stichting heeft tot doel de kunstparticipatie van mensen met een handicap te bevorderen. De stichting vervult een landelijke functie als kunstuitleen aan bedrijven en heeft op grond daarvan samenwerkingsrelaties met circa 100 Ateliers voor gehandicapten en met circa 20 zelfstandig werkende gehandicapte kunstenaars. Daarnaast zijn er vele contacten met reguliere kunstinstellingen.

Ook voor mensen met een beperking is kunstbeoefening belangrijk. Voor hen geldt net zoals voor ieder ander mens dat kunstbeoefening leidt tot zingeving en zelfontplooiing, bij sommigen zelfs tot kunstenaarschap. Helaas zijn er voor mensen met een beperking beperkte mogelijkheden om volwaardig deel te hebben aan kunst. Enerzijds omdat de gevestigde kunstinstellingen niet zijn toegerust om hen te ontvangen, anderzijds omdat de meeste zorgateliers waar gehandicapten met kunst bezig kunnen zijn, geen professionele kunstbegeleiding bieden.

Dat is jammer en een gemiste kans. Het bezig zijn met kunst is juist voor mensen met een handicap essentieel, vanwege het zingevend bezig zijn, vanwege de niet talige expressiemogelijkheden en vanwege de mogelijkheden die het biedt tot integratie.

Daarbij komt dat de doelgroep mensen met een handicap bij reguliere cultuureducatiecentra relatief onbekend is. Voor de Centra en overheid is het van belang kennis te ontwikkelen omdat subsidies voor regulier buitenschools educatief aanbod afkalven, maar overheidsondersteuning voor specifieke groepen met een maatschappelijke achterstand nodig wordt geacht.

Het is daarom essentieel dat de samenleving beter toegerust wordt om mensen met een handicap toegang te geven tot de reguliere kunstbeoefening, dat professionals beter toegerust zijn om hen hierbij te ondersteunen en dat de speciale kunstcentra beter toegerust worden in het geven van goede kunstondersteuning.

Special Arts heeft het lectoraat Participatie, Zorg en Ondersteuning van de Hogeschool Utrecht benaderd met de vraag of zij nader onderzoek wil verrichten naar dit vraagstuk, en wil helpen bij innovatie en professionalisering. Dit project past binnen het programma van het lectoraat. Vanuit het lectoraat is samenwerking gezocht met lectoraten bij de Hogeschool Arnhem en Nijmegen die zich eveneens bewegen op het terrein van de gehandicaptensector, en de Hogeschool voor de Kunsten, die zich beweegt op het terrein van kunst en cultuur.

Verdere participanten zijn Kunstconnectie en Cultuurnetwerk Nederland. Kunstfactor is de branchevereniging van kunsteducatiecentra. Cultuurnetwerk Nederland is een landelijk kennis Centrum voor instellingen die zich met cultuureducatie bezighouden. Zij verzamelen informatie en verspreiden kennis over cultuureducatie. De overige deelnemende publieke instellingen zijn zorginstellingen en Centra voor Kunsteducatie. Het betreft instellingen die de doelstelling van het project onderschrijven en een voortrekkersrol willen vervullen bij professionele innovatie. Zij hebben in de tweede fase van het project deelgenomen aan pilots waarin nieuwe werkwijzen ontwikkeld en uitgetoetst worden.

De coalitie voor inclusie beschrijft dat inclusie insluiting betekent van een achtergestelde groep op basis van gelijkwaardige rechten en plichten. Hans Krober (2008) beschrijft in zijn boek gehandicapten zorg inclusie en organiseren dat Social Inclusion vaak wordt gekoppeld aan burgerschap. Marschall (1949) spreekt van full-citizenship, waarvan – zo benadrukt Van Houten (1999) – het recht op sociale participatie de kern vormt. Onlosmakelijk verbonden met het begrip burgerschap is het inclusiviteitsbeginsel dat ervan uit gaat dat iedereen deelneemt aan een gevarieerde samenleving, zonder dominantie of marginalisering. Inclusief mee kunnen doen met en aan kunst betekent insluiting van de nu achtergestelde groep van mensen met een beperking, die een gelijkwaardige kans moet hebben om zich kunstzinnig te kunnen ontwikkelen in een omgeving waar kunst vanzelfsprekend is. Dat geldt voor kinderen, jongeren en volwassenen met een beperking. Door het ontdekken van het eigen artistiek talent en het vinden van alternatieve uitdrucks- en communicatievormen kunnen zij bijdragen aan artistieke vernieuwing in de Kunst en samenleving.

De vanzelfsprekendheid van deze visie laat op verschillende gebieden, zoals methodieken, werkwijzen en implementatie, echter hiaten zien. Uit vraaggesprekken met zorgateliers en kunsteducatieve instellingen komt naar voren dat er grote behoefte is aan verbetering van de mogelijkheden met betrekking tot kunstzinnige ontwikkeling en participatie. Professionals geven aan onvoldoende toegerust te zijn om mensen met een beperking adequaat hierbij te ondersteunen. Het project kunstinclusief wil handreikingen bieden ter verbetering van de kunstontwikkeling en cultuurparticipatie bij mensen met een beperking.

2.2 Probleem, vraag- en doelstelling

Kunst Inclusief heeft zich als algemeen doel gesteld om meer kennis te ontwikkelen op het gebied van de participatie van mensen met een handicap in de wereld van de kunst en cultuur. Tot op heden is er op dit gebied nog weinig bekend en onderzocht. Op grond van een globale praktijkverkenning kunnen de volgende problemen geconstateerd worden:

- de mogelijkheden van mensen die in zorg zijn om zich te ontwikkelen tot kunstenaar zijn beperkt;
- zij blijven hun artistieke activiteiten meestal beoefenen binnen de kaders van dagbesteding en (zorg)Ateliers;
- bij professionele begeleiders is er onvoldoende sensitiviteit voor de talenten en ontplooiingsmogelijkheden achter de beperking;
- professionals in de zorg, zoals activiteitenbegeleiders, hebben dikwijls onvoldoende competenties om mensen te helpen hun kunstzinnige talenten verder te ontplooiën;
- professionals in de zorg zijn nauwelijks gericht op het doorgeleiden van mensen met kunstzinnige talenten naar reguliere Ateliers en Centra voor Kunsteducatie;
- Centra voor Kunsteducatie zijn onvoldoende toegerust om mensen met een handicap te ontvangen en te begeleiden.

De algemene vraagstelling van het project is:

Hoe kunnen mensen met een beperking volwaardig deelnemen aan de kunsten in al haar verschijningsvormen (beeldende kunst, theater, muziek, taal) en welke veranderingen vraagt dat bij de professionals en de instellingen/ Centra die zich bezighouden met zorg en kunstbeoefening?

De algemene doelstelling van het project is:

Het creëren van meer mogelijkheden zodat mensen met een beperking in staat zijn hun talenten te ontwikkelen en door middel van hun talenten beter kunnen participeren in de samenleving.

2.3 Opbouw van het project Kunst Inclusief

Het project is opgebouwd uit drie delen. In 2008-2009 is deel I; een landelijk inventariserend onderzoek uitgevoerd. Door dit inventariserende onderzoek hebben we meer zicht gekregen op de participatie van mensen met een beperking in de kunsteducatie en kunstbeoefening en de wijze waarop Centra voor de Kunsten en ZorgAteliers hier aan bijdragen, door het aanbod te inventariseren, en de vragen van professionals te specificeren. Op basis hiervan zijn in deel 2 van het onderzoek 'good practices'; negen Centra voor de Kunsten en tien Zorgatelier, aangewezen en geanalyseerd. De focus ligt hierbij vooral op de mate waarin de participatie van mensen met een beperking wordt vormgegeven, en de wijze waarop zij benaderd en begeleid worden bij de kunstontwikkeling. Op grond van dit gedeelte van het onderzoek is inzicht verkregen in de stand van zaken, inclusief de in de praktijk gehanteerde benaderingswijzen, evenals een overzicht van de vragen die leven bij professionals. Dit gedetailleerde inzicht stelt ons in staat in het tweede deel van het project de kennisvragen te beantwoorden.

In het tweede deel van het project (2009 –2010) zijn de resultaten gebruikt om in een drietal regionale 'ontwikkelwerkplaatsen', een soort van proeftuinen, te experimenteren met toepassing, integratie en ontwikkeling van werkwijzen die de mogelijkheden voor kunstontwikkeling en participatie van mensen met een beperking kan ondersteunen en verbeteren. In deze werkplaatsen of proeftuinen zijn professionals uit Zorg, Welzijn en Kunsteducatie met deelnemers een jaar lang met innovatief materiaal aan de slag. Dit alles heeft handreikingen opgeleverd, waarmee de Centra voor de Kunsten en de zorgateliers de toegankelijkheid en kunstontwikkeling van mensen met een beperking kunnen vergroten. Daarnaast zijn er beleidsadviezen geformuleerd voor kunst, zorg en welzijn, voor beroeps- en brancheorganisaties, voor onderwijsinstellingen en voor de Ministeries OCW en VWS.

2.4 Samenvatting van de resultaten van een inventariserend vooronderzoek onder Centra voor de Kunsten en Ateliers in de Zorg

Er zijn in Nederland ongeveer 230 centra voor de kunsten. Jaarlijks nemen zo'n 425.000 Nederlanders deel aan cursussen en andere activiteiten. Of iemand een functiebeperking heeft wordt niet geregistreerd, maar uit het onderzoek blijkt dat ongeveer 1% van de deelnemers een functiebeperking heeft die van invloed is op de kunstbeoefening (ca. 4.000 personen). Aangezien minimaal 5% van de Nederlandse bevolking een functiebeperking heeft die mede van invloed is op kunstbeoefening, zijn deze deelnemers bij de Centra voor de Kunsten sterk ondervertegenwoordigd. Hier is dus nog een wereld te winnen.

Door zorginstellingen zijn ruim 150 ateliers opgezet voor mensen met een beperking. Deze bieden verschillende vormen van kunstbeoefening aan waaraan ongeveer 1.600 mensen deelnemen.

Het gaat dan meestal om mensen met een verstandelijke beperking. In onderstaande tabel staat een overzicht van het percentage deelnemers met een beperking per type beperking.

Type beperking	Percentage van het totaal aantal deelnemers met een beperking	
	<i>CvK</i>	<i>Ateliers</i>
<i>Licht verstandelijke beperking</i>	16%	19%
<i>Matig verstandelijke beperking</i>	35%	39%
<i>Ernstig verstandelijke beperking</i>	13%	3%
<i>Meervoudige beperkingen</i>	11%	7%
<i>Fysieke beperking</i>	7%	6%
<i>Visuele / auditieve beperking</i>	4%	4%
<i>Psychische beperking</i>	14%	16%
<i>Anders¹</i>	0%	6%

¹ Onder de categorie 'Anders' vallen onder meer Niet Aangeboren Hersenletsel, autisme en verslavingsproblematiek

De meeste deelnemers bij de Centra voor de Kunsten nemen deel aan muziekactiviteiten (52%) gevolgd door beeldende activiteiten (29%). Bij de ateliers houdt het merendeel zich bezig met beeldende vormen (84%).

Hoewel er vele samenwerkingsvormen zijn, bijvoorbeeld tussen Centra voor de Kunsten en het onderwijs, wordt er tussen Centra voor de Kunsten en zorgateliers nog maar nauwelijks samengewerkt. Slechts 10% van de instellingen geeft aan dat er onderling contact is. Verbetering van de samenwerking kan leiden tot uitwisseling van expertise en het verbeteren van de mogelijkheden tot deskundige begeleiding en doorstroming.

Er blijkt een grote behoefte aan de vergroting van expertise. Docenten bij de kunsteducatiecentra zouden meer kennis willen hebben om mensen met een beperking beter te kunnen begeleiden (26%). Begeleiders bij de ateliers hebben behoefte aan meer kunsttechnische vaardigheden (37%) en methodieken om mensen te begeleiden richting kunstenaarschap (42%).

Verbetering van de praktijk

In het onderzoek is nagegaan welke goede werkwijzen en welke leemtes er zijn.

Van belang is dat er een duidelijke visie is op het gebied van inclusie, participatie en ontplooiing van kunstzinnige talenten. Het blijkt echter nog niet mee te vallen deze visie in de praktijk optimaal handen en voeten te geven. Geen van de Ateliers of de Centra slaagt erin zowel talentontwikkeling alsook sociale en artistieke participatie te realiseren. Waar de beperking geaccepteerd wordt als factor in de kwaliteit van het kunstwerk, is meer sprake van inzet op sociale participatie en blijft talentontwikkeling achter. Waar het uitgangspunt is dat de beperking niet doorslaggevend is in die kwaliteit, dan is er meer aandacht waar te nemen voor talentontwikkeling en vaak ook voor sociale participatie.

De volgende gebieden blijken van belang om kennis te bundelen en te vergroten:

1. De toeleiding van mensen naar en van ateliers en kunsteducatiecentra
2. Samenwerking tussen instellingen
3. Begeleiding van mensen met een beperking
4. Professionalisering van medewerkers
5. Randvoorwaarden voor een toegankelijkheid, kwaliteit van begeleiding, onderwijs en participatie.

Toeleiding

Mensen met een beperking dienen meer kansen op toegang tot kunsteducatie te krijgen. Uit het onderzoek blijkt dat deze toegang op veel manieren verbeterd zou kunnen worden, bijvoorbeeld:

- door goede voorlichting en doorverwijzing
- door het bundelen van 'speciaal aanbod' in de regio in een brochure of op een website
- door het creëren van meer mogelijkheden in het aanbod (en dit ook financieel bereikbaar te maken)
- door een goede bepaling van wensen en behoeften

Samenwerking

Samenwerking tussen een zorgatelier en een Centrum voor de Kunsten kan grote meerwaarde hebben omdat hiermee expertise rond de specifieke ondersteuning die nodig is in verband met de beperking en expertise over kunsteducatie bij elkaar gebracht kan worden. Door het uitwisselen van expertise kunnen mensen geholpen worden hun kwaliteiten meer te benutten.

Begeleiding

Er kan onderscheid worden gemaakt in begeleiding- en werkwijzen om wensen en behoeften te bepalen, en te ondersteunen bij kunstontwikkeling. Iedere deelnemer is anders. Een goede begeleiding-op-maat is van belang.

Professionalisering

Kennis en vaardigheden om een goede inventarisatie van zowel talenten als begeleidingsbehoefte te maken is van belang. Qua begeleiding is van belang dat een docent of kunstbegeleider een groot inlevingsvermogen heeft, en zowel procesgestuurd als resultaatgericht met mensen met een beperking kan werken, zowel gericht op kunstbeleving als op kunstontwikkeling.

Randvoorwaarden

Beleid dient erop gericht te zijn dat alle deelnemers, ongeacht een beperking, activiteiten vinden waar ze in kunnen groeien.

Mensen met speciale wensen participeren als actor met Kunst

3. Mensen met speciale wensen participeren als actor met Kunst

3.1 Inleiding

Een van de aanbevelingen uit het vooronderzoek was nader te onderzoeken hoe je kunt bepalen wat een deelnemer met een bepaalde beperking precies nodig heeft aan begeleiding en ondersteuning.

In dit hoofdstuk wordt de wijze beschreven waarop in de periode 2009- 2010 een kwalitatief onderzoek is uitgevoerd in Ontwikkelwerkplaats (OWP) Den Haag. De uitkomsten van onderzoeksproject Kunst Inclusief moeten resulteren in een 'body of knowledge'.

De ervaringskennis, visie, mogelijkheden en wensen van de deelnemers met een psychiatrische beperking zijn in OWP Den Haag de basis voor het ontwikkelen van 'de body of knowledge'.

3.2 De opzet van ontwikkelwerkplaats Den Haag

In OWP Den Haag brachten deelnemers van de ateliers Anders Bekeken, De Kunstvlieg en het Koorenhuis Centrum voor Kunst en Cultuur met ondersteuning van kunstbegeleiders hun wensen in beeld. Centraal stond de vraag hoe deelnemers met kunst kunnen participeren en daarbij zelf actor kunnen worden en regie kunnen krijgen over hun kunstontwikkeling. Den Haag onderzocht tevens hoe deelnemers bij dat groeiproces van zorgidentiteit naar burgeridentiteit het best kunnen worden ondersteund en welke consequenties de verandering heeft voor de organisaties, professionals en deelnemers.

3.3 Schets van de verschillende onderzoekslocaties ontwikkelwerkplaats Den Haag

3.3.1 REAKT atelier-Anders Bekeken

In het centrum van Den Haag staat het Sterhuis, een onderdeel van REAKT, een organisatie voor dagbesteding en arbeidsrehabilitatie (www.reakt.nl). REAKT is een instelling voor deelnemers met psychiatrische en psychosociale problemen en heeft diverse locaties in Zuid-Holland. (Schoonhoven, Zoetermeer, Gouda, Voorburg en BAVO (Europoort)). Niet alle locaties van REAKT houden zich met Kunst bezig. Er is een aanbod van sport, spel, muziek, theater, beeldende kunst, schrijfgroep en er zijn arbeidsprojecten. REAKT biedt mensen met psychiatrische en/of psychosociale problemen de mogelijkheid om in eigen tempo weer contacten te leggen, verantwoordelijkheden op te pakken en terug te groeien naar een eigen plek in de maatschappij. Het gebouw staat in een smalle, drukke straat ingeklemd tussen Aziatische toko's en belwinkels. Beneden is een artotheek, kunstwinkel en een inloop met bar. Op de tweede verdieping bevindt zich atelier Anders Bekeken, het atelier dat deelnam aan de ontwikkelwerkplaats (www.anders-bekeken.nl).

Op het Sterhuis komt een zeer divers, kleurrijk publiek. Dagelijks komen er zo'n 90 mannen en vrouwen van alle leeftijden, met verschillende etnisch culturele achtergronden. Sommigen komen koffie drinken, anderen komen voor het atelier en weer anderen komen dagelijks eten.

Het is er altijd druk en de sfeer is een beetje chaotisch. Dit komt ook doordat er zoveel mensen in een relatief kleine ruimte zijn.

Professionals en mensen lopen bedrijvig op en neer en werken samen met deelnemers, die daar ook werken. De deuren naar het atelier, de winkel en ook de deuren van de toiletten zijn gesloten. Als je naar boven, naar het atelier wilt moet je vragen of de professional, die bij de receptie zit de deur wil openen en voor het toilet moet je een sleutel halen. Je wordt gewaarschuwd dat je goed op je spullen moet letten. De aankleding is sober en het meubilair is eenvoudig en functioneel. De sfeer daarentegen is gemoedelijk en vriendelijk. Mensen lijken elkaar te kennen en spreken elkaar en mij makkelijk aan. Ze zijn toegankelijk en direct. Het atelier Anders Bekeken zit op de 1e verdieping. Het is een lichte ruimte waar een prettige, rustige sfeer hangt. Er wordt geschilderd, af en toe gesproken, maar de afspraak is niet over problemen te praten. Eén van de begeleidend kunstenaars met een Armeense achtergrond, lijkt een belangrijke centrale rol te spelen op het atelier. Op het Atelier komen gemiddeld 15 deelnemers per dag. Dit zijn verschillende mensen. Er zijn afspraken wie wanneer komt maar als je niet kunt komen is dat geen probleem. Vincent beschrijft wat atelier Anders bekeken voor hem betekent:

VINCENT

53 jaar, deelnemer bij REAKT-atelier Anders Bekeken

'Anders bekeken is voor mij een soort van speeltuin, oefenschool. Ik kan daar allerlei dingen uitproberen. Ik kan kijken of ik op tijd op een afspraak kan zijn en of ik hier gewoon regelmatig naartoe kan. En wat betreft mijn sociale vaardigheden kan ik hier oefenen. Om een gesprek aan te gaan, om te werken in een groep, om te ervaren hoe het is om kritiek op mijn werk te krijgen of een ander kritiek te geven, dat soort dingen kan ik hier allemaal toch duidelijk oefenen. Je krijgt niet echt les bij Anders Bekeken, maar als ik vragen heb kan ik ze stellen. Er wordt hier ook een hoop van jezelf gevraagd. Als je niet wil dat iemand iets over je werk zegt dan kun je dat wat afschermen. Maar het is wel zo dat ik die begeleiders hier zo aan hun jasje trek, zo van ja joh, kom eens kijken en als ze dan alleen maar zo knikkend er bij staan, dan probeer ik ze wel uit te dagen van nou kom maar op met je kritiek, want daar leer ik van'.

In eerste instantie ben ik een aantal maanden iedere dinsdag naar REAKT Anders bekeken gegaan. In het begin was ik een vreemde. Er waren teveel mensen om me aan iedereen voor te stellen. Meestal had ik contact met de professional van REAKT die fungeerde als mijn sleutelfiguur. Bij aankomst ging ik eerst een kop koffie drinken bij de inloop. Daarna had ik afspraken met deelnemers van het atelier. Tussendoor heb ik allerlei deelnemers en professionals informeel gesproken. Er was van alles te zien, te horen en te beleven. Ik heb me afwachtend opgesteld en al snel kwamen zowel deelnemers als professionals naar me toe, stelden zich voor of vroegen wie ik was.

Regelmatig ben ik heel direct aangesproken. Ik realiseer me dat ik bekend ben met dit soort situaties en eerlijkheidshalve moet ik bekennen dat ik dit ook gemist heb. De directe sfeer, humor en de ontmoetingen zijn verrassend en inspirerend.

In vergelijking met de sfeer op de Hogeschool ervaar ik mijn bezoek aan het Sterhuis als een verademing. Unieke, verschillende mensen participeren, praten en er is volop interactie, verbaal en non-verbaal contact. Dit staat in contrast met de sfeer bij ons op de Hogeschool waar docenten Social work en toekomstig Social workers het grootste gedeelte van de tijd alleen achter computers doorbrengen. Steeds meer ben ik me af gaan vragen wie er niet in de wereld participeren.

3.3.2 Centrum voor de Kunsten het Koorenhuis

Op nog geen kilometer afstand van Atelier Anders Bekeken, ook in hartje Den Haag, ligt aan de brede Prinsengracht het Koorenhuis, centrum voor kunst en cultuur. De glazen deuren staan open en binnen kan je in het kleurrijke restaurant een cappuccino of een broodje nuttigen. Het Koorenhuis heeft een breed aanbod op het gebied van beeldende kunst, dans, beeld & media, schrijven, muziek en theater. Het Koorenhuis biedt mensen met een verstandelijke beperking al dertig jaar een kunstaanbod en zij hebben inmiddels ongeveer 120 cursisten met een beperking. www.koorenhuis.nl

Het Koorenhuis is het kunstencentrum voor Den Haag en de Haagse regio.

Zij zijn een van de weinige centra in Nederland die cursussen, workshops en projecten in alle disciplines bieden:

- Beeldende kunst
- Dans
- Theater
- Literatuur
- Beeld & media
- Muziek

Het Koorenhuis biedt kunst en cultuur aan in de vorm van zo'n 800 cursussen voor iedereen: op school, in de vrije tijd, voor jong en oud, voor mensen met een beperking, van beginner tot gevorderde. Daarnaast is het Koorenhuis theater, concertzaal, open podium en tentoonstellingsruimte in één. Voor groepen leveren ze workshops op maat, voor bijvoorbeeld een personeelsuitje, teambuilding, vrijgezellenfeest of kinderfeestje.

Er zijn twee vestigingen van het Koorenhuis in Den Haag:

- Koorenhuis Centrum - Prinsegracht 27
- Koorenhuis Escamp - Zuidlarenstraat 59

Op de Koorenhuis-website kunnen geïnteresseerden actuele informatie over voorstellingen, korte workshops en cursussen vinden met een zoekfunctie die je vlotjes door het uitgebreide cursusaanbod leidt. In de folder staan ook interviews met een zestal kunstenaars die iets over hun eigen achtergrond en manier van lesgeven vertellen. Het Koorenhuis is gevestigd op twee verschillende locaties. Op de site staat ook dat mensen die in het bezit zijn van een CJP-pas een korting van 5% en mensen die in het bezit zijn van een ooievaarspas 35% korting krijgen op alle cursussen. De onderzoeksactiviteiten zijn gevolgd op de hoofdlocatie van het Koorenhuis aan de prinsengracht.

Na enkele maanden bij het Sterhuis van Reakt rondgelopen te hebben kom ik voor de experimentele pilot cursussen wekelijks bij de locatie van het Koorenhuis op de prinsengracht. Een totaal andere wereld met een totaal andere sfeer. Mijn eerste associatie is: "Den Haag chique".

De hoofdingang is aan de Prinsengracht in het Centrum van den Haag vlak bij de grote markt.

Ik stap binnen in een lichte, grote open ruimte met veel ramen, bogen en doorgangen, die kleurrijk en stijlvol is ingericht. Opvallend is de ronde vormgeving.

Er is een gezellig restaurant, waar je heerlijke koffie, thee, taart, en zelfs maaltijden kunt bestellen, een ruim assortiment. Alles wordt sfeervol opgediend in vrolijk servies. Overal hangen posters van voorstellingen en liggen trendy vormgegeven folders. Je kunt zitten aan kleine en grotere tafels met comfortabele stoelen in allerlei kleuren.

De receptie is ruim en overzichtelijk. De baliemedewerker staat je vriendelijk te woord en wijst je de weg. Vanuit het restaurant kijk je uit op een zaaltje met een podium met muziekinstrumenten. Op de achterwand wordt een jazzfilm getoond.

Na een kennismakingsgesprek met een deelnemer, verdwaal ik in de smalle gangen van het oude Koorenhuis. Er zijn veel deurtjes en gangen. Ze lijken allemaal op elkaar. Ik ben op zoek naar een toilet maar kan het niet vinden. Alle deuren zijn grijs en de bewegwijzering is onduidelijk.

Als ik na afloop in het restaurant kom schijnt de zon door de ramen naar binnen. Het nodigt me uit om een cappuccino te drinken. Die ochtend zijn er cursussen voor peuters. Terwijl ik daar zo zit valt mijn blik op de prachtig aangeklede, charmant lachende moeders met hun prachtige, 'perfecte' kinderen. Ik moet denken aan uitspraken van een van de cursisten van Anders Bekeken: "voor een cursus bij het Koorenhuis heb ik niet de juiste garderobe" en "hier bij het Koorenhuis is het meer geposeerd".

Hoewel ik me realiseer dat ik net als deze perfecte moeders goed in de entourage pas, krijg ik toch een onbehaaglijk gevoel. Waarschijnlijk vanwege het feit dat ik een 'imperfect' kind heb. Ik heb ervaren dat in een sfeer van perfectie het imperfecte nauwelijks bestaansrecht lijkt te hebben en als een dissonant kan worden ervaren. Tegelijkertijd denk ik terug aan de 'andere wereld' waar zoveel mensen in een kleine ruimte verblijven bij de inloop van REAKT. We leven in één wereld waarbinnen we verschillende werelden lijken te creëren.

3.3.3 Atelier de Kunstvlieg

Net buiten het centrum van Den Haag in het zeeheldenkwartier ligt atelier De Kunstvlieg, een non-profit organisatie die kunstzinnige dagbesteding biedt. De deur staat altijd open en plezier en creativiteit voeren de boventoon. Daar ontwikkelen en participeren deelnemers met een autistische stoornis, deelnemers met een verstandelijke beperking en deelnemers met een psychiatrische achtergrond met kunst. Deelname wordt gefinancierd vanuit Persoons Gebonden Budgetten (PGB). Als mensen nog niet beschikken over een PGB dan kunnen ze dat aanvragen bij het CIZ (www.ciz.nl). De Kunstvlieg adviseert hoe je dat kunt aanpakken. Het atelier is heel toegankelijk. De deur staat letterlijk open en je komt binnen in een ruime lichte, sfeervolle ruimte. Aan een grote tafel kan gewerkt worden, maar ook gezamenlijk gepauzeerd en geluncht. De ruimte hangt vol met kleurrijk, ingelijst werk van deelnemers. Er zijn nog twee andere ruimten waar deelnemers in alle rust kunnen werken. Vrijwilligers en stagiairs bieden ondersteuning.

Zo vertelde een meisje van ongeveer zestien jaar mij enthousiast over de taakstraf die ze in de vorm van vrijwilligerswerk bij De Kunstvlieg had gedaan. Dit vond ze zo'n leuke straf dat ze nog steeds een middag in de week vrijwilligerswerk doet bij De kunstvlieg.

Ondanks dat er mensen in en uit lopen, hangt er een rustige, gezellige, warme, creatieve sfeer.

Atelier De Kunstvlieg heeft zich aangesloten bij Kunst Inclusief omdat zij het kunsteducatief aanbod voor mensen met psychiatrische beperkingen passender en toegankelijker willen maken. Zodat een aantal deelnemers cursussen kunnen gaan doen bij Centrum voor de Kunsten het Koorenhuis.

Opvallend is dat de financiering in tegenstelling tot REAKT geen enkel probleem lijkt te geven. De manager van de Kunstvlieg geeft aan dat als deelnemers bij het Koorenhuis (tijdelijk) een cursus volgen, ze niet op het atelier komen. Dit hoeft dus ook niet uit het PGB bekostigd te worden – in plaats daarvan wordt met dit geld de cursus bij het Koorenhuis betaald.

3.4 Doel van de Ontwikkelwerkplaats Den Haag

In OWP Den Haag zijn de ervaringen, visie, wensen en ondersteuningsbehoeften van deelnemers met een psychiatrische beperking op 'actorschap', ontwikkelen en participeren met kunst onderzocht.

Er zijn 'vrijplaatsen' gecreëerd voor deelnemers en professionals om mogelijkheden om actorschap, kunstontwikkeling en participatie te onderzoeken en uit te breiden. Naar aanleiding van de wensen en ondersteuningsbehoeften zijn experimentele pilot cursussen op maat opgezet en uitgevoerd bij Centrum voor de Kunsten het Koorenhuis. Uit de data van respondenten is geëxpliciteerd hoe deelnemers met een psychiatrische beperking beter ondersteund kunnen worden bij de mogelijkheden voor kunstzinnige ontwikkeling en participatie. De doelstelling is vertaald naar een aantal onderzoeksvragen die het afgelopen jaar in deelonderzoeken door onderzoekers van de Hogeschool Utrecht in OWP Den Haag, zijn uitgevoerd.

3.5 Vraagstelling en specifieke doelstellingen

De algemene doelstelling van het project is:

"Het creëren van meer mogelijkheden met mensen met psychiatrische beperkingen, zodat zij in staat zijn hun talenten te ontwikkelen en door middel van hun talenten beter kunnen participeren in de samenleving".

De vraag die ik in dit deelonderzoek wil beantwoorden is:

Welke ervaringskennis, visie, mogelijkheden en wensen hebben deelnemers met een psychiatrische beperking ten aanzien van 'actorschap', kunstzinnige ontwikkeling en participeren?

Met dit onderzoek wil ik de volgende doelstellingen realiseren:

✿ 'Actorschap' is bevorderd doordat mensen met psychiatrische beperkingen in woord en beeld hebben weergegeven hoe zij hun kunstzinnige talenten willen ontwikkelen, met deze talenten willen participeren en volwaardig deel kunnen nemen aan de kunsten.

✿ Uit de formulering van de deelnemers met een psychiatrische beperking zijn aanbevelingen geformuleerd voor professionalisering van 'de nieuwe professional' die vanuit een breder perspectief denkt, werkt en rekening houdt met de ervaren kwaliteit van leven van de persoon en de daarbij passende waarden en normen.

✿ In samenwerking met de deelnemers met een psychiatrische beperking is een aansprekende vorm voor de presentatie van de onderzoeksresultaten ontwikkelen

3.6 Methoden van onderzoek

Om bovenstaande vraag te kunnen beantwoorden is gekozen voor een combinatie van kwalitatieve onderzoeksmethoden.

De deelnemers met een psychiatrische beperking staan als 'actor' centraal en krijgen het woord. Vanuit hun belevingswereld, ervaringen en visie dragen zij aanbevelingen en ideeën aan over de oorzaken, drempels en mogelijkheden om de toegankelijkheid te verbeteren bij reguliere kunstaanbieders. Bovendien geven zij aan wat de kernkwaliteiten van een kunstbegeleider zijn.

3.6.1 Responsieve methodologie met dialoog

JOHET

43 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken

'Met het motto dat rondwaart, dat iedereen mee moet doen, kan ik niet zo veel.'

Het is namelijk een behoorlijk leeg motto. Naar mijn mening doet iedereen die leeft en bestaat en zijn of haar eigen rol in de maatschappij heeft mee.

Dat lijkt me voldoende. Maar nee, dat is niet genoeg. Iedereen moet meedoen volgens de regeltjes, gemaakt door mensen die zelf prima functioneren en onmogelijk kunnen inschatten hoe het is als dat niet lukt.

Omdat zoals hierboven door Johet beschreven anderen, die zelf prima functioneren en onmogelijk kunnen inschatten hoe het is als dat niet lukt vaak bedenken hoe mensen met beperkingen moeten ontwikkelen meedoen zijn respondenten actief als co-onderzoekers bij het onderzoek betrokken.

De 'claims, concerns en issues' van de deelnemers met een psychiatrische beperking zijn richtinggevend geweest voor de opzet en uitvoering van het onderzoek. (Guba en Lincoln 1989)

In dit onderzoek ligt de focus op de ervaringskennis, visie, mogelijkheden en wensen van de deelnemers met een psychiatrische beperking voor het ontwikkelen van 'de body of knowledge'.

Hierbij is gebruik gemaakt van de responsieve methodologie die beschreven wordt door Abma & Widdershoven (2006), waarbij de dialoog tussen de verschillende stakeholders (belanghebbende) centraal staat. Deelnemers met een psychiatrische beperking, professionals en onderzoeker hebben tijdens het onderzoek intensief gecommuniceerd en samengewerkt. De deelnemers met een psychiatrische beperking hebben een actieve rol gekregen bij het aandragen van ideeën en voorwaarden over hoe zij willen ontwikkelen en participeren. Ze hebben hun ervaringen, visie, wensen en ondersteuningsbehoeften kenbaar gemaakt en constructief meegedacht om de mogelijkheden voor ontwikkelen en participeren met kunst te verbeteren. Ook hebben ze actief bijgedragen aan de productontwikkeling van een verhalenbundel.

3.6.2 Data verzamelen

Door middel van kwalitatief participerend onderzoek zijn de data verzameld. Hierbij ben ik uitgegaan van een constructivistisch perspectief; zoals de werkelijkheid zich voordoet, zo nemen wij haar waar. Ik sluit me aan bij de opvatting van Smaling (2010) die beschrijft dat het vergaren van wetenschappelijke kennis mensenwerk is. De uitkomsten worden voor een deel bepaald door degene die het onderzoek uitvoert. Ook Egon Guba en Yvonne Lincoln (1989) beschrijven dat vanuit het paradigmatische constructivisme feiten slechts betekenis hebben binnen een netwerk van waarden en de onderzoeksconclusies contextueel bepaald zijn.

Het begrip inclusie is voor mij van essentiële waarde geweest.

Tijdens dit onderzoek heb ik rekening proberen te houden met het feit dat de kunstzinnige mens zich heel persoonlijk uit. Ik heb actief onderzocht hoe ik het unieke van de kunstzinnige mens kan bereiken en hoe ik die uniekheid zo onbevangen mogelijk kan beluisteren, zodat ik de ander als kunstzinnig mens kan horen en tot zijn recht kan laten komen, zodat de ervaren kwaliteit van leven en de daarbij in het geding zijnde waarden en normen van mensen met psychiatrische beperkingen breed in beeld gebracht worden voor beleidsmakers en professionals die de kunstontwikkeling en participatie mogelijkheden willen verbeteren.

3.6.3 Onderzoek wordt gedaan door een onderzoeker

Onderzoek wordt gedaan door een onderzoeker. Daarom iets over mijn visie op onderzoek. Ik ben één van de onderzoekers die twijfelt aan het idee dat je een externe werkelijkheid kunt representeren in theorieën, stellingen en begrippen. Er worden immers steeds weer nieuwe werkelijkheden ontdekt. Dit sluit aan bij de visie van een Noord-Amerikaanse Chippewa Cree, medicijnman Ron Evans uit Canada bij wie ik regelmatig teachings volg. Hij is traditioneel opgevoed in de Chippewa-Cree healing genootschap, door antropologen benoemt als 'The Grand Medicine Society'. Ron vertelde in één van zijn teachings:

'Life is the mysterious unknowing and observation is how we see that happening in the World right now. We can learn and develop wisdom by participating and experiencing life.'

Deze uitspraak is met mij aan het werk gegaan en de basis geweest voor participerend onderzoeken. Altijd al ben ik nieuwsgierig naar het andere, het afwijkende. Het inspireert mij. Gedurende de jaren dat ik in de psychiatrie als psychiatrisch verpleegkundige heb gewerkt heeft de vraag waarom er mensen zijn die als gek en anderen die als normaal beschouwd worden mij bezig gehouden. Ik heb veel mogen leren van bijzondere mensen die ik in kwetsbare fasen van hun leven leerde kennen. Na tien jaar merkte ik dat de medische benadering waarbij ik mensen moest diagnosticeren, indelen, soms opsluiten, drogeren en structureren me steeds meer tegen ging staan. Sommige van hen hoorden stemmen die ik niet kon horen en zagen dingen die ik niet kon zien, maar het feit dat de meesten van ons dit niet kunnen horen en zien wil niet zeggen dat het er niet is. Er ontstond een verlangen om mijn creativiteit en kunstzinnige kant verder te ontwikkelen en dat ben ik gaan doen bij de Faculteit Theater van de Hogescholen voor de Kunsten.

3.6.4 De waarde van verdwalen in andere verhalen

Op een van mijn laatste werkdagen op de psychiatrische afdeling van het algemeen ziekenhuis, waar ik toen werkte, werd een man opgenomen. Hij was psychotisch en werd geïsoleerd verpleegd. Volgens het behandelplan boden wij als verpleegkundigen structuur met als doel hem zo snel mogelijk in 'onze realiteit' terug te brengen. 's-Ochtends vroeg ik hem hoe hij had geslapen, waarop hij antwoordde: 'Slapen? De wereld slaapt Mevrouw, iedereen is ingeslapen. Hij stond voor het raam en zei: 'Kijk de zon schijnt, maar al die mensen, die daar lopen en naar hun werk gaan, die slapen'. Toen keek hij mij aan en zei: 'Nooit meer slapen van WF Hermans kent U dat?'. Ik kon het niet helemaal volgen, maar ontdekte, toen ik door het raam naar buiten keek en iedereen naar zijn werk zag gaan, dat het een andere manier van communiceren was met een andere waarheid. Ik besloot op te houden met het stellen van vragen over algemeen dagelijkse dingen en ben de dagen daarna gewoon bij hem gaan zitten. Hij liep meestal door de kamer, vertelde bijzondere verhalen en ik luisterde. Toen ik daar, na de derde dag weer zo zat, kwam hij plotseling bij me zitten en zei: 'Ik apprecieer het zeer Mevrouw dat u hier iedere dag bij me komt zitten, mooi aangekleed, keurig verzorgd, zelfs uw teennagels gelakt'. Terwijl ik ons daar zo samen zag zitten, keek hij me doordringend aan en zei: 'Daarom geef ik U dit: 'Gedichten van WF Hermans geschreven door mij aan U!'

Eenmaal op de toneelschool moesten we een zin in ons op laten komen voor een solo en plotseling was die zin er weer: 'Gedichten van WF Hermans geschreven door mij aan U!' In de bibliotheek koos ik uit een rij boeken van WF Hermans het boek Paranoia (1953), sloeg het open en de eerste zin die mij greep is ook in dit onderzoek weer volop met mij aan het werk gegaan.

'De enkelen (binnenskamers zeer velen) die zich laten bezitten door achterdocht en wanen, verkeren alleen maar in de positie dat zij niet kunnen inzien waarom het ene gebeuren zou en het andere niet. Het enige wat deze zieken van anderen onderscheidt, is hun onmacht zich op verzoek bij een der traditionele waansystemen neer te leggen' (Hermans 1953)'.

WF Hermans werd in 1921 in Amsterdam geboren. Hij studeerde aan het gymnasium en ging tegen zijn zin, op aandrang van zijn vader sociografie studeren. Datzelfde jaar plegen zijn zus en neef zelfmoord waarover hij schrijft in het boek "Ik heb altijd gelijk". Hij studeerde fysische geografie en werd in 1958 aangesteld als lector aan de Rijksuniversiteit van Groningen. In 1973 neemt hij ontslag en vestigt zich als fulltime schrijver in Parijs. De laatste jaren van zijn leven brengt hij door in Brussel en in 1995 sterft hij in Utrecht. In de documentaire W.F. Hermans – een overgevoelige natuur (December 2006) ontstaat het beeld dat Hermans een overgevoelig mens was die veel overwinningen op zichzelf heeft moeten behalen. Een leven dat hijzelf bagatelliseert en anderzijds (te) veel waarde toekent. Volgens Anne Jongeling was deze dubbelzinnigheid zijn overlevingsstrategie.

Naast studeren aan de kunstacademie heb ik als teamleidster bij een fasehuis voor moeilijk lerende jongeren een methodiek ontwikkeld gericht op het ondersteunen bij zelfstandig wonen. Op de Hogeschool voor de Kunsten ontdekte ik de waarde en kracht van werken met kunstzinnige en creatieve middelen en ontwikkelde ik met veel plezier creatief agogische methodieken. Mijn ervaringsdeskundigheid als moeder van een getalenteerde 19-jarige zoon met een lichamelijke en licht verstandelijke beperking, heeft mij als onderzoeker gevormd. Ik heb ervaren hoe het is als je kind als beperkt wordt gezien en alleen onder bepaalde voorwaarden mag meedoen. Het in contact komen met deelnemers met een psychiatrische achtergrond van de Ateliers en het Centrum voor de Kunsten heb ik ervaren als een uitdagend avontuur, waarbij ik me vooral afwachtend, participierend, volgend, observerend en improviserend heb opgesteld.

3.7 Relatie is de sleutel

Ik ben naar vindplaatsen gegaan en heb een outreachende, participerende manier van werken, gehanteerd door naar bijeenkomsten te gaan waar ik respondenten kon ontmoeten en waar we elkaar konden leren kennen. De coördinerende kunstbegeleiders van de Ateliers en de projectmanager het centrum voor de kunsten waren belangrijke sleutelfiguren die mij de weg wezen. Ik ging naar verschillende locaties toe, heb het onderzoek toegelicht en hun medewerking gevraagd. Er is eerst een groepsgesprek gehouden. Vervolgens zijn deelnemers uit de focusgroepen uitgebreider geïnterviewd. De kunstbegeleiders van de ateliers droegen ook deelnemers voor die niet wilden deelnemen aan de focusgroep of experimentele pilots maar wel graag met hun ervaringen en visie wilden bijdragen. De interviews waren open en semi-structureerd. De deelnemers hebben bepaald of zij met naam, anoniem of met een undercover naam vermeld wilde worden.

We kunnen over de groep mensen met psychiatrische beperkingen een alles-behalve algemeen beeld schetsen. Tussen deelnemers met een psychiatrische beperkingen zijn net zoveel overeenkomsten en verschillen als tussen anderen. Toch zijn er een ook aantal soortgelijke ervaringen, drempels die ze ervaren en voorwaarden die ze nodig hebben om te kunnen ontwikkelen en participeren met kunst. Vanuit het paradigmatische model zijn we op zoek naar universele waarheden die overal opgaan, maar vanuit het narratieve model ben ik op zoek gegaan naar bijzondere omstandigheden, unieke waarheden en atypisch gedrag.

Samen met professionals van het Atelier Anders Bekeken en Centrum voor de Kunsten het Koorenhuis zijn vergaderingen met deelnemers georganiseerd die fungeerden als focusgroepen.

De opkomst bij deze focusgroepen bleek groot. Het creëren van continuïteit bleek lastiger.

Het heeft lang geduurd voor ik daadwerkelijk contact kreeg met de deelnemers.

In eerste instantie leken de respondenten, die zoals ze zelf aangeven, vaak veel mee gemaakt hebben, voorzichtig naar het onderzoek en naar mij als onderzoeker. In de eerste deelnemers/focusgroepbijeenkomst zijn de respondenten geïnformeerd over het onderzoek en uitgenodigd om mee te denken en mee te doen. Eén deelnemer heeft aangegeven niet mee te willen doen met het onderzoek omdat hij geen vertrouwen had in de onderzoeksopzet.

De professional was in eerste instantie ook voorzichtig. Nadat ze mijn expertise en werkwijze beter leerde kennen, bracht ze mij in contact met deelnemers. Ik heb veel tijd genomen om voorzichtig relaties aan te gaan met de deelnemers, waarbij het leren kennen en opbouwen van vertrouwen centraal stond. Ik heb gekeken hoe ik aan kon sluiten en geleidelijk in kon voegen. Hierbij heb ik gebruik gemaakt van mijn 10 jaar ervaring als psychiatrisch verpleegkundige. Ik heb veel aandacht en tijd besteed om elke individuele deelnemer in zijn of haar eigen bewoording te horen en ook direct, waar mogelijk iets te doen met wat de deelnemers aangaven. Er zijn mensen die hun persoonlijke ervaringen hebben opgeschreven, deelnemers zijn gehoord tijdens deelnemersvergaderingen, exposities, individuele interviews, telefoongesprekken en er is intensief e-mailcontact geweest. Een deelnemer heeft bijgedragen door samen met mij een artikel voor een tijdschrift te schrijven. Anderen hebben actief deel genomen aan het verzamelen en aanleveren van materiaal voor en opstellen van een nieuwsbrief voor de website van Kunst Inclusief.

Naarmate deelnemers mij als onderzoeker beter leerden kennen en meer gingen vertrouwen vonden er steeds meer informele gesprekken plaats waaruit belangrijke informatie is verzameld.

Gedurende negen maanden ben ik wekelijks naar atelier Anders Bekeken, de Kunstvlieg en het Koorenhuis gegaan en heb zoveel mogelijk een niet-weten houding aangenomen. Ik ben me er steeds van bewust geweest dat als ik als onderzoeker als 'vreemde' binnen kom en daardoor de situatie kan veranderen, waardoor deelnemers zich anders gaan gedragen.

Het informeel praten met deelnemers over bezig zijn met kunst leverde interessante gesprekken op. Zij hebben mij en ik heb hen beter leren kennen. Hoe meer ik met hen in contact kwam, hoe meer ik hen ben gaan ervaren als betrokken, sociale, interessante, intelligente, getalenteerde individuen. Om een te grote betrokkenheid en interpretatiefouten te voorkomen heb ik collega-onderzoekers, de begeleidend lector van het project, medestudenten en de supervisor van de masteropleiding mee laten kijken. Hierdoor heb ik afstand genomen en mij steeds opnieuw als onderzoeker gepositioneerd.

Daarnaast heb ik op verschillende manieren participierend geobserveerd, door mailwisseling, telefoongesprekken en door in het Atelier of bij het Centrum voor de Kunsten aantekeningen te maken van waarnemingen op basis van rondlopen, luisteren, meepraten, informele gesprekken voeren en kunstproducten te bekijken. Bij het uitwerken van de veldnotities is een onderscheid gemaakt tussen:

- Observatienotities: een zo concreet mogelijke beschrijving van wat ik gezien heb.
- Theoretische notities: Interpretaties en verklaringen van wat ik gezien heb.
- Methodische notities: Beschrijving van methodische keuzes die ik gemaakt heb
- Reflectieve notities: Nadenken en beschouwen van observatie in relatie tot het onderzoek.

3.8 Drie fasen in het onderzoek

De focus in dit onderzoek ligt op de ervaringskennis, visie, mogelijkheden en wensen de deelnemers met een psychiatrische beperking die kunnen bijdragen aan het ontwikkelen van competenties in de kunst en competenties voor kunstprofessionals die hen hierbij ondersteunen.

Deelnemers met een psychiatrische beperking, professionals en onderzoeker hebben tijdens het onderzoek intensief gecommuniceerd en samengewerkt. Het veldonderzoek moest antwoord geven op de volgende subvragen:

1. Wat betekent kunst en kunstzinnig ontwikkelen in het leven van mensen met psychiatrische beperkingen?
2. Hoe zien mensen met psychiatrische beperkingen zichzelf?
3. Welke ervaringen en voorbeelden hebben mensen met psychiatrische beperkingen in hoe ze gezien worden als actor en kunstzinnig mens?
4. Welke dromen/verlangens hebben mensen met psychiatrische beperkingen over actorschap, kunstzinnige ontwikkeling en participeren met kunst?
5. Welke kansen zien mensen met psychiatrische beperking om verder te kunnen ontwikkelen en participeren met kunst?
6. Welke drempels ervaren zij bij het ontwikkelen en participeren met kunst?
7. Wat hebben mensen met psychiatrische beperkingen nodig bij het zelf kunnen kiezen, ontdekken, experimenteren en uitbreiden van hun kunstzinnige talenten?
8. Hoe ziet de minst beperkende omgeving om kunstzinnig te kunnen participeren er volgens mensen met psychiatrische beperkingen uit?

Het veldonderzoek is uitgewerkt in drie fasen; aankondiging, onderzoeksuitvoering en afsluiting.

Fase 1. Aankondiging

Het eerst deel van het onderzoek was gericht op het kennismaken van de deelnemers met verschillende betrokken professionals, onderzoekers en het onderzoek. Er is een deelnemersvergadering georganiseerd waarin de deelnemers zijn geïnformeerd over en betrokken bij het onderzoek.

Fase 2. Onderzoeksuitvoering

De tweede fase ben ik als onderzoeker de dialoog, acties en ontwikkelingen van professionals en deelnemers uit ontwikkelwerkplaats Den Haag die als proeftuin fungeerde gaan volgen.

De deelnemers hebben kennis gemaakt met het Centrum voor de Kunsten het Koorenhuis en de docenten van de experimentele cursussen die op maat waren opgezet gevolgd met onderzoek. Vervolgens hebben de deelnemers vier of vijf keer deelgenomen aan de experimentele cursus. Ondertussen zijn de individuele interviews afgenomen en veldobservaties gedaan.

In deze periode zijn er deelnemersbijeenkomsten in focusgroepen geweest met de sleutelfiguren CvKI-PI van Centrum voor de Kunsten het Koorenhuis en ATI-PI van Atelier Reakt waarin deelnemers aangaven hoe ze willen ontwikkelen en participeren met Kunst en wat ze nodig hebben.

Fase 3. Afsluiting

In de afronding heb ik het onderzoeksrapport aan respondenten gepresenteerd en hen actief betrokken bij het vormgeven van één van de onderdelen van het eindresultaat; een verhalenbundel; zichtbaar in ontwikkeling waarbij de verhalen ontwikkeling van deelnemers als actor met kunst in woord en beeld zijn vorm gegeven.

Begrippen en theorieën

4. Begrippen en theorieën

4.1 Inleiding

In hoofdstuk drie zijn de opzet van het onderzoek en de methoden beschreven. Dit hoofdstuk beschrijft theoretische kaders en begripsdefiniëringen, die als een soort zoeklichten gebruikt zijn. Kunst maakt deel uit van het leven, is terug te vinden in iedere cultuur, raakt en roept emoties op. Overal nemen mensen deel aan kunstuitingen. We hebben de wereld om ons heen leren kennen door waar te nemen en beelden te vormen. Kunst kan als teken en symbooltaal op creatieve wijze bijdragen aan het vorm en betekenis geven van de verbeelding en kan een effectief en plezierig middel zijn om een dialoog te creëren. Met kunst kun je jezelf, jouw ervaringen en je visie op het leven ervaren en laten zien. Anderen die dit zien kunnen 'andere, werelden' leren kennen en erkennen. Daarbij komt dat kunst de eigenschap heeft om zichzelf en de maatschappij voortdurend tegen het licht te houden, te vernieuwen en te verrassen. De essentie van kunst is dat het het perspectief van de waarnemer of beschouwer kan veranderen. Het geeft inzicht in gevoelens over de werkelijkheid. Maar iedereen reageert op zijn eigen manier op geluiden, geuren, beelden en smaken. Wat de één mooi vindt, kan een ander lelijk vinden. De ervaring van zin en schoonheidsbeleving is divers en subjectief. Maar wanneer is iets kunst? Veel mensen zijn kunstzinnig en creatief. Maar er zijn ook kunstvakopleidingen met een erkend diploma en er zijn kunstenaars die zonder kunstvakopleiding werken als kunstenaar. Zij participeren in de kunstwereld, hun kunst wordt gewaardeerd en verkocht. Je zou kunnen zeggen dat ze niet gecertificeerd, maar wel competent zijn.

Creatieve en kunstzinnige activiteiten kunnen bijdragen aan het ontdekken en vorm en inhoud geven van het eigen leven en het aangaan van zinvolle sociale relaties met de omgeving. In de sociale systeemtheorie (De Bree, 2001) beschrijft men dat de sociale omgeving bestaat uit het netwerk van contacten en het sociale systeem waarin iemand leeft. Dit is volgens de Bree de voedingsbodem en het ontwikkelklimaat voor verandering en voor het opbouwen van individuele en sociale competenties.

De ervaringen die mensen opdoen bij creatieve en kunstzinnige activiteiten krijgen pas betekenis voor de deelnemer in communicatie met zijn fysieke en sociale omgeving. Hierdoor kan hij competenties ontwikkelen. Opgedane ervaringen en kwaliteiten bij creatieve activiteiten krijgen betekenis in de fysieke en sociale omgeving. De wisselwerking en wederzijdse beïnvloeding tussen de kunstzinnige activiteit en het sociale systeem kunnen mogelijkheden bieden bij kunsteducatie en ontwikkeling.

Mihaly Csikszentmihalyi (2002) heeft onderzoek gedaan naar de rol van creativiteit bij vernieuwing en verandering. Hij beschrijft creatief als iedere daad, ieder idee of product dat een bestaand gebied verandert of dat een bestaand gebied verandert in een nieuw gebied. Hij beschrijft een creatief mens als iemand wiens gedachten of handelingen een gebied veranderen of een nieuw gebied vestigen. Maar een gebied kan niet veranderd worden zonder expliciete of impliciete toestemming van het veld dat daarvoor verantwoordelijk is. Of je je kunstzinnig en creatief kunt ontwikkelen is afhankelijk van de voorwaarden die gecreëerd worden in 'het veld' om het kunstzinnige en creatieve ontwikkelproces op gang te brengen. Csikszentmihalyi beschrijft voorwaarden als intrinsiek gemotiveerd zijn voor de activiteit en een optimale uitdaging die het uiterste van het kunnen vraagt. De optimale uitdaging is het in overeenstemming zijn van de gestelde eisen met de vaardigheden die een persoon bezit. Te hoge, maar ook te lage eisen kunnen angst, stress, verveling of verstrooide aandacht geven. Een fysieke of sociale omgeving kan verstorend of juist ondersteunend werken bij het kunstzinnig ontwikkelen.

Pijper (2004) beschrijft in de literatuur vijf verschillende functies van kunst. Tijdens het vooronderzoek van Kunst inclusief is een zesde functie beschreven, die van een zinvolle dagbesteding.

1. **Recreatieve functie**
Deze functie van kunst richt zich op het hebben van plezier, het besteden van vrije tijd en zingeving.
2. **Educatieve functie**
Deze functie van kunst is gericht op het leren en ontwikkelen van de kunstbeoefenaar. Deze functie wordt vaak binnen de Centra voor de Kunsten als hoofdfunctie gezien.
3. **Persoonlijkheidsvormende en sociale functie**
Deze functie van kunst is gericht op zelfontplooiing en meedoen in de maatschappij.
4. **Therapeutische functie**
Deze functie van kunst is gericht op het helen en genezen. Hierbij wordt vooral gedoeld op het helen en genezen.
5. **Kunstzinnige functie/kunstenaarschap**
Deze functie van kunst is gericht op de kunstzinnige ontwikkeling, het doorontwikkelen van talenten, motivatie en werk.
6. **Arbeid/dagbesteding**
Bij deze functie van kunst gaat het erom dat de beoefenaar zijn dag zinvol kan besteden.

4.2 Algemene definiëring begrippenkader

Cultuurnetwerk Nederland heeft een begrippenkader geformuleerd. Omdat de begrippen kunst, kunst en cultuureducatie, amateurkunst en community art van toepassing bleken bij dit onderzoek heb ik deze geselecteerd.

4.2.1 Kunst

Kunst wordt bepaald door historische, sociologische en psychologische factoren. Het is geen vastomlijnd begrip, maar voortdurend in verandering. Kunst kan worden gezien als een verzamelbegrip voor het totaal aan kunstuitingen, zoals dat gegroeid is vanuit cultuurhistorische tradities. Nieuwe kunst wordt toegevoegd in een dynamische interactie van traditie en vernieuwing, vooral geleid door beeldbepalende kunstenaars en kunstprofessionals. Een andere invalshoek is esthetische kenmerken als grondslag van kunst te hanteren. De belangrijkste zijn 'vakmanschap' (kundig gebruik van materialen en technieken), 'expressiviteit' (uitdrukkingskracht, 'persoonlijkheid'), het vermogen om een toeschouwer mentaal uit de alledaagse werkelijkheid te tillen ('meta-bewustzijn') en een nieuwe kijk te bieden (creativiteit, oorspronkelijkheid, originaliteit).

4.2.2 Cultuureducatie

De ruimste omschrijving van cultuureducatie is: alle vormen van educatie waarbij cultuur als doel of als middel wordt ingezet. In het algemeen laat cultuureducatie mensen kennismaken met kunst- en cultuuruitingen en verdiept het inzicht daarin. Cultuureducatie wordt in de praktijk gehanteerd als verzamelbegrip voor kunsteducatie, erfgoededucatie en media-educatie. Literatuureducatie wordt daarbij soms nog apart vermeld. Deze deelbegrippen kunnen als volgt worden omschreven:

4.2.3. Kunsteducatie

De ruimste omschrijving van het begrip kunsteducatie is: alle vormen van educatie waarbij kunst en/of kunstzinnige middelen en technieken als doel of als middel worden gebruikt. Strikter gedefinieerd is kunsteducatie doelgericht leren omgaan met kunst, als persoonlijk uitdrukkingsmiddel en als cultureel fenomeen. "Het doel van kunsteducatie is niet enkel het verwerven van kennis van kunstobjecten en kunstprocessen, maar tevens het bestuderen van wat deze objecten en processen bij de beschouwer bewerkstelligen: een proces van reflectie op de werkelijkheid. (Onderwijsraad, Onderwijs in Cultuur, 2006, p. 17). Kunsteducatie is niet alleen studie en reflectie maar ook kunstbeoefening.

Via kunsteducatie maken mensen kennis met kunst en kunnen zij hun kunstzinnige talenten ontwikkelen. Kunsteducatie schoolt amateurkunstenaars en professioneel kunstenaars. Kunsteducatie omvat alle kunstvormen: muziek, dans, theater, beeldende kunst, architectuur, film, fotografie, literatuur; niet alleen tradionele maar ook moderne vormen als popmuziek, gaming, creatieve nieuwe media, mode, design, enzovoorts.

Bij kunsteducatie zijn drie samenhangende leerstrategieën te onderscheiden: actief, receptief en reflectief.

✿ **Actief (of productief)** – zelf een kunstdiscipline beoefenen: tekenen, dansen, musiceren, toneelspelen, enzovoort. In het proces van kunstbeoefening leren mensen zich kunstzinnig uit te drukken. Daarbij ontwikkelen zij kennis van materialen, gereedschappen en instrumenten en verwerven zij vaardigheden en technieken.

✿ **Receptief** – kunstbezoek, zoals naar theater, dans, film, tentoonstellingen gaan. De theoretische verdieping kan plaatsvinden via kennis van termen en begrippen en het herkennen van kenmerken, stijlen, stromingen en context.

✿ **Reflectief** – bij zowel actieve als receptieve kunstbeoefening kan reflectie plaatsvinden. Reflectie omvat de innerlijke processen waarbij mensen hun eigen handelen en denken beschouwen en analyseren en daaruit voor zichzelf conclusies trekken. Reflectie op de kunstervaring en het eigen productieproces en de analyse hiervan vormen de essentie van kunsteducatie.

4.3 Begrippenkader geformuleerd voor Kunst Inclusief

Uit de conclusie van de narratieve analyse van de deelnemers uit het vooronderzoek kwam 'artistieke participatie' als nieuw *sensitizing concept*.

In de stuurgroepvergadering van November 2009 hebben Cultuurnetwerk, Kunstfactor en Kunstconnectie kritiek geuit op het gebruik van het begrip artistieke participatie omdat dit teveel geassocieerd zou worden met Community Art, waarbij kunst als middel wordt ingezet. Daarom hebben Kunstfactor, Cultuurnetwerk en Special Arts een begrippenkader ontwikkeld.

De terminologie waarmee actieve kunstbeoefening in zorg en kunst worden aangeduid, is verschillend. Kunstfactor, Cultuurnetwerk en Special Arts hebben mensen met een handicap als uitgangspunt genomen. Ze zijn een groep omdat ze een handicap hebben. De doelstellingen bij kunstdeelname zijn hetzelfde als die van andere doelgroepen. Op grond daarvan is besloten de volgende termen te gebruiken:

Bij (Actieve) kunstbeoefening kan het gaan om;

- Kunsteducatie, wanneer het planmatig bijdragen aan de persoonlijke ontwikkeling gericht op het beoefenen, beleven of ondergaan van kunst een doelstelling is.
- Amateurkunst als het beoefenen van kunst uit passie, liefhebberij of engagement, zonder daarmee primair in het levensonderhoud te willen voorzien.
- De context, centrum voor de kunsten, dagactiviteiten of vrijetijdsbesteding is daarbij niet van belang.

De deelnemer aan kunstbeoefening kan een cursist zijn (als het gaat om kunsteducatie), een deelnemer (als het gaat om kunstbeoefening zonder dat het ontwikkelen centraal staat). Elke kunstbeoefenaar is een amateurkunstenaar. Een professionele kunstenaar is iemand die zijn inkomen verdient met het maken van kunst en die participeert in de kunstwereld. De normatieve standaard van kwaliteit t.a.v. het product is dus geen maatstaf.

Een begeleider kunstbeoefening is een kunstenaar of een kunstdocent. Iemand met een kunstvakopleiding en de kwalificatie van kunstdocent. Mogelijk is het nodig om aparte kwaliteitscriteria te benoemen die een kunstenaar/docent moet hebben om mensen met een handicap te begeleiden zoals bijv. kennis en inzicht in bepaalde handicaps en extra kennis van ontwikkelingsprocessen en - mogelijkheden.

In dit document wordt ook beschreven dat een kunstproduct amateurkunst is.

Bovenstaand voorstel is besproken met de managers van Centra voor de Kunsten en Zorgateliers in de stuurgroepvergadering van 16 februari 2010. Er ontstond discussie over het begrip sociaal artistieke participatie. Hoe verhoudt zich het sociale tot de kunstbeoefening? Er werd pleidooi gehouden om dit te scheiden. Artistieke ontplooiing kan in verschillende contexten plaatsvinden. Belangrijk is dat er een ontmoeting is met een kunstenaar. We moeten een onderscheid maken tussen kunsteducatie en kunstbeoefening. In de stuurgroep is aandacht gevraagd voor de begrippen participatie en handicap. Genoemd is rekening te houden met dat een handicap niet slechts iets is van een individu, maar te maken heeft met de sociale context; het is een nadelige positie die de normale rolvervulling van betrokkenen verhindert. Beter is te spreken over beperking. Er wordt gewezen op het nieuwe VN-verdrag voor mensen met een beperking dat Nederland binnenkort gaat ratificeren.

4.4 Veranderingen die van invloed zijn op Onderwijs, Zorg, Welzijn en Kunst en Cultuur

De invoering van de WMO op 1 januari 2007 biedt kansen voor ingrijpende veranderingen in Onderwijs, Zorg, Welzijn, Kunst en Cultuur. Vanuit de visie van een gezonde bloeiende Civel society waarbij burgers gelijkwaardig zijn helpen mensen elkaar. Iedereen krijgt de gelegenheid om mee te doen en de WMO moet dit wettelijk bekrachtigen met voorzieningen t.b.v. behoud van zelfstandig functioneren en deelname aan maatschappelijk verkeer. (Alblas 2008) Dit is een mooie visie, maar hoe werkt dit in de praktijk? Veranderen begint met nieuw gewaar zijn en nieuw besef. Voor verandering en vernieuwing zijn inspiratie en creativiteit nodig.

Csikszentmihalyi beschrijft creativiteit als een proces met nieuwe ideeën waardoor een symbolisch cultuurgebeid verandert. Mensen met een 'stoornis', 'beperking' of 'handicap' geven aan dat je in de steeds complexer wordende samenleving van vandaag de dag, flitsend, snel en carrièregericht moet zijn. De groeigedachte heeft een andere betekenis gekregen. Groeien gaat over het ontwikkelen van talent. Sommigen denken dat talent is voorbehouden aan enkele mensen, maar de geschiedenis heeft laten zien dat iedereen een verschil kan maken. Toch blijkt het niet eenvoudig om beperkende denkbeelden en opvattingen over mensen met speciale wensen te veranderen. Veel mensen zijn druk met de alledaagse leven. Toch blijken er ook steeds meer mensen op zoek te zijn naar zingeving, creatieve vernieuwing en vertraging. Om creatieve veranderingen en vernieuwingen door te kunnen voeren moeten we aandacht schenken aan informatie die van belang is.

4.5 'Andere beeldvorming'

Het heden wordt bepaald door het verleden en de beeldvorming en beelden, waarmee we de wereld om ons heen hebben leren kennen. Buikema en Meijer beschrijven in het boek kunsten in beweging (2004) dat we in het dagelijks leven voortdurend beelden maken van onszelf en de ander, in interactie met de mensen die we tegenkomen op school, op ons werk, bij de schildercursus, dansgroep etc. Door de beelden en ervaringen construeren en reconstrueren we voortdurend de werkelijkheid.

In onze samenleving was de ondersteuning aan mensen met beperkingen lange tijd afgestemd op hun beperking. Verzuiling en institutionalisering van zorg en begeleiding maakten dat typen zorgvragers werden gecentreerd op basis van hun beperking in doelgroepen. Dit leidde tot economische orden als intramurale instellingen, die vaak in de bossen, ver buiten de samenleving waren gevestigd.

Daar gelden doorgaans speciale regels die hen ook extra kunnen beperken.

Veel beslissingen of gedragingen die eigenlijk discriminerend zijn, komen niet, of althans niet bewust voort uit persoonlijke antipathie jegens of afkeer voor de ander. Vaak wordt verondersteld dat mensen met beperkingen behoefte hebben aan aparte voorzieningen omdat die meer kennis, veiligheid en sociale bescherming bieden. De veronderstellingen zijn bijvoorbeeld: "Ze wonen wel apart, maar ze wonen veilig. Ze hebben misschien geen werk, maar wel een gegarandeerde uitkering. Ze mogen lekker met de taxi." Dit is eigenlijk een vorm van betutteling omdat de veronderstellingen doorgaans niet waar zijn. In aparte voorzieningen is het niet veiliger. Seksueel geweld, ongelukken, mishandeling en onjuiste medische zorg komen in instellingen net zoveel voor als daarbuiten. Een levenslange uitkering is een levenslange garantie op een minimum bestaan.

De ondersteuning die bedoeld was om mensen zo zelfstandig mogelijk te laten functioneren lijkt een instrument geworden, dat hen uitsluit van tal van eigen keuzes en de individuele vrijheid beperkt.

Doordat we mensen met beperkingen in ons dagelijks leven weinig tegen komen worden ze, vaak onbewust, als vreemd, anders onbekend, raar, eigenaardig en 'minder' ervaren.

Maayke Botman en Mariëtte Hermans beschrijven in *Burgers in beeld* (2002 E-Quality) dat je bij beeldvorming te maken hebt met het spanningsveld van 'de werkelijkheid' en hoe er over de werkelijkheid gepraat, geschreven en gedacht wordt. Als je verder kijkt ontdek je dat dé werkelijkheid niet bestaat.

Beeldvorming verwijst naar de tekstuele en visuele beelden die ons dagelijks omringen, maar ook naar gedachten, overtuigingen, associaties, gevoelens en ervaringen. Plaatjes en teksten hebben invloed op denkbeelden, en andersom beïnvloeden deze denkbeelden de plaatjes en teksten die we produceren. Aan beeldvorming liggen keuzes ten grondslag: wat wel en niet afgebeeld wordt, wie in- of uitgesloten wordt in beelden en teksten en hoe iets wordt afgebeeld (Smelik et al, 1999).

Met name belangenverenigingen proberen te werken aan 'andere beeldvorming'. Toch blijkt het moeilijk de vaak stigmatiserende beeldvorming te doorbreken.

Tijdens de manifestatie Kwartiermaken, een Denk- en Kunsttweedaagse (2005) zijn veel ervaringsverhalen over beeldvorming en stigma van mensen met een psychiatrische beperking in beeld gebracht. Garjan Sterk (2005) mediaonderzoeker, signaleert meer objectief gezien dat 'de psychiatrische ander', in de mediabeelden vrijwel ontbreekt en als ze verschijnen is het meestal op een negatieve manier, met alle gevolgen voor het zelfbeeld en de reputatie van de betrokkenen. Filosoof Bart van Leeuwen (2005) geeft aan dat hoe we gezien en bejegend worden in belangrijke mate bepaalt hoe we onszelf verhouden.

4.6 Normaal of niet normaal

Tijdens de tentoonstelling Niet Normaal die van december 2009 tot maart 2010 plaatsvond, stellen kunstenaars kritische vragen over wat normaal is en wie dat eigenlijk bepaalt. Perfectie lijkt de norm in de westerse samenleving. Mooi en gelukkig zijn is maakbaar en daardoor een keuze, ongelukkig zijn is je eigen schuld. Maar wat is dat eigenlijk voor norm en wie voldoet daaraan? Geluk lijkt gekoppeld aan de plicht je leven zo in te richten dat succes is verzekerd. Scoren op het werk, uitgebreide vriendenkring, liefvallig gezin, lichaam in conditie, een geslaagde vakantie. Het maakbaarheidsideaal laat niemand onberoerd. Allemaal een ooglidcorrectie of tenminste een verjongingskuur. Huidskleur en etnische gelaatstreken zijn bestelbaar en tot modeartikel geworden. Kunstenaars tonen de uitwassen van consumptisme: verspilling, hebzucht, verlies aan betekenis en de groeiende kloof tussen arm en rijk. Maar ze tonen ook de mogelijkheden die globalisering biedt: relativering, nieuwsgierigheid en de kans van deze wereld te zijn.

In het artikel 'Bang om niet normaal te zijn' bekritiseert Gerard Janssen de meetlat waarmee we abnormaal gedrag meten. Psychologen gebruiken de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM)*; een handboek samengesteld door psychiaters en psychologen met lijsten van psychische kenmerken en gedragingen. Opvallend is dat de diagnose 'Normaal' niet bestaat. Abnormaliteiten zijn soms vervelend, maar zeker niet per definitie slecht. In de kunstwereld zien we excentriekelingen die abnormaal denken en leven maar opmerkelijk gezond en opgewekt zijn. Bij hen heeft een abnormaliteit geleid tot een betere aanpassing. Volgens Janssen gaat het erom of je jezelf kunt redden en of het lukt om te overleven in de jungle? Als dat zo is wat maakt het dan uit of je anders bent of niet. Maar hoe anders mag je zijn en waar kun je je recht halen op gelijkwaardige kansen in de vorm van ondersteuning als het je niet lukt om te overleven in de jungle?

Het lijkt vanzelfsprekend om in te zoomen op iemands abnormaliteiten en die te zien als iets negatiefs. We kijken dan naar de normatieve betekenis van abnormaal in de zin van 'niet zoals het zou moeten zijn'. Jansen (2009) beschrijft hoe statistische normen en normatieve betekenis vaak door elkaar worden gebruikt. Hierdoor ontstaan paradoxen die we ook in het DSM handboek tussen de regels terug vinden. Zo was bijvoorbeeld t/m de 3^e versie van de DSM homoseksualiteit nog een stoornis. Volgens Jansen is het labelen van 'abnormaliteiten' meer dan alleen maar een onschuldige wetenschappelijke werkwijze van geneeskunde. Het heeft te maken met macht en de manier waarop de maatschappij zichzelf ordent. Hij schrijft: *"Het zijn nooit de zwakken die de sterken een stoornis sticker opplakken. Geen schooljongen sleept zijn moeder naar de psychiater omdat ze zich niet kan concentreren en altijd zo snel boos doet. Als iemand eenmaal het etiket 'schizofreen', 'ADHD' of 'steekje los' heeft, wordt dat vaak als excuus gebruikt om hem of haar niet meer te hoeven begrijpen'. Zij mag hier niet meer komen spelen'. Of 'Hij moet aan de medicijnen'. Daarom is het normaal om bang te zijn om 'niet normaal' te zijn'."* (Janssen G. 2009)

4.7 Actor of toeschouwer

John Macionis, Bram Peper en Joanne van der Leun (2010) beschrijven dat in elke samenleving mensen bij het vormgeven van hun bestaan gebruik maken van het idee van status; de sociale positie die een individu inneemt. Ze maken een onderscheid tussen een toegeschreven status; een sociale positie die je bij je geboorte meekrijgt waar je weinig invloed op hebt, die je later buiten je wil om gaat innemen en een verworven status die verwijst naar een sociale positie die je vrijwillig inneemt en die je persoonlijke capaciteiten of inspanningen weerspiegelt. Sommige statusposities doen meer ter zaken dan anderen. Zo beschrijven ze een masterstatus, als een status die speciale betekenis heeft voor je sociale identiteit en vaak een centrale rol speelt in je leven. Voor de meeste mensen heeft hun baan een positieve masterstatus omdat die veel zegt over hun achtergrond, opleiding, inkomen en positie. Maar ook het hebben van een handicap of chronische ziekte kan, vaak ongewenst, een negatieve masterstatus geven. De rol wordt door hen beschreven als het gedrag dat we van iemand verwachten die een bepaalde status heeft. Omdat we vaak op hetzelfde moment meerdere statusposities innemen, zij noemen dat een statusset, hebben we in het dagelijks leven te maken met meerdere rollen. Het begrip rolset verwijst naar het aantal rollen die aan één enkele statuspositie verbonden kunnen zijn. Deze rollen kunnen van samenleving tot samenleving verschillen

Hoe kunnen mensen met een 'beperking' meer invloed krijgen op het verwerven van een sociale positie die ze vrijwillig in kunnen nemen en die hun persoonlijke capaciteiten of inspanningen weerspiegelt? En wat is er nodig om met die positie een gewaardeerde status te verwerven?

Multicultureel expert en adviseur Lucy Kortram (2004) beschrijft dat wanneer van groepen wordt verwacht dat zij zich aanpassen aan de meerderheid je van roltoewijzing kunt spreken. Mensen met beperking krijgen als minderheidsgroep vaak de rol van toeschouwer. Zij moeten zich inpassen in het bestaande.

Kortram beschrijft dat je een actorrol hebt als je de situatie definieert, je oordelend opstelt en aangeeft welke grenzen je in het maatschappelijke verkeer stelt. Je presenteert jouw visie op de wereld en de manier van met elkaar omgaan.

*Chronisch
Mens wil ik zijn, mens!
Geen ding, geen geval, geen ziekte.
Ik wil dat je luistert!
Ik wil dat je ziet!
Maar je klinische blik heeft geen oog voor mijn vragen.*

*Zie je dan niet
Dat ik wil dat je luistert
naar mij, naar de mens die ik ben?
Je ziet slechts mijn onmacht,
je ziet mijn gebreken,
maar aan mijn wezen ga je voorbij.*

*Geduldig, drup voor drup
maar dan met eindeloze mokerslagen
hamer je mijn falen in mijn hoofd.*

*Tot ik zie wat jij ziet,
tot ik denk wat jij denkt,
tot ik doe wat jij wilt.*

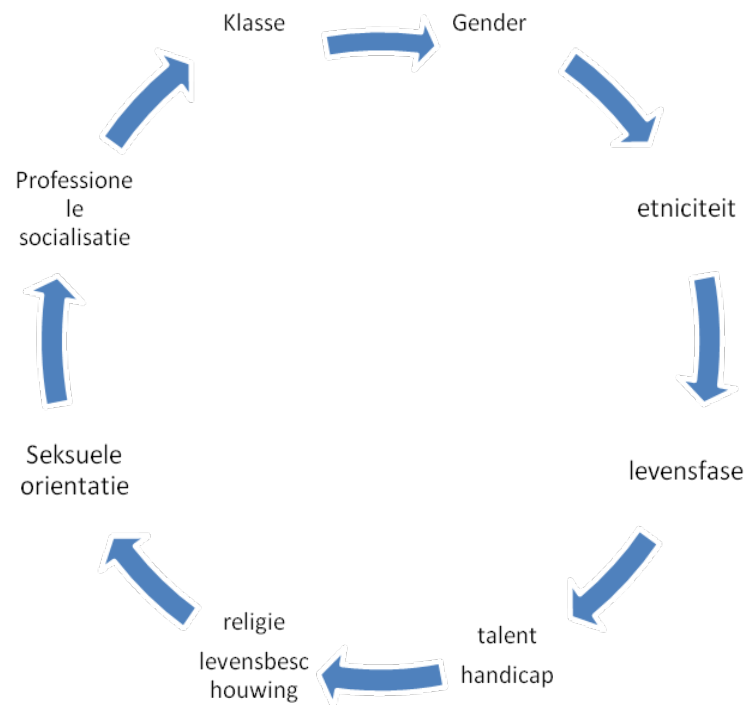
*Niks.
(De Jonge 2002, p. 217)*

Marlieke de Jonge toont in dit gedicht haar actorschap. Op de presentatie van het advies 'Erbij horen' van Taskforce Vermaatschappelijking geestelijke gezondheidszorg, op 13 juni 2002, spreekt ze van 'doodgewoon een handicap'. Dat is niet zo uitzonderlijk en de samenleving moet leren daar eens wat gewoner mee om te gaan. Ze draait de notie van normaliteit als het ware om. Uiteindelijk is het normaal om niet normaal te zijn. Zij claimt haar recht op burgerschap en haar recht om als burger en niet als patiënt bejegend te worden.

4.8 Meervoudige identiteitsontwikkeling

Omdat deelnemers aangeven dat ze meer zijn dan hun handicap, heb ik bij de analyse van de narratieven gebruik gemaakt van het theoretisch kader van de meervoudige identiteitsontwikkeling.

In 'Caleidoscopische Visies' hebben Gloria Wekker en Helma Lutz (2001) het intersectionele of zogenaamde kruispunt denken beschreven. Dit is een theorie waarmee maatschappelijke posities en uitsluitingmechanismen beschreven worden. Mensen leven hun levens op kruispunten van allerlei identiteitsaspecten. Identiteit is in ontwikkeling en in verschillende fasen in je leven kunnen bepaalde identiteitsaspecten meer of juist minder op de voorgrond staan. Met behulp van deze theorie is gekeken welke identiteitsaspecten bij kunstontwikkeling en participatie een rol spelen in het leven van de respondenten. Een handicap of beperking en talent spelen een rol bij identiteitsontwikkeling.

4.9 Stoornis, beperking, handicap en talent

Mensen kunnen elkaar opzoeken op grond van overeenkomsten. Er is een gevoel van bij elkaar horen. Maar mensen die elkaar opzoeken, kunnen anderen ook uitsluiten. Wie anders is wordt vaak onbewust als onbekend, raar, eng, eigenaardig en als 'minder' beschouwd. We voelen ons niet vertrouwd met hen. Over de hele wereld, in allerlei culturen werden en worden mensen met beperkingen vaak buitengesloten en als onvolwaardig en minder beschouwd. De literatuur beschrijft dat het denken en het taalgebruik over mensen met een handicap veranderd is, maar is dat zo? Deelnemers ervaren dat de doelgroepbenadering; mensen met een handicap of beperking stigmatiserend werkt. Ze willen liever mensen met speciale wensen worden genoemd. Professionals vinden de taalveranderingen ingewikkeld en zeggen: 'Het zijn gewoon gehandicapten en zo moet je ze ook noemen'.

Petra Jorissen beschrijft in haar boek Kunst en handicap het onderscheid dat de Wereldgezondheids-organisatie van de Verenigde Naties maakt tussen stoornis, beperking en handicap. Alle drie zijn het gevolg van een ziekte of aandoening. De 'stoornis' bevindt zich op het niveau van de organen. De 'beperking' bevindt zich op het niveau van de persoon die bepaalde activiteiten niet kan verrichten die voor de mens normaal zijn. Beiden kunnen zichtbaar, maar ook onzichtbaar zijn. Een handicap heeft te maken met de sociale context: het is een nadelige positie die de normale rolvervulling van de betrokken verhindert. (Jorissen en Hesselink 1999 p: 18,19) Zij beschrijft ook dat mensen met een handicap sterk van elkaar verschillen en factoren als achtergrond, opleiding, wensen en opvattingen vaak bepalender zijn dan de handicap.

Volgens Jorissen en Hesselink leeft één op de tien Nederlanders met een handicap.

Mensen met beperkingen raken gehandicapt doordat reguliere kunstcursussen, financieel, fysiek, sociaal of psychologisch niet toegankelijk voor hen zijn.

Vaak wordt gefocust op de beperking, maar waarom focussen we niet op talentontwikkeling?

Nelly van der Geest (2009) beschrijft in de publicatie 'De brug is van niemand' van het lectoraat theatrale maakprocessen over talent het volgende:

'Talent is een woord geworden dat anno 2009 een totaal andere connotatie heeft gekregen dan het had in het laatste kwartaal van de twintigste eeuw. Toen was talent nog zeldzaam, voorbehouden aan jongen mensen. De gangbare analyse was dat bepaalde groepen mensen niet uit de verf kwamen en dat onderwijs en overheid verantwoordelijk waren voor de ontplooiing van deze jongeren. Anno 1980 was talent een gevolg van een vruchtbare en voedende context. Spelers in die context zoals school, opvoeding en overheid, waren verantwoordelijk voor de ontplooiing. Nu, op het eind van het eerste decennium van de twintigste eeuw, heeft iedereen talent: jong of oud, kunstzinnig aangelegd of niet, het doet er niet toe. Talent is gedemocratiseerd en geïndividualiseerd. Talent is vandaag de dag een persoonlijk gegeven, voor de ontwikkeling ervan ben je als individu verantwoordelijk (Van der Geest 2009 p:53).

Ze beschrijft ook dat het groepsdenken over integratie als achterhaald wordt beschouwd en het eigen burgerschap en ondernemerschap voorop worden gesteld. Begin jaren negentig is vanuit het jeugd-, jongeren- en multiculturele theater een praktijk ontstaan die zich talentontwikkeling noemde, waarbij jongeren met producties nieuw jong publiek wilden aanboren. Veel van deze groepen richten zich op jongeren met een cultureel diverse achtergrond. Zij hebben ook kritiek op de toegankelijkheid van de kunsteducatie, amateurkunst en het kunstvakonderwijs. De kosten, uitstraling en speelstijl zijn teveel Westers en 'high culture' geïntendeerd, het vereiste cognitieve scholingsniveau (HAVO+), het hoge niveau van kunstbeoefening dat bij aanvang gevraagd wordt en de verwachtingen t.a.v. speelstijl of culturele referenties worden als obstakels in het kunstvakonderwijs genoemd.

Van der Geest en Serkei (2009) beschrijven een ontwikkeling waarbij de MBO's zich heroriënteren op hun beroepsprofiel en creatieve industrie als kans zien. Hierdoor ontstaat een nieuw opleidingsniveau. In Rotterdam is bijv. een intensieve samenwerking ontstaan tussen het buitenschoolse talentontwikkelingscircuit en het MBO-onderwijs.

Verder schrijft Van der Geest: *Veel discussies over wat talent nou eigenlijk is verliezen zich in de tegenstelling 'aangeboren of aangeleerd'. Een kleine gave met veel karakter en een groot leervermogen kan een even groot (zo niet groter) talent opleveren als een grote gave met weinig karakter en slechts een beperkte capaciteit tot leren'* (Van der Geest 2009 p: 54)

Ze beschrijft dat aan talentontwikkeling een groeigedachte ten grondslag ligt die je kunt concretiseren in een fasering. Met Jan Sprengers heeft Van der Geest een model ontwikkeld voor talentontwikkeling (14: Laarakker, 2007)

1. *Ontkieming* (kunsteducatie en een enkele dansles gedurende PO of VO)
2. *Ontdekking* (een acteer- of fotocursus)
3. *Intensivering* (selectieklassen als de 5 o'clock of Theatergroep Dox)
4. *Professionalisering* (via kunstopleidingen of rechtstreeks via het veld)

Het stimuleren van divers talent kent volgens van der Geest en Serkei twee drijfveren:

- * Democratisch motief. Cultuur en kunst is een collectief goed en vertegenwoordigers van alle subgroepen uit de samenleving dienen in staat gesteld te worden er gebruik van te maken en er zelf aan bij te dragen.
- * De artistieke vernieuwing die deze makers met zich mee (kunnen) brengen.

Maar uit de publicatie 'de brug is van niemand' van Van der Geest en Serkei blijkt ook dat het diversiteitsbeleid in de Kunst vooral gericht is op etniciteit. Wat ook opvalt is dat ze over integratie spreken en niet over inclusie.

Bij aanvang hebben we het project Kunst Inclusief voorgelegd aan een aantal kunstvakopleidingen en hen verzocht om actief mee te doen. In eerste instantie waren ze niet geïnteresseerd. In de kunstwereld denkt men bij kunstbegeleiding aan mensen met beperkingen automatisch aan zorg en therapie, waarbij kunst als middel wordt ingezet. Lore Thomas en Jan-Willem Smeyers (2010), leraren Orthoagogische muzikale vorming aan de Gemeentelijke Academie voor Muziek, Woord en Dans in Grimbergen schrijven in bijlage 5: *Therapie of onderwijs* in het rapport van de werkgroep 'Hand in hand voor verbreding; deeltijds kunstonderwijs voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften: *'In de sector van het deeltijds kunstonderwijs horen we omtrent het bieden van gelijke onderwijskansen aan personen met een specifieke onderwijsbehoefte vaak de vraag: 'Is dat dan nog onderwijs?' Is dat geen therapie? Wat is dan nog het verschil tussen beiden?' Het is vreemd dat dit soort vragen naar boven komt. Niemand vraagt zich immers af in welke mate het deeltijds kunstonderwijs voor personen zonder beperking therapie is. Maar bij personen met specifieke onderwijsbehoeften wordt deze vraag blijkbaar wel als relevant gevoeld. Alsof elk werk met personen met specifieke onderwijsbehoeften geen ander dan een therapeutisch doel kan hebben'.*

4.10 Participatie

Lector Rik Kwekkeboom (Avans/SCP) en Caroline van Weert (SCP) hebben een verkennend onderzoek gedaan naar participatie van mensen met een verstandelijke beperking of chronisch psychiatrisch probleem. Dit onderzoek is gepubliceerd door SCP en Avans Hogeschool en uitgegeven in den Haag in augustus 2008. Zij hebben in onderzoeksliteratuur geen eenduidige omschrijving kunnen vinden van participatie of deelname aan de samenleving. 'Onderzoek naar sociale uitsluiting of sociaal isolement legt vooral de nadruk op het niet-deelnemen aan de samenleving en oorzaken daarvan. Onderzoeken naar participatie van mensen met beperkingen hanteren verschillende omschrijvingen en blijken zich steeds te richten op andere levensdomeinen. Kwekkeboom en van Weert geven aan dat het belangrijk is bij onderzoek naar de participatie van mensen met verstandelijke beperkingen of psychiatrische problemen niet alleen een keuze te maken t.a.v. de invulling van het begrip 'participatie' maar ook te kijken naar de mate waarin deze participatie als zinvol wordt ervaren en dus wordt gewaardeerd. Zo bleek dat handicaps mensen er niet altijd van weerhielden aan de samenleving deel te nemen. Veel respondenten legden ondanks hun beperkingen een hoge mate van zelfredzaamheid aan de dag. Daarom is het van belang om niet de gegevens over lichamelijke aandoeningen, fysieke of zintuiglijke beperkingen en psychiatrische problemen te gebruiken, maar variabelen te construeren op basis van de ervaren behoefte aan ondersteuning.

4.11 Community arts

Community arts of gemeenschapskunst wordt door Cultuurnetwerk omschreven als een vorm van kunstbeoefening die plaatsvindt door samenwerking, interactie of dialoog binnen een gemeenschap. Deelnemers werken vanuit een sociaal-maatschappelijk engagement samen aan een kunstproduct. Het artistieke proces wordt ondersteund door een professionele docent, vaak een kunstenaar of acteur. Artistiek proces en product zijn tegelijkertijd een katalysator voor sociale veranderingen binnen de gemeenschap.

In Engelstalige landen is de term Community Arts al decennia ingeburgerd. In Nederland groeit sinds 2003 de aandacht naar dit fenomeen. De belangstelling voor community arts sluit aan bij de politieke aandacht voor samenhang in de samenleving. Het paraplubegrip past in het rijtje van wijkgericht werken, sociale cohesie, cultuurparticipatie en sociale inclusie.

Bij community arts projecten gaat het om een interactie of ontmoeting tussen kunstenaars en deelnemers, gelijkwaardigheid en het idee dat iedereen creatief kan zijn. De kunstenaar is zowel artistiek als sociaal-maatschappelijk gemotiveerd. Vaak is kritiek op de gevestigde kunstorde en/of maatschappelijke orde de belangrijkste drijfveer.

In Kaapkunst, vaktijdschrift over actieve kunstbeoefening (2009) nummer vijf van December 2009 staat een artikel over Victoria Deluxe die sociaal artistieke projecten in Gent organiseren om 'kwetsbaren' steviger in de samenleving te verankeren. Ze werken aan beeldvorming met openbaar toegankelijke artistieke eindproducten die met flyers, affiches en persconferenties onder de aandacht worden gebracht. Volgens Dominique Willaert, de artistiek leider, kan dat alleen als deze zogenaamde 'kwetsbaren' zich identificeren met het materiaal. Ze moeten zich herkennen. Uitgangspunt voor de theaterprojecten van Willaert zijn levensverhalen van de participanten. Hij heeft ervaren dat als de basis van het materiaal van de mensen zelf afkomstig is, ze zich hier sterker mee verbinden.

Willaert werkt met een flinke groep vaste medewerkers en een aangroeiende groep vrijwilligersnetwerken, die bestaan uit participanten die meededen aan eerdere projecten en zijn 'blijven hangen'. 'Dit zijn hechte vriendenclubs van autochtonen, allochtonen, ex-junks, mensen die uit een psychiatrische behandeling komen; een heterogene mensenmix. Ze ontmoeten elkaar wekelijks, gaan samen naar voorstellingen, kermis of voetbal. De onderlinge solidariteit is enorm.

Willaert vindt dat kunst in de samenleving teveel codes kent die specifiek gericht zijn op de witte, hoogopgeleide, middenklassers. Je moet een kaartje reserveren, op tijd komen etc. In de stad zijn steeds meer mensen voor wie deze codes niet herkenbaar zijn. Als je deze groepen wilt insluiten moet je een manier vinden om met deze realiteit om te gaan.

Omdat deze mensen zich herkennen in andere codes, verlaat Victoria Deluxe de traditionele kunstsettingen. Ze presenteren de creatieve uitingen in de publieke ruimten als winkels, langs de straat, in een fabriek of bij mensen thuis.

4.12 Inclusie

Hans Kröber (2008) beschrijft in zijn boek gehandicaptenzorg inclusie en organiseren dat social Inclusion vaak gekoppeld wordt aan burgerschap. Marshall (1994) spreekt van full-citizenship, waarvan zo benadrukt Van Houten (1999) – het recht op sociale participatie de kern vormt. Het inclusiviteitsbeginsel is onlosmakelijk met het begrip burgerschap verbonden en gaat ervan uit dat iedereen deelneemt aan de gevarieerde samenleving, zonder dominantie of marginalisering. Aan gelijkwaardig burgerschap worden geen voorwaarden vooraf gesteld.

Kröber (2008) heeft het begrip sociale inclusie uitgewerkt tegenover uitsluiting. Bij uitsluiting is er volgens hem niet of nauwelijks sprake van sociale participatie en/of sociale ondersteuning. Er is een tekort op financieel en materieel gebied en onvoldoende toegang tot aspecten van sociaal burgerschap (zoals deelnemen aan het reguliere onderwijs, het hebben van goede huisvesting, het hebben van toegang tot maatschappelijke instituties, etc.) (Jehoel-Gijsbers 2004). Kröber heeft de drie niveaus van sociale inclusie van Shalock en Verdugo uitgewerkt. Op micro niveau gaat het erom dat mensen met een beperking geaccepteerde sociale rollen hebben.

Kröber beschrijft dat het bij sociale inclusie van belang is dat men zonder belemmeringen kan deelnemen aan activiteiten die voor iedereen georganiseerd worden in de samenleving en men niet alleen ondersteund wordt door professionals, maar ook door collega's, medecursisten of vrienden uit de zogenaamde 'informele netwerken'. Op het mesoniveau ervaart men sociale acceptatie en waardering voor de rollen die vervuld worden en op het niveau van de overheid, is er samenhangende wet en regelgeving gericht op inclusie en het vergroten van de kansen en mogelijkheden.

Iedereen, met alle verschillen die er zijn tussen mensen heeft recht op gelijkwaardige kansen om zich te ontwikkelen en mee te kunnen doen in de samenleving. Mensen zijn gelijkwaardig, maar niet gelijksoortig. Iedereen is anders en hoort erbij, maar iedereen heeft andere uitdagingen, begeleiding en ondersteuning nodig. Inclusie betekent dat we ieders behoeften herkennen en erkennen.

Maar ondersteuning bieden op maat blijkt nog niet zo eenvoudig.

Uit het vooronderzoek van Kunst Inclusief blijkt dat er vanuit de overheid verschillende financieringsmogelijkheden zijn. Deelnemers met een psychiatrische of verstandelijke beperking worden bij de ateliers en soms ook bij de centra voor de kunsten gesubsidieerd vanuit de AWBZ (algemene wet bijzondere ziektekosten), PGB (Persoons Gebonden budget) of andere subsidies zoals participatiefondsen etc. Subsidies worden vaak alleen maar beschikbaar gesteld voor projecten.

Rijks- en gemeentebesleid bleken niet stimulerend. Bij geen van de geïnterviewde centra staat in de overeenkomst over de basissubsidie een vraag van de gemeente naar een inspanning voor het creëren van duurzame participatiemogelijkheden voor mensen met een beperking. De bekostiging voor de ateliers is veranderd. Werden de deelnemers voorheen vanuit de AWBZ (Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten) of PGB (Persoon Gebonden Budget) gefinancierd, gebeurt dit momenteel vanuit de ZZP (Zorg Zwaarte Pakket). Dit houdt in dat er voor een deelnemer geen vast bedrag meer wordt betaald maar wordt gekeken naar de zwaarte van de aandoening. Afhankelijk daarvan wordt financiering toegekend. Ook ondersteunende begeleiding gericht op participatie is uit het PGB verdwenen en deels overgeheveld naar de WMO (Wet Maatschappelijke Ondersteuning). Als je op zoek gaat naar ondersteuningsmogelijkheden kom je in een wirwar van wet en regelgeving.

In het boek, de samenleving, Kennismaking met de sociologie wordt door John Macionis, Bram Peper en Joanne van der Leun (2010) beschreven hoe de onpersoonlijkheid van de bureaucratie die de efficiëntie moet bevorderen er ook voor zorgt dat de betrokkenen (ambtenaren en cliënten) niet op elkaars unieke, persoonlijke behoeften reageren. De cliënt is een geval en krijgt een standaard onpersoonlijke behandeling. Formele organisaties creëren vervreemding. (2010: p.152)

We kunnen de werkelijkheid die we gecreëerd hebben volgens Macionis, Peper en van der Leun (2010) zien als een sociale constructie. (2010: 117). Hoe we ons gedragen en wat we in onze omgeving zien, hangt voor een deel af van onze interesses, maar ook sociale achtergrond en de cultuur. Eén van de manieren om een beeld te krijgen over de aannames die we er in het dagelijks leven op nahouden, is dat we de regels met opzet doorbreken. Hoe kunnen we de werkelijkheid middels het proces van sociale constructie in interacties met anderen op creatieve wijze anders gaan vormgeven?

Jan Bommerez (2007) geeft aan dat we geconditioneerd zijn in het denken en kijken in 'hokjes' en onderdelen in plaats van naar gehelen en verbindingen. Hij zegt: *"We kunnen de wereld niet veranderen, maar wel onze relatie tot de wereld en dan volgt per definitie dat de wereld veranderd is voor ons. We kunnen andere mensen niet veranderen, maar we kunnen altijd onze relatie met die andere mensen veranderen. We kunnen beter naar ze luisteren of ze anders gaan zien en nog veel meer. In relatie ligt paradoxaal onze vrijheid"*

Douwe van Houten (2004) schrijft over de gevarieerde samenleving; over gelijkwaardigheid en diversiteit. Hij schrijft: *"Hoe normaal is normaal als je uitgaat van diversiteit? Hoe afwijkend mag je zijn om toch als gelijkwaardig burger te worden bejegend, om niet als probleem te worden beschouwd? En heb je daar zelf ook iets over in te brengen?"* (Houten 2004; 207) De aandacht van de professional is te vaak, eenzijdig, gericht op het gebrek, probleem of de handicap.

Mensen met beperkingen worden in veel samenlevingen buiten gesloten, omdat ze anders zijn. Zonder dat ze dat zelf willen, krijgt de handicap een masterstatus en krijgen zij een rol die weinig status heeft.

Volgens Macioni, Peper en van der leun (2010) kun je ervoor kiezen om bepaalde rollen op te geven en andere rollen te gaan vervullen. Maar is dat zo eenvoudig en hoe werkt dat, als je na een ziekte of ongeluk de zin van het leven bent kwijtgeraakt?

4.13 Niches

Gerda Scholtens (2007) beschrijft in acht keer kwartier maken, een verkennend onderzoek naar kwartier maken, dat mensen behoefte hebben aan een niche om de zin van het gewone leven weer te ontdekken. Een niche is een ruimte, in principe van tijdelijke aard, die zolang als nodig bestaat, waar je

nieuwe ervaringen op kunt doen. Het is een ruimte waar afstemming plaatsvindt om op eigen voorwaarden aansluiting bij de omgeving (buurt, het buurthuis, vrijwilligerswerk enzovoort) te kunnen realiseren. Ze schrijft; *Om die ontwikkeling mogelijk te maken is een proces van behoeftearticulatie nodig. Een proces waarin mensen zich kunnen oriënteren, hun eigen weerstanden kunnen overwinnen, keuzes maken en weer enthousiast voor iets worden. Die ontwikkeling heeft geen lineair verloop. Steeds opnieuw wordt in samenspraak met cliënten en betrokken partijen gewerkt aan het creëren van de juiste voorwaarden die nodig zijn voor de volgende stap. Het creëren van een niche veronderstelt een presentieachtige houding van de professional. Het procesmatig werken is belangrijk voor cliënten en omgeving.* (Scholtens 2007 p: 48)

4.14 Nieuwe professionals met non-verbale sensibiteit

Een inclusieve samenleving vraagt om 'nieuwe' professionals. Harry Kunneman (1996) beschrijft dat het voor de nieuwe professional belangrijk is om vanuit een breder kader te denken, waarbij het draait om de ervaren kwaliteit van leven van de cliënt en de daarbij in het geding zijnde waarden en normen. Die zijn direct verbonden met de individuele bestaansethiek van de cliënt. Voor professionals betekent dat volgens van Houten een omdraaiing van het perspectief. Hij introduceert de term biografische diagnoses, waarbij het niet gaat om een deelaspect van de beperking maar hoe daarmee om wordt gegaan. Hierbij is het zelfbeschikkingsrecht van groot belang. De deelnemer met een psychiatrische beperking beschikt over het recht hoe hij/zij zich kunstzinnig verder wil ontwikkelen en wil participeren.

Vaak denken we dat het communicatieproces voornamelijk verbaal is, maar de essentie van een welsprekende, gepassioneerde, bezielde communicatie omvat, gezichtsexpressies, gebaren, lichaamshouding, beweging, nabijheid, en stemoverdracht om krachtige, affectieve elementen te kunnen uitzenden, die de verbale boodschappen aanmoedigen, subtiel uitbreiden of veranderen.

Het succes in sociale interactie gericht op ontwikkeling heeft te maken met bovenstaande aspecten van communicatie. (Friedman, Prince, Riggio, & DiMaetio, 1980)

Ernst Bohlmeijer (2007) schrijft in zijn boek, de verhalen die we leven de drie basisstellingen van Merleau-Ponty over de rol van taal in het menselijke bestaan:

1. Taal is uiteindelijk en in essentie lichaamstaal. Het fundamentele niveau van ervaring is de fysieke waarneming.
2. Alle taal wordt geconstitueerd door stilte.
3. De waarheid is een moment waarin wat aanwezig is (inspiratie) adequaat wordt verwoord.

Om om te kunnen gaan met alles dat anders is en mensen met speciale wensen goed te kunnen ondersteunen bij actorschap en kunstzinnige ontwikkeling heb je sociale competenties nodig, waarbij je je kunt verplaatsen in en kunt aansluiten bij anderen. Non-verbale sensibiteit is één van de belangrijkste onderdelen waar nog weinig aandacht wordt besteed.

Op de 32nd Annual ATEE Conference on the University of Wolverhampton with the theme equity and diversity in Augustus 2007 heb ik Hans Klinzing ontmoet. Zijn wetenschappelijk onderzoek inspireerde mij, omdat het wetenschappelijk onderzoek non-verbale sensibiteit als onderdeel van de sociale

competentie beschrijft. Dit is iets dat sommige professionals van nature hebben, maar het is zeker ook iets dat je kunt ontwikkelen. Uit onderzoek in de USA is gebleken dat er relaties zijn tussen psychosociale en persoonlijkheidsdimensies en hun sociale interactionele tegenhangers in termen van non-verbale sensitiviteit, expressiviteit en Charisma. Hans Klinzing is dit samen met Bernadette Gerarda Alouisio verder gaan onderzoeken en beschrijft dat het succes of falen van veel interactionele situaties afhangt van de mogelijkheden van de professional om accuraat te kunnen decoderen wat er gecommuniceerd wordt en begrip te tonen voor de ander door de betekenis van gedachten, intenties en affecties met passende expressies naar buiten te brengen.

Bekwaamheid in non-verbale communicatie wordt gezien als een fundamenteel onderdeel van de sociale competentie. (Knapp & Hall 2002). De mogelijkheid om accuraat te kunnen decoderen en expressief en bescheiden non-verbale aanwijzingen uit te zenden, maakt een groot verschil in het dagelijkse en professionele leven.

Expressiviteit (frequentie, intensiteit en variatie van non-verbale expressie) en bescheiden uitzending zijn hierbij van belang. Enthousiasme, of charisma, als ook gebaar, oogcontact en variaties in stem blijken gerelateerd aan aspecten van professioneel succes.

Non-verbale bekwaamheid/expressiviteit blijkt ook bij te dragen aan het begrip voor psychosociale constructies en hun interacties.

Respondenten uit het onderzoek van Klinzing met decodeervaardigheden van non-verbale signalen bleken; betere onderhandelaars, minder vijandig en manipulatief, meer inter-persoonlijk democratisch, aanmoedigend, meer extravert, minder verlegen, minder sociaal angstig, warmer, empathischer, meer cognitief complex en flexibeler (Knap & Hall 2002, 85) Zij waren beter in staat tot zelfreflectie, populairder en sensitiever voor de behoeften van anderen. Ze bleken ook hogere levels van warmte en voldoening in hun persoonlijke relaties te hebben. (Hall, 1998; Knap en Hall, 2002)

Studies hebben laten zien dat mensen die meer expressief en/of charismatisch waren, werden opgemerkt als innemender in het ontmoeten van nieuwe mensen. (Friedman et al., 1980)

Naast sociaalpsychologische variabelen, bleken verschillende persoonlijke dimensies direct samen te gaan met expressiviteit en Charisma. Onderzoek naar persoonlijke dimensies en mogelijkheden voor relevante invloeden onthullen significante relaties met karakteristieken voor een sociaal leven als bijvoorbeeld: aan kunnen sluiten, extroversie, gevoel van eigenwaarde en interne locus of control (internaliseren). Ze waren ook gerelateerd aan prestatie (voltooing), oriëntatie, expositie/vertoning (kleurrijk zijn, geboeidheid, fascinatie, aandacht, expressiviteit, drama en opvallend) en speelsheid.

Uit dit onderzoek blijkt dat intensieve, non-verbale expressiviteit gerelateerd is aan ondubbelzinnigheid in het decoderen. Accurate zenders wekken de indruk van grotere expressiviteit, zelfvertrouwen, sympathie, ze spreken vloeiender, hebben vloeiendere lichaamsbewegingen en lachen meer (Riggio & Friedman, 1986). Ook wordt aannemelijk dat non-verbale expressiviteit en overtuigende psychosociale en persoonlijkheidsdimensies van sociaal interactioneel belang zijn bij beroepen die verwikkeld zijn in intensieve, menselijke interactie gericht op het ontwikkelen van mensen.

Bij trainingstudies waarin non-verbale expressiviteit succesvol werd verbeterd, kon een vooruitgang in helderheid van presentatie worden waargenomen. (Klinzing, Fitzner, & Klinzing-Eurich, 1983; Klinzing, Kunkel, Schiefer & Steiger, 1984; Klinzing, 1988a; 1988b)

Speciale wensen bij de uitvoering van het onderzoek

5. Speciale wensen bij de uitvoering van het onderzoek

5.1 Inleiding

Er wordt veel gesproken, door mensen die zelf prima functioneren, over hoe mensen met beperkingen moeten ontwikkelen en meedoen met Kunst. Door met hen te spreken kun je inzicht krijgen in de ervaringen, visie, wensen en ondersteunings-behoefte met betrekking tot ontwikkelen en meedoen met kunst. In dit hoofdstuk beschrijf ik het proces hoe ik samen met professionals van REAKT atelier Anders Bekeken, de Kunstvlieg en het Koorenhuis Centrum voor Kunst en Cultuur relaties heb opgebouwd en de deelnemers actief ben gaan betrekken bij het onderzoek. Ik beschrijf het onderzoek in zeven stappen. Vervolgens ga ik dieper in op de introductie van het onderzoek en het proces waarbij professionals van het Centrum voor de Kunsten en de twee ateliers in samenwerking met de deelnemers met een psychiatrische beperking onderzocht hebben hoe er op maat een kunsteducatief aanbod gecreëerd kon worden dat aansluit bij de wensen en behoeften van deelnemers. Met de input van deelnemers zijn experimentele pilots opgezet en uitgevoerd bij het Koorenhuis Centrum voor Kunst en Cultuur. Met als doel de zeggenschap en het actorschap van de deelnemers met een psychiatrische beperking ook tijdens het onderzoek te bevorderen en de mogelijkheden voor kunstontwikkeling en participatie te verbeteren.

5.2 Opbrengsten van het deelnemersonderzoek in zeven stappen

Op de pagina's hierna beschrijf ik, per pagina, de opbrengsten van het deelnemersonderzoek in zeven stappen.

Stap I

[Formuleer
de centrale
vragen](#)

Opbrengst stap I

Wat hebben beleidsmakers en professionals nodig om deelnemers met een psychiatrische en/of verstandelijke beperking te ondersteunen bij het bevorderen van actorschap en artistieke participatie?

Deelvragen

1. Hoe willen deelnemers als actor met kunst participeren en wat hebben ze nodig om actorschap en participeren met kunst te ontwikkelen?
2. Welke kennis, houding en vaardigheden hebben de professionals van Reakt en het Koorenhuis nodig om actorschap en artistieke participatie en te bevorderen bij deelnemers?
3. Hoe bereiken we dat?
4. Wat zijn de consequenties voor de deelnemers en professionals?

Aandachtspunten

Het is van belang dat deelnemers voor-zichtig en zorgvuldig benaderd worden.

Ze moeten ook goed geïnformeerd worden.
Kennismaking en vertrouwen zijn belangrijk.

De projectmanager speciale groepen van het Koorenhuis laat zich informeren over de wensen en kijkt waar hij een aanbod kan creëren.

Projectmanager Koorenhuis laat weten dat Atelier De Kunstvlieg ook mee wil doen.

De Kunstvlieg wordt benaderd.

Stap 2

[Van
vraag
naar
methode](#)

Opbrengst stap 2

Methode

- Dit is een narratief handelings-onderzoek.
- Middels responsieve methodologie zijn deelnemers als co-onderzoekers betrokken. De ervaringskennis, claims, concerns en issues' van de deelnemers zijn richtinggevend geweest voor de opzet en uitvoering van het onderzoek. Guba en Lincoln (1989)
- De verhalen (zie Punt 5) van de deelnemers zijn leidend voor het opzetten van pilotcursussen en het verzamelen van competenties.
- Er is in kaart gebracht hoe de deelnemers ondersteund willen worden.
- Acterschap is bevordert doordat deelnemers met psychiatrische beperkingen in woord en beeld hebben weergegeven hoe zij hun kunstzinnige talenten willen ontwikkelen en met deze talenten volwaardig willen deelnemen aan de kunsten.

Aandachtspunten

Narratieve werkwijze is werken met verhalen. Respondenten worden uitgenodigd hun verhaal te vertellen. Soms zonder richtinggevende vragen van de interviewer, soms met een richtinggevende vraag (semi-gestructureerd).

Er is rekening gehouden met het feit dat de kunstzinnige mens zich heel persoonlijk uit.

Hoe kan onze gemeenschappelijke taal het unieke van de kunstzinnige mens bereiken en hoe kunnen we die uniekheid zo onbevangen mogelijk beluisteren, zodat we de ander als kunstzinnig mens kunnen horen en tot zijn recht laten komen?

Zodat de ervaren kwaliteit van leven en de daarbij in het geding zijnde waarden en normen van mensen met psychiatrische beperkingen breed in beeld worden gebracht voor beleidsmakers en professionals die de kunstontwikkeling en participatie mogelijkheden willen verbeteren.

Zoeken naar verschillende manieren voor deelnemers om hun verhaal te kunnen vertellen. Verhalen uit deelnemers-vergaderingen, geschreven verhalen, interviews, informele gesprekken, dagboek en kunstwerken.

Stap 3

[Van methode
naar gegevens
verzameling:
voorbereiding](#)

Opbrengst stap 3

- De deelnemers van REAKT zijn uitgenodigd en geïnformeerd in een eerste deelnemersvergadering.
- De deelnemers van De Kunstvlieg zijn door de directeur van de Kunstvlieg geïnformeerd.
- Naar aanleiding van de wensen en ondersteuningsbehoeften zijn experimentele pilot cursussen op maat opgezet en uitgevoerd bij Centrum voor de Kunsten het Koorenhuis.
- De experimentele cursussen fungeerden als 'vrijplaatsen' voor deelnemers en professionals om mogelijkheden om actorschap, kunstontwikkeling en participatie te onderzoeken en uit te breiden.
- Er zijn verschillende groepen ontstaan:
 1. 3 deelnemers die geen cursus wilden volgen maar, zonder weten van de professionals van het atelier, op eigen initiatief een cursus gevolgd had bij het Koorenhuis met goede en minder goede ervaringen.
 2. 1 deelneemster van REAKT heeft een individuele animatiecursus gevolgd.
 3. 4 deelnemers van REAKT hebben samen met andere deelnemers van het atelier een besloten cursus vrij schilderen bij het Koorenhuis gevolgd.

Aandachtspunten

Bij het bevorderen van actorschap is het belangrijk geïnteresseerd, met aandacht en afstemming deelnemers uit te nodigen, voortdurend te bevragen en ondersteunen.

Let erop dat deelnemers zoveel mogelijk hun eigen verhaal kunnen doen.

Onderzoeken hoe we ruimte kunnen creëren om deze verhalen effectief op te halen.

4. 2 deelnemers van REAKT hebben in de vorm van een 'maatjesproject' deelgenomen aan een reguliere fotografiecursus bij het Koorenhuis.
 5. 3 deelnemers hebben deelgenomen aan een reguliere cursus portretschilderen.
 6. 1 deelnemer van De Kunstvlieg heeft individueel muziekles gevolgd bij een docent van het Koorenhuis.
 7. 1 Deelnemerster die op eigen initiatief actief deelneemt aan verschillende cursussen bij het Koorenhuis.
- Er is besproken hoe veelzijdige informatie kan worden verzameld: Middels georganiseerde interviews, deelnemersvergaderingen en informele gesprekken, dagboekantekeningen of andere geschreven verhalen.
Alle gesprekken worden opgenomen op een voice recorder, er wordt geobserveerd en er worden veldnotities (ter plaatse meeschrijven) en transcripties gemaakt (woordelijk uitschrijven van teksten).
 - Er is een interviewgids gemaakt.
 - Er is opnameapparatuur aanwezig.

Stap 4

[Van methode
naar gegevens-
verzameling:
uitvoering](#)

Opbrengst stap 4

- Er zijn 12 individuele interviews uitgevoerd.
- Er zijn kennismakingsbijeenkomsten geweest met deelnemers van de pilotcursussen en de docenten bij het Koorenhuis.
- Er zijn 5 deelnemersvergaderingen focusgroep-bijeenkomsten geweest.
- Er zijn 4 verhalen op gehaald.
- Er zijn 2 dagboeken verzameld.
- Kunstzinnig werk van de betrokken deelnemers is bekeken.
- Er zijn twee exposities bezocht bij REAKT-atelier Anders Bekeken.
- Er zijn veldnotities gemaakt.
Observatienotities: concrete beschrijving van wat je ziet en hoort.
Theoretische notities: interpretaties en verklaringen
Methodische notities: methodische keuzes .
Reflectieve notities: Beschouwen van de observatie in relatie tot het totale onderzoek.

Aandachtspunten

Ben zorgvuldig en duidelijk in wie, waar, wanneer verwacht wordt.

Er is veel contact en intensief overleg met professionals van het Koorenhuis Centrum voor Kunst en Cultuur, REAKT-atelier Anders Bekeken en de directeur van atelier De Kunstvlieg.

Stap 5

[Van
verzameling
naar
bewerking](#)

Opbrengst stap 5

- Alle gegevens zijn binnen (opnames/ veldnotities, dagboek aantekeningen).
- Onderzoeker werkt de teksten uit (transcriberen).
- De verhalen zijn gereconstrueerd. Fragmenten zijn gelezen, herlezen, geordend en herordend.
- Stap 1: Ordening met uitspraken a.h.v. deelvragen.
- Stap 2: Ordening aan de hand van methode van open codering die door Strauss en Corbin (1987). Deze is beschreven als het proces van 'breaking down, examining, comparing, conceptualizing and categorizing data'. Alle gegevens die verzameld zijn, zijn zorgvuldig gelezen en in fragmenten ingedeeld. De relevante fragmenten zijn gelabeld en onderling vergeleken. Het onderzoeksmateriaal; de tot dan toe verzamelde gegevens zijn het uitgangspunt. Stukjes tekst zijn gemarkeerd en hebben een samenvattende naam gekregen waaronder ze zijn opgeborgen. Het resultaat van deze open codering is een zogenaamde codeboom. (Boeije 2005)
- Stap 3: Deductieve analyse
Bij de deductieve aanpak zijn verschillende theorieën als startpunt voor analyse gebruikt met als doel ideeën (theorieën) te toetsen.

Aandachtspunten

Bij de opzet en uitvoering van dit kwalitatieve onderzoek is gebruik gemaakt van het boek van Hennie Boeije (2005)¹; analyseren in kwalitatief onderzoek, denken en doen en materiaal van Sta en Evers (2010) die pleiten voor analysetriangulatie. (Van Sta & Evers 2010). Er is gebruik gemaakt van verschillende theoretische gezichtspunten en databronnen.

Kunstenaar, alchemist en boekhouder

Van Staa & Evers (2010)² beschrijven dat Coffey & Atkinsons (1996) twee basisvisies onderscheiden bij het verwerken van data. Bij de procedurele visie ligt de nadruk op procedures en processen als coderen, indexeren, categoriseren en bij de creatieve visie ligt de nadruk op de interpretatie van de data en de exploratie van relaties. Marshall (2000) vergelijkt sommige onderzoekers met boekhouders, die vooral gepreoccupeerd zijn met de procedurele aspecten van de analyse. Daartegenover staan de alchemisten; zij appreciëren vooral de black-boxcreativiteit.

De derde categorie die Evers en van Staa (2010) beschrijven, de kunstenaars die de transparantie en strengheid van de boekhouder en het 'out-of-the-box-denkproces van de alchemist combineren inspireert.

¹ Boeije, H. (2005) *Analyseren van kwalitatief onderzoek. Denken en Doen*. Amsterdam: Boom

² Staa, A. van & Evers, J. (2010) 'Thick analysis': strategie om de kwaliteit van kwalitatieve data-analyse te verhogen. KWALON 43 (jaargang 15, nr.1)

Er is een thematisch raamwerk opgesteld op basis van a priori kennis en doelstellingen van studie. Dit is gecombineerd met thema's die door respondenten naar voren zijn gebracht. Deze index van codes is systematisch op alle data toegepast. Tabellen zijn gevuld met tekstfragmenten en citaten.

- Stap 4: Chariting, mapping en interpretation. De tabellen zijn steeds meer gevuld en de inhoud en kernbegrippen zijn samengevat.

Stap 6

[Van
bewerking
naar
patronen](#)

Opbrengst stap 6

- De onderzoekers vragen de deelnemers in een deelnemersvergadering of en hoe hun actorschap is bevordert.
- Ze zoeken naar patronen in de aangereikte en de ervaringskennis.
- De opbrengsten zijn uitgeschreven in een rapportage met fragmenten van verhalen, interpretaties van de onderzoekers. Theoretische toelichtingen en aanbevelingen zijn aangedragen en bespreekpunten geformuleerd.
- Het materiaal van de deelnemers wordt verwerkt naar gedragsindicatoren en competentietips.

Aandachtspunten

Bij kwalitatief onderzoek is het wenselijk dat uitspraken/verhalen worden verrijkt met theoretische beschouwingen of toelichtingen.

Stap 7

[Van
opbrengsten
naar
vervolg project](#)

Opbrengst stap 7

- Opbrengsten zijn besproken met de deelnemers en betrokken docenten.
- Teksten zijn ter goedkeuring voorgelegd aan deelnemers en professionals.
- De verhalen zijn samen met de deelnemers en professionals vormgegeven in **de verhalenbundel** 'Verdwalen in verhalen van mensen met speciale wensen'.
- Opbrengsten uit het onderzoek zijn gebruikt voor het samenstellen van **de dialoogkaarten** 'De jacht en het wachten... De kunst van het tweegesprek' en **het boek** 'Kansen in kunst. Kunst door mensen met speciale wensen'.

Aandachtspunten

Nederland ondertekende in maart 2007 het VN-Verdrag voor de rechten van personen met een handicap, dat Nederland in 2007 ondertekende, roept staten op gelijke kansen te bieden door alle aspecten van het maatschappelijke verkeer voor iedereen toegankelijk te maken.³ Het publicatiemateriaal biedt beleidsmakers en professionals de gelegenheid om zich te verdiepen en te verplaatsen in een grote groep getalenteerde burgers, die, ondanks dat ze veel hebben meegemaakt, toch inzetten om op hun eigen manier te ontwikkelen en mee te doen. Ze beroepen zich op hun rechten en laten zien en horen wat ze bijdragen in de samenleving.

³ <http://www.coalitievoorinclusie.nl/tekstmanifest.html> (geraadpleegd augustus 2010)

5.3 Narratieve analyse

Bij dit onderzoek is gekozen voor narratieve interviews; persoonlijke gesprekken met respondenten waarin de interviewer door middel van het stellen van open vragen informatie verzamelt.

Als interviewer ben ik op zoek gegaan naar eigen verhalen, waarbij de respondenten zoveel mogelijk in eigen woorden en beelden, gedachten en opvattingen, gevoelens, ervaringen en wensen kunnen weergeven. Belangrijk hierbij is het verdiepend doorvragen. Zij vertellen over hun ervaringen met actorschap, kunstzinnige ontwikkeling, participeren, visie, mogelijkheden, drempels en wensen. Dat doen ze niet perse in deze bewoordingen.

De interviews zijn in een aparte ruimte gevoerd, op band opgenomen en verbatim uitgewerkt. De coördinerend kunstbegeleider van REAKT is bij twee interviews aanwezig geweest. Dit bleek soms ondersteunend, maar soms ook belemmerend te werken.

Bij de opzet en uitvoering van dit kwalitatieve onderzoek is gebruik gemaakt van het boek van Hennie Boeije (2005); analyseren in kwalitatief onderzoek, denken en doen die zich volgens van Sta en Evers (2010) beperkt tot de gefundeerde theoriebenadering.

Ik ben gestart met de open codering, maar heb me laten inspireren door van Sta en Evers (2010) die pleiten voor analysetriangulatie, die zij met een knipoog naar Clifford en Geertz (1973), die 'thick description' propageerde voor de etnografie, 'thick analysis' noemen. (Evers en Van Staa 2010).

Ik heb ook gebruik gemaakt van triangulatie van databronnen en datatypen, door onder andere; verschillende theoretische gezichtspunten voor de verzameling en interpretatie van data te gebruiken en meer dan één methode om data te verzamelen.

De data zijn verzameld uit veldnotities, focusgroepbijeenkomsten, participerende observaties en velnotities, interviews, dagboeken, het bekijken en bespreken van kunstwerken, telefoongesprekken en emailcontact.

Bij de velnotities is een onderscheid gemaakt tussen:

- Observatienotities: concrete beschrijving van wat je ziet en hoort.
- Theoretische notities: interpretaties en verklaringen
- Methodische notities: methodische keuzes .
- Reflectieve notities: beschouwen van de observatie in relatie tot het totale onderzoek.

Bij de analyse van het materiaal is gebruik gemaakt van verschillende analysetechnieken.

De conclusies uit het deelnemersonderzoek geven inzicht in persoonlijke ervaringen, verworven kennis, te verwerven kennis en suggesties en tips van de deelnemers. In overleg met de deelnemers zijn verhalen samengesteld waarbij ze hun ervaringen, visie en wensen voor kunstbegeleiders, beleidsmakers en medecursisten in beeld brengen in **de verhalenbundel 'Verdwalen in verhalen van mensen met speciale wensen.'** (Loeffen, T. 2010). Conclusies uit dit onderzoek (zie bijlage) zijn ook vertaald naar competentietips voor kunstbegeleiders die verwerkt zijn in **het boek 'Kansen in kunst. Kunst door mensen met speciale wensen.'** (Van Biene en anderen 2010) en **het dialoogspeel 'De jacht en het wachten... De kunst van het tweegesprek.'** (van Biene, de Bruijn & Loeffen 2010), die bij een juiste toepassing bij kunnen dragen aan kunstontwikkeling van mensen met een beperking.

In dit onderzoeksrapport wordt beschreven wat volgens deelnemers gewenst is, wat nodig is, waar ze al tevreden mee zijn, wat nog beter kan en wat ze willen bereiken. Soms zeggen ze iets over zichzelf en soms zeggen ze iets over anderen, bijvoorbeeld over wie zij ervaren als 'goede, ondersteunende kunstbegeleiders en wat die kunnen. Bij dit onderzoek ben ik niet zozeer op zoek gegaan naar overeenkomsten, maar juist naar de talrijke variaties van ervaringen, visies en wensen van deelnemers, waarmee de deelnemers, niet alleen als groep, maar ook als individu zichtbaar worden.

5.3 Speciale wensen in beeld

Voordat alle deelnemers een cursus bij het Koorenhuis zijn gaan volgen, zijn op verzoek van de deelnemers verschillende kennismakingen geweest. De projectmanager speciale doelgroepen van het Koorenhuis die als sleutelfiguur fungeerde kwam bij één van de eerste focusgroepbijeenkomsten op atelier Anders Bekeken van REAKT persoonlijk met de deelnemers kennis maken. Met als doel zichzelf, zijn visie en mogelijkheden voor cursussen bij het Koorenhuis te introduceren, maar ook om informatie te verzamelen op basis van eerdere ervaringen, visies en wensen. Zo wilde stelde hij vragen over of en hoe deelnemers van Anders Bekeken van REAKT in het verleden geïnformeerd zijn of willen worden over de mogelijkheden van het volgen van cursussen bij het Koorenhuis. Verder heeft hij de wensen voor deelname aan pilotcursussen van de mensen met speciale wensen, zoals ze zelf genoemd willen worden geïnventariseerd. Hij heeft in eerste instantie vooral 'ja' gezegd tegen de wensen van de deelnemers en zoveel mogelijk een aanbod op maat proberen te creëren. Zowel de deelnemers van Anders Bekeken als de projectmanager speciale doelgroepen van het Koorenhuis hebben de dialoog waarin creatief gezocht werd naar mogelijkheden, rekening houdend met de grenzen van beide partijen als prettig ervaren.

In totaal hebben 16 respondenten deel genomen aan vijf focusgroep of deelnemersvergaderingen. Sommige respondenten zijn 1x geweest, anderen meerdere keren en sommigen hebben zich later aangesloten. Hieruit bleek dat het borgen van continuïteit door allerlei oorzaken moeilijk is. Het uitgangspunt in de focusgroep was het bevorderen van 'acterschap' van de deelnemers. Bij het uitwerken van het verbatim van de focusgroep of deelnemersvergadering viel op dat het niet zo eenvoudig is deelnemers een stem te geven. Dit vraagt een open, vragende, onderzoekende houding van zowel de betrokken professionals en onderzoekers. De houding van de professionals bleek in eerste instantie, vooral sturend, ondersteunend, gericht op het creëren van duidelijkheid en zo snel mogelijk oplossen van praktische problemen en beperkingen. Daarbij komt, zoals U verderop in de onderzoeksresultaten kunt lezen dat het voor deelnemers met psychiatrische beperkingen, om allerlei verschillende redenen, niet makkelijk is om hun ervaringen, mening en wensen te presenteren.

Uit de deelnemers die zich committeerden aan het onderzoek ontstonden de volgende groepen:

- I. Drie deelnemers die geen cursus willen of kunnen volgen bij het centrum voor de kunsten. Zij benadrukken dat zij in deze fase bij het atelier ontwikkelen en participeren met kunst. Sommigen van hen hebben eerder, zonder weten van de kunstbegeleiders van het atelier op eigen initiatief een cursus gevolgd hebben bij het Koorenhuis met goede en minder goede ervaringen. Mariama en Conny vertellen waarom zij niet meedoen aan de pilotcursussen.

Mariama – 49 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *'Ik heb niet meegedaan met het aanbod omdat ik erg afgeleid kan worden door veel mensen en in een klein lokaal, die met zijn allen iets maken en praten. Laat mij maar lekker zelf aanrommelen. Bij cursussen gaan mensen het over hele ander dingen hebben en hier bij het Atelier heb je niet van die gesprekken van wat doe jij nou. Ik kan hier gewoon lekker aan de gang gaan. De mensen die bij het atelier komen hebben het allemaal heel hard nodig. Ze focussen zich ook op waar ze mee bezig zijn. Mensen op het Koorenhuis doen vaak nog even naast hun werk een cursus. Dat heeft een andere betekenis. Schilderen op het atelier is voor mij zinnig. (lange stilte en er rolt een traan over haar wang) Het is voor het eerst (stil, huilt) dat ik ervoor uit durf te komen dat ik manisch depressief ben. Dat ik dat heb. Ik heb dat altijd weggestopt en maar doorgaan, doorgaan en doorgaan. Ik heb altijd zo op mijn tenen gelopen. (huilt) Hier hoef ik niets hoog te houden'.*

Conny – 39 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *‘Ik heb een reguliere cursus gedaan, maar dat zal ik niet snel meer doen. Dat ligt ook aan mijn eigen beperkingen die ik daar heel sterk tegenkwam. Het was een cursus Kalligraferen. De cursus werd gehouden op de zolder van het Letterkundig Museum en je kreeg zo’n echte veer met inkt en perkament en zo’n monnikspijachtige. Leuk en ook goed tegen het knoeien, met al die inkt. Maar waar ik tegenaan liep dat is dat ik sociaal altijd behoorlijk angstig ben en je komt natuurlijk met allemaal mensen die je niet kent. Op een zeker moment zei ik maar, want dat gaat natuurlijk over wat doe je in het dagelijks leven, door omstandigheden kan ik niet werken. Punt! Ik hield het kort en bondig en ik dacht, laat maar zo. Maar ik vind dat altijd erg spannend. Ander punt van de cursus was dat je een opdracht mee naar huis kreeg. Je moest een gedicht kalligraferen en vervolgens dat gedicht versieren, verluchten, noemen ze dat, met een mooie letter en dat moest heel precies en goed. Vervolgens zat ik 6 uur lang en alles deed pijn. Ik zat te huilen thuis, van ik wil niet meer. Dat soort dingen kan ik tegenkomen. Ik schrok daar heel erg van. Je signaleert het wel bij jezelf, maar zit er weer zo middenin. Zo’n dwangproces is heel moeilijk te stoppen. Dit was een klein opdrachtje, dat besef ik heel goed, dat ik zelf enorm uit proportie laat vliegen. Wat ik bij mezelf bespeur, wat ik ken als mijn handicap, van erg onder druk komen te staan, is afhaken omdat ik het niet meer kan behappen’.*

2. Eén deelnemster van Reakt heeft een individuele animatiecursus gevolgd. Johet benadrukt dat het belangrijk is om naar het individu te blijven kijken.

Johet – 43 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *‘Het is belangrijk dat docenten naar het individuele blijven kijken. Het generaliseren van kwetsbaarheden en hoe hier op in te spelen zou suggereren dat het om een homogene groep mensen zou gaan (een basis om op te gaan stigmatiseren). Door vooral het individu voor ogen te houden voorkom je dit probleem grotendeels. Het gaat om de interactie. aangaan op basis van het individu’.*

3. Vier deelnemers zijn samen met andere deelnemers van het atelier een besloten cursus vrij schilderen bij het Koorenhuis gaan volgen. Mano vertelt waarom hij liever alleen met lot-genoten in een groep een cursus wil volgen.

Mano – 50 jaar, deelnemer bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *‘Ik wil liever samen met mensen hier van het Atelier. Het hoeft van mij niet zo’n reguliere groep. Ik wilde heel graag meedoen met dit project omdat ik het belangrijk vind dat mensen met een psychische beperking een ruimer aanbod in creatieve mogelijkheden krijgen. Aan mijn buitenkant merk je niet wat er van binnen aan de hand is en dat maakt dat ik in de reguliere wereld sowieso geaccepteerd word. In een groep zoals het atelier van Anders Bekeken werk je samen met mensen die, net als ik, een bepaalde psychische beperking hebben. Als je dat van elkaar weet, ontstaat er een sfeer van onderlinge verbondenheid, vertrouwen en acceptatie die ik in een reguliere omgeving niet heb. In het atelier heeft men aan een half woord genoeg en steunt men elkaar. Ook is de begeleiding ingesteld op een passende omgang met de cursist. Er wordt ook veel gelachen om de gekte van jezelf en die van een ander. Die relativering lucht op en maakt het allemaal niet zo zwaar. Dit kan alleen met lotgenoten. Al jaren heb ik last van depressies en ADHD waardoor ik onrustig ben en chaotisch. Daarnaast ben ik niet stipt en kom ik ongeregeld opdagen. Schilderen werkt therapeutisch en geeft mij rust. Maar als ik verplichtingen krijg wordt ik opstandig en stop ik ermee. De vrijheid op het atelier doet me goed. Ik heb ook op reguliere cursussen gezeten en er geen één afgemaakt. De cursusleiders zijn niet opgeleid om mij op te vangen en te motiveren en dat is logisch. Vandaar mijn enthousiasme voor meerdere creatieve werkplekken in Den Haag voor mensen zoals ik’.*

4. Twee deelnemers van REAKT atelier Anders Bekeken hebben in de vorm van een 'maatjesproject' deelgenomen aan een reguliere fotografie cursus bij het Koorenhuis.
5. Drie deelnemers hebben deelgenomen aan een reguliere cursus portretschilderen. Vincent vertelt dat het meedoen aan een reguliere cursus voor hem een logische stap is.

Vincent – 56 jaar, deelnemer bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *'Ik mis een beetje het verhaal van de overeenkomsten met de anderen. Het Atelier is een veilige leerschool waar ik naast tekenen en schilderen heb kunnen oefenen met werken in een groep, grenzen verkennen en voor mezelf opkomen. Het is als een warme elektrische deken die nagloeit als om half vijf de stekker eruit gaat. Dankbaar maak ik gebruik van de geboden ondersteuning. Mijn leeg getrokken accu is opladen en steeds vaker start ik zelf mijn motor. Ik wil niet hospitaliseren en me onnodig lang genoeglijk blijven omdraaien onder die kunstmatig verwarmde deken. Ik wil aan de slag met rehabilitatie, eigen verantwoordelijkheid en initiatief en graag beter worden met schilderen. Meedoen in een reguliere groep bij het Koorenhuis is een logische stap in mijn ontwikkeling. Dat reguliere is belangrijk, want stel dat ik daar weer in een aparte groep kom, dat werkt toch stigmatiserend. Ik ben niet mijn beperkingen, maar kom met mijn enthousiasme, vaardigheden en kennis.'*

6. Eén deelnemer van De Kunstvlieg heeft individueel muziekles gevolgd bij docent van het Koorenhuis.
7. Eén deelnemster met een psychiatrische beperking neemt op eigen initiatief deel aan cursussen bij Centrum het Koorenhuis. Zij vertelt hoe ze dit heeft aangepakt.

Katoetje – 53 jaar, cursist bij het Koorenhuis, Centrum voor Kunst en Cultuur – *'Je kan op internet gewoon kijken wat er allemaal is. Ik wist van het bestaan van het Koorenhuis af, want ik heb daar jaren geleden stemvorming gedaan. Het Koorenhuis lag voor mij voor de hand en met het internet is dat heel makkelijk. En zo ontdekte ik dat daar mogelijkheden waren voor mensen met een beperking. Ik had toen net mijn diagnose en heb een mailtje gestuurd, zo van nou dit heb ik en ik zou uiteindelijk wel kunnen en willen zingen, maar misschien heb ik wel een of ander gebrek, weet ik veel, maar kan ik met die vraag ook bij jou terecht. Ze reageerde daar positief op en we zijn aan de praat geraakt. Ze raakte geïntrigeerd door mijn vraagstelling en we zijn begonnen. Ik ben nu ook muziektheorie aan het doen; de vooropleiding "Klassiek" van de Schumann Akademie. Die hoop ik zo goed af te ronden, dat ik als vooralsnog enkel geïnteresseerde zonder diploma-ambitie toegelaten wordt tot de vakopleiding "Klassieke muziektheorie" daarvan. Heeft mijn brein ook weer wat te doen. Ik doe ook wereldkoor, waar ik niet bekend heb gemaakt dat ik een beperking heb. Je zorgt ervoor dat je stem opgaat in het geheel. Daarnaast doe ik jazz-zangklas, die gericht is op je individuele zangontwikkeling. Daar ben ik regelmatig panisch.'*

De projectmanagers van het Koorenhuis heeft in samenwerking met de coördinerende kunstbegeleiders van REAKT en De Kunstvlieg gekeken bij welke cursus deelnemers in de vorm van een pilot vijf keer konden deelnemen. Vervolgens zijn er kennismakingsgesprekken georganiseerd met de docenten van het Koorenhuis die de cursus leiden. De groep deelnemers van REAKT die samen de cursus vrij schilderen wilden volgen hebben gezamenlijk kennis gemaakt met de docent. Hoewel de kunstbegeleider van REAKT verwachtte dat een gezamenlijke kennismaking deelnemers zou beperken in het kunnen verwoorden van hun speciale wensen, bleek het tegengestelde het geval te zijn. Bij de groeps kennismaking werden speciale wensen makkelijk kenbaar gemaakt. Mogelijk had dit ook te maken met de docent die Creatief therapeut en beeldend docent was.

De projectmanager van het Koorenhuis is bij bijna alle kennismakingsgesprekken met de deelnemers op het Koorenhuis aanwezig geweest. De coördinerende kunstbegeleiders van REAKT en De Kunstvlieg stemden af met de projectmanager van het Koorenhuis, informeerden de deelnemers en bereiden waar nodig de kennismakingsgesprekken voor.

De kennismaking bij het Koorenhuis is door de deelnemers als zeer positief ervaren, met name ook door de kennismaking vooraf op het atelier met de projectmanager.

In de deelnemersvergaderingen hebben deelnemers, toen ze eenmaal bezig waren met de pilotcursussen, ook met elkaar ervaringen van deelname aan de reguliere kunstcursussen uitgewisseld. Er werd gesproken over: waar ze in het verleden tegen aan zijn gelopen, waar dat mee te maken had, waar ze tegen op zagen, wat ze moeilijk vonden en hoe hier anders mee om te gaan.

Ze wisselden regelmatig ervaringen uit over wat ze wel en liever niet kwijt wilde met betrekking tot hun speciale wensen. Het delen, bespreken en samen zoeken naar oplossingen is als zinvol ervaren.

De waarde van kunst

6. De waarde van Kunst

6.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is het proces beschreven van het actief betrekken van deelnemers met enkele resultaten. In de hoofdstukken 6, 7 en 8 ga ik dieper in op de resultaten van het onderzoek. Dit hoofdstuk gaat over de waarde die deelnemers toekennen aan het bezig zijn met Kunst.

De wereld van kunst en cultuur heeft een maatschappelijke verantwoordelijkheid en moet ervoor zorgen dat kunst toegankelijk wordt voor iedereen die er vertrouwd mee wil raken, zodat er inclusieve mogelijkheden zijn voor iedereen om op eigen wijze te kunnen ontwikkelen en meedoen met kunst.

Kunst kan verschillende functies vervullen. Met behulp van de in de literatuur omschreven functies van kunst zijn fragmenten uit de verhalen geanalyseerd.

Alle deelnemers geven aan dat kunst van grote betekenis is in hun leven. Voor sommigen is het receptief en reflectief bezig zijn met kunst de ingang om ook actief met kunst aan de slag te gaan.

6.2 De waarde en functies van Kunst

Hieronder vindt u een beschrijving van de resultaten uit de verhalen van de deelnemers over de waarde en functies van het bezig zijn met kunst:

1. Kunst geeft plezier en verrijkt

Alle deelnemers geven aan dat het actief recreatief, maar ook het reflectief bezig zijn met kunst hen rust, plezier en ontspanning geeft. Gedachten verdwijnen, ze ervaren vrijheid en geven aan dat het verrijkt. Karen beschrijft dit als volgt:

Karen – 48 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *‘Ik ben altijd wel bezig geweest met kunst. Dat is altijd een deel geweest van mijn leven. Ik kan me daarin uiten en vinden. Ik vind het heel erg leuk om creatief bezig te zijn. Het heeft me ook heel erg geholpen om problemen op te lossen, hoe je iets moet doen. Ik ben altijd omringd geweest met mensen die ook heel erg creatief zijn zoals schrijvers, dichters en andere kunstenaars, dus ik snap niet als mensen zeggen dat ze nooit iets aan kunst hebben gedaan en het niet gewoon een gedeelte van hun leven is. Dat snap ik niet omdat ik er eigenlijk altijd al in verwoven was. Dus het betekent gewoon heel erg veel voor mij.’*

2. Leren en ontwikkelen met Kunst

Alle deelnemers die ik gesproken heb geven aan zich verder te willen ontwikkelen. Daarbij gaat het vooral om het aanleren van nieuwe vaardigheden en technieken.

Conny – 39 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *‘Ik zou veel willen leren, met name de technische dingen. Er zat altijd wel iets in mij hoofd, dat ik iets wilde met kunst maar, gewoon door de omstandigheden in mijn leven en door letterlijk ruimtegebrek kom ik er niet toe in mijn eigen omgeving. Ik moet eruit naar een omgeving als het Atelier om tot creativiteit te komen En hier gebeurt het dus wel, op mijn maniertje zal ik maar zeggen en op mijn niveau.*

Ik voel me geen kunstenaar. Dat voel ik niet, maar het trekt heel erg, het intrigeert. Ik merk dat ik tegen mijn beperkingen aanloop, in die zin beperkingen, technische vaardigheden en mijn perfectionisme / mijn wil altijd alles goed te willen doen. Soms ben ik best tevreden, maar andere keren denk ik: ‘dat is maar een beetje gepruts en gepriegel en gedoe’. Dus dat zou ik wel meer willen met kleur, dus echt wat meer mogelijkheden kunnen ontwikkelen om die creativiteit ook te kunnen uiten.’

3. Kunst geeft een andere perceptie

Het merendeel van de deelnemers ervaart bezig zijn met Kunst als een verrijking en een mogelijkheid om door te kunnen groeien en zich persoonlijk en sociaal verder te kunnen ontwikkelen. Ze ervaren dat ze door bezig te zijn met kunst emoties en gevoelens kunnen uiten en vormgeven. Ze beschrijven bezig zijn met kunst als een uitlaatklep en een avontuur. Het geeft kleur aan hun leven en biedt mogelijkheden om hun creativiteit te ontwikkelen.

Deelnemer Jahkofi van de kunstvlieg beschrijft het als volgt:

Jahkofi – 48 jaar, deelnemer bij atelier De Kunstvlieg – *‘In m’n kunst zie je sjamanistische-, Aboriginal- en Chinese invloeden terug. Ik voel me daar veel meer in thuis dan in de reguliere kunst. Als ik in het oosten had geleefd had ik er misschien mijn beroep van kunnen maken, maar hier wordt het niet geaccepteerd. Ik zie dat de samenleving gegroeid is in informatiestromen: heel veel inputs; ‘Je moet dit en je moet dat.’ Op een bepaald moment slaan mensen gewoon vast. Waar denk je dat autisme vandaan komt? Er zijn bepaalde lichamen nodig die zeggen: ‘Wacht eens effe – dag, te veel!’ Ik laat me niet bestempelen met ADHD of autisme, maar het wordt me gewoon te veel. En ik denk dat we al een stap verder zijn dat we mensen niet als ziek beschouwen, waardoor je een muurtje tussen jou en die ander optrekt, maar gewoon als een ander type mens.’*

4. Bezig zijn met Kunst werk therapeutisch

Deelnemers beschrijven dat kunst in moeilijke perioden verlichting geeft en helpt bij het meer grip krijgen op hun leven en het vinden van stabiliteit. Het biedt een zinnige afleiding en mogelijkheden om even te kunnen ontsnappen aan moeilijkheden uit het dagelijks leven. Ze ervaren dat ze hierdoor meer invloed en regie krijgen op het eigen bestaan. Met kunst kunnen ze verwerken, uitproberen en oefenen met bijvoorbeeld het nemen van risico's, iets dat in het ‘normale leven’ lastig is. Het biedt ook mogelijkheden tot zelfexpressie en geeft vrijheid om ‘je eigen ding te doen’, uit te vinden en te experimenteren.

Ze vinden inspiratie en kunnen zichzelf met kunst letterlijk en figuurlijk weer in beweging brengen. Voor deelnemers die dreigen te isoleren, is het bezig zijn met kunst op het atelier een mogelijkheid om voorzichtig naar buiten te treden en in contact te komen met andere mensen. Anderen met bijv. ADHD leren met kunst concentreren en focussen.

5. **Tiemen** – 43 jaar, deelnemer bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *‘Kunst is een soort ontspanning en een manier van verwerken. Ik moet het gevoel hebben dat ik bezig ben, omdat ik zoveel denk. Als ik thuis ben werk ik in kleine segmenten. Kunst permitteert mij om niet aan volgende stappen te denken van morgen. Als ik bezig ben met tekenen dan wordt dat proces van het denken een beetje anders. Dan word ik de dirigent. Als ik bezig ben met kunst heb ik de mogelijkheid om de illusionist te zijn. Het is leuk om vanuit het niets tot een hele wereld te komen.’*

Deelneemster Katootje vertelt hoe bezig zijn met kunst je kan raken, wat het los kan maken, wat zij in een reguliere setting is tegen gekomen en hoe ze daarmee om is gegaan.

Katootje – 53 jaar, cursist bij het Koorenhuis, Centrum voor Kunst en Cultuur – *‘De jazz-zangklas is gericht op je individuele zangontwikkeling en dat is doodeng. Daar ben ik vaak panisch en kom ik regelmatig heel beroerd van thuis. Op het moment dat ik alleen moet gaan zingen heb ik vaak verdriet. Als je moet zingen en tegelijkertijd verdriet hebt, dan wil dat in de keel gewoon niet. Ik wil daar ook niet altijd uitdrukking aan geven in zo’n setting. Ik ben wel eens bang dat het me zo raakt dat ik wil wegkruipen in een hoekje en opnieuw wil beginnen. Dat kan in zo’n setting natuurlijk niet. Maar ik heb daar wel eens een paar keer met tranen gezeten en heb geen zin in wat er dan gebeurt. Iedereen komt op je af, zo van wat is er, kan ik wat voor je doen en het gaat wel goed en je zingt zo leuk. Troost, troost, troost en oh die sociale smoorring eromheen. Het is allemaal heel lief, maar voor mij is de confrontatie met de omgeving en mensen die op je afkomen te angstig. Achteraf heb ik naar iedereen persoonlijk, die op een gegeven moment in alle vriendelijkheid en aardigheid mij kwam helpen, troosten en steunen aangegeven dat dat voor mij averechts werkt. Ik heb vertelt als ze mij de ruimte geven en hun eigen ding doen ik gewoon weer aanhaak.’*

6. De kunstzinnige functie

Uit de verhalen van de deelnemers wordt duidelijk dat het slechts 1 respondent gelukt is (voor dat ze ziek werd in Amerika) om commercieel te kunnen leven van haar kunstactiviteiten. Deelnemers ervaren dat de mogelijkheden voor kunstontwikkeling en participatie in Nederland beperkt zijn. Financiering speelt hierbij een rol. De meeste respondenten die rond moeten komen van een uitkering kunnen nauwelijks een cursus betalen. De druk van het UWV, waarbij iedereen z.s.m. weer aan het werk moet en de veranderende indicatiestellingen, maken dat er steeds minder mogelijkheden zijn om te ontwikkelen en participeren met kunst.

Deelneemster Inge beschrijft hoe ze zich graag verder kunstzinnig wil ontwikkelen.

Inge – 60 jaar, deelneemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *‘Schilderen is meer dan een hobby. Ik heb geëxposeerd en wil er meer mee, maar hoe doe je dat? Ik ben creatief, commercieel en stap op dingen af, maar heb Anders Bekeken ook nodig als structuur, zodat ik mijn bed uit kom en een doel heb. Ik moet netjes gekleed zijn enzo. Ik droom ervan om een eigen stijl te vinden, wat meer te verdienen en erkenning te krijgen voor mijn werk. Exponeren gaat me makkelijk af maar ik wil leren hoe ik er commerciëler mee om kan gaan. Mijn kunstvriendin zegt, ik verkeer in kringen waar ze zonder blikken of blozen een paar 1000 euro betalen. Stel dat ik meer zou verkopen, onder aanvoering van die vriendin, dan raak ik mijn uitkering kwijt. Alleen grote kunstenaars kunnen ervan leven. Daar schaar ik mezelf absoluut niet onder.’*

7. Arbeid/dagbesteding

Voor veel deelnemers biedt bezig zijn met kunst een zinvolle dagbesteding.

Vincent – 56 jaar, deelnemer bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *‘Bezig zijn met Kunst betekent zingeving en is goed voor mijn sociale contacten. Het betekent heel veel voor mij. Ik heb een plek waar ik nagenoeg iedere dag naartoe kan gaan, waar ik een bepaalde structuur mee opbouw. Ik heb geen werk, maar ik heb wel zo’n instelling van nou ik ga naar mijn werk toe, bij Anders Bekeken, door de week. Ik heb een doordeweekse gevoel en een weekend gevoel. Dat is belangrijk want het allerbelangrijkste voor iemand met depressieve klachten is dat hij structuur heeft. Dat je een zinvolle dagbesteding hebt, op tijd je bed uit komt, je maaltijden nuttigt en op tijd naar bed gaat. Als ik me daar goed aan hou dan voel ik me gemiddeld zo goed mogelijk’.*

6.3 Conclusie

Zoals uit bovenstaande uitspraken blijkt is kunst van grote waarde in het leven van mensen met psychiatrische beperkingen. Omdat ze door omstandigheden vaak niet meer kunnen werken, draagt kunst als teken en symbooltaal op creatieve wijze bij aan het vorm en betekenis geven van de verbeelding. Het blijkt een effectief middel om in dialoog met zichzelf en hun omgeving kunstzinnig te kunnen ontwikkelen en meedoen. De uitspraken laten zien hoe kunst de deelnemers en anderen andere perspectieven en inzicht in gevoelens over de werkelijkheid kan bieden.

Ze beschrijven hoe kunstzinnige activiteiten bijdragen aan het ontdekken en vorm en inhoud geven van hun leven, het ontwikkelen van kunstzinnige competenties en het aangaan van zinvolle relaties.

Uit de verhalen van deelnemers blijkt dat met name het atelier, ondanks dat deze zich niet specifiek op therapeutische begeleiding richt wel een therapeutische functie heeft. Deelnemers ervaren daar meer deskundigheid en veiligheid. Ook heeft het atelier de functie van zinvolle dagbesteding. Een aantal deelnemers geeft aan toe te zijn aan de volgende stap. Zij willen zich kunstzinnig en technisch verder ontwikkelen in een reguliere setting. Het voorbeeld van Katootje laat zien welk spanningsvelden deelnemers hierin tegen kunnen komen.

Of je je kunstzinnig en creatief kunt ontwikkelen is afhankelijk van de voorwaarden die gecreëerd worden om het kunstzinnige ontwikkelproces op gang te brengen. Csikszentmihalyi (1999) beschrijft voorwaarden als intrinsiek gemotiveerd zijn voor de activiteit en een optimale uitdaging. De optimale uitdaging moet aansluiten bij de vaardigheden die een persoon bezit. Te hoge, maar ook te lage eisen kunnen angst, stress, verveling of verstrooide aandacht geven. Het is zowel voor de professionals van de ateliers als centra voor de kunsten van belang goed aan te sluiten bij de behoeften en (ondersteunings)vraag van de deelnemer, zodat de deelnemer zich op de juiste plek, met de juiste ondersteuning kunstzinnig kan ontwikkelen en mee kan doen. Voor veel deelnemers is het atelier een belangrijke en veilige plek waar ze met deskundige begeleiding, zonder druk kunnen deelnemen en ontwikkelen. Alle deelnemers geven aan zich technisch verder te willen ontwikkelen. Een groot deel van de deelnemers zou het fijn vinden op maat korte cursussen of workshops bij docenten op reguliere kunstcentra te kunnen volgen. Het idee dat docenten van de centra bij het atelier een korte cursus of workshop komen geven spreekt een groot aantal deelnemers nog meer aan.

Actor en toeschouwer verhalen

7. Actor en toeschouwer verhalen

7.1 Inleiding

Managers en professionals van Centra voor de kunsten en ateliers hebben tijdens het vooronderzoek aangegeven dat het van belang is een duidelijke visie op het gebied van inclusie, participatie en ontplooiing van kunstzinnige talenten te ontwikkelen. Uit het vooronderzoek bleek echter dat geen van de Ateliers of de Centra erin slaagt zowel talentontwikkeling als ook sociale en artistieke participatie te realiseren. In het vorige hoofdstuk zijn de resultaten m.b.t. betekenis, waarde en functies van kunst in het leven van deelnemers met een psychiatrische beperking beschreven. In dit hoofdstuk beschrijf ik de resultaten van hoe mensen met psychiatrische beperkingen zichzelf zien, ervaren dat ze gezien worden door anderen en hoe ze graag gezien willen worden.

7.2 Doelgroepbenadering als etikettering en stigmatisering maakt je tot toeschouwer

Bijna alle respondenten geven aan dat de doelgroepbenadering; 'mensen met een handicap' wordt, ervaren als een etikettering en stigmatisering, waardoor ze in een hokje en in de rol van toeschouwer worden geplaatst. Katootje liet mij inzien dat door het feit dat ik de deelnemers selecteer en benader als mensen met psychiatrische beperkingen ik hen (onbedoeld) al tot toeschouwer maak.

Katootje – 53 jaar, cursist bij het Koorenhuis, Centrum voor Kunst en Cultuur – *'Hoe e.e.a is voor "de mensen met beperkingen." Dit lijkt me iets dat ook wel aandacht verdient, wanneer ze door anderen dan henzelf tot "doelgroep waarmee door anderen iets gedaan gaat worden" worden gekozen of gemaakt. Het is tamelijk moeilijk om jezelf in een actorrol te zien of plaatsen, als je rol telkens eerst door anderen, vanuit hún actorrollen, tot de door hen aan je opgelegde rol van ontvangend, meewerkend/lijdend-voorwerp-achtig doelgroep-element binnen hun doelgroep-visie wordt beperkt.'*

In een deelnemersbijeenkomst is gevraagd hoe de deelnemers genoemd willen worden. Alle deelnemers in de deelnemersbijeenkomst waren het eens met de volgende formulering van Vincent.

Vincent – 56 jaar, deelnemer bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *'De formulering mensen met speciale wensen past veel beter. Mensen met een beperkingen is een negatieve benadering. Een beperking is minder, dat hoor je niet graag, dan heb je iets minder. Maar mensen met speciale wensen dat kunnen dus ook, zeg maar, normale mensen zijn. Dat is voor iedereen van toepassing.'*

7.3 Hoe ze zichzelf zien

Er is geen eenduidige opvatting over hoe deelnemers zichzelf zien.

Mens, levenskunstenaar of amateurkunstenaar

Het merendeel ziet zichzelf vooral als mens, levenskunstenaar of amateurkunstenaar die bezig is met kunst als hobby. Ze geven aan dat dit ook bepaald wordt door wat ze meegemaakt hebben en hoe ze door anderen en indicerende of uitkeringsinstanties als het CIZ en UWV gezien worden. Allen geven aan dat het voor hen van belang is dat ze met plezier kunnen ontwikkelen zonder druk en hoge eisen.

Vincent beschrijft zichzelf als mens en levenskunstenaar.

Vincent – 56 jaar, deelnemer bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *‘Ik hou er niet van om zelf te zeggen dat ik kunst maak. Ik maak schilderijen of ben aan het boetseren, maar om dat nou kunst te noemen? Ik noem het een schilderij.(Lacht) Als een ander het kunst vindt moet hij dat weten. Ik vind het moeilijk om te zeggen wat kunst is. Gewoon iets dat me raakt, wat ik heel erg mooi vind, dat kan van alles zijn. Ik heb bouwkunst gestudeerd maar dat is toegepaste kunst. Zo’n gebouw moet functioneel zijn. Je moet er in kunnen wonen of werken. Maar op zich kan dat bouwwerk ook iets kunstig zijn. Ik ben ook wel heel sterk gericht op de toepasbaarheid ervan. Ik zie mezelf nog als kunstenaar, nog als amateurkunstenaar. Ik ben met een hobby bezig en dan vind ik schilderen toevallig erg plezierig. Ik kom wel uit een familie waar eerder in getekend en geschilderd werd dan muziek gemaakt. Dus ik zie het als een leuke vrijetijdsbesteding, waar ik wel heel veel plezier aan beleef, waar ik beter in wil worden en daar heb ik ook veel voor over.’*

Kunstenaar

Sommige deelnemers geven aan het wel leuk te vinden zichzelf als kunstenaar te omschrijven.

Anderen zien zichzelf als uitdager, bruggenbouwer of Outsider artist. Ze zien zichzelf in ieder geval als mensen die volop in ontwikkeling zijn met kunst, hierin graag gewaardeerd willen worden en zich hier ook graag verder in willen ontwikkelen.

Karen – 48 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *‘Ik zie mezelf als out-sider artist. Ik heb altijd kunst gedaan, maar outside art vind ik een goede benaming omdat ik geen traditionele kunstopleiding heb gedaan. Ik heb een grafische opleiding gedaan en leer mezelf nu nieuwe dingen. Ik ben vrij in wat ik doe, wil experimenteren en niet in een richting of hokje worden geduwd. Ik doe mee. Een beetje in de marge. Ik zit in de bijstand en heb geen werk. Ik heb 17 jaar hard moeten werken en ben nu met iets anders bezig. Vroeger heb ik geprobeerd vrijwilligerswerk te doen maar dat is niet gelukt. Ik vind dat ik meedoe, maar soms niet omdat ik geen baan heb. Dan vragen vreemde mensen wat doe je? En dan zeg ik maar; ‘Ik ben kunstenaar’. Dat is een beetje een zwerversbestaan. Ik zit onder mensen die net zoals ik leven, met mijn probleem. Dus ik doe mee. Ik vind dat ik als kunstenaar een belangrijke bijdrage lever aan Cultuur en Kunst. Dat kleurt het leven.*

7.4 Hoe ze ervaren dat ze gezien worden

Het merendeel van de deelnemers ervaart dat ze aan de zijlijn van de samenleving staan. Ze ervaren dat ze gezien worden als personen die (vaak al lange tijd) een WAO uitkering hebben en niet participeren met arbeid. De manier waarop anderen naar hen kijken wordt bepaald door hoe mensen in de hulpverlening, zorg, psychiatrie en het UWV naar hen kijken. Ze geven aan dat deze instanties ervoor zorgen dat ze, op voor hen onmogelijke manieren mee moeten doen in de samenleving, wat extra stres, druk en angst geeft met alle averechtse effecten. Ze ervaren dat zij mee mogen doen in de samenleving op voorwaarde dat ze zich aanpassen aan datgene wat wordt toegestaan.

Katootje die actief, op eigen initiatief allerlei cursussen bij het Koorenhuis volgt beschrijft het als volgt:

Katootje – 53 jaar, cursist bij het Koorenhuis, Centrum voor Kunst en Cultuur – *‘Ik zit al zoveel jaren in de WAO met een psychiatrieachtergrond. De manier waarop mensen naar je kijken wordt voornamelijk bepaald door hoe mensen in de psychiatrie, de zorg, de hulpsector, en het UWV naar je kijken. Andere mensen verdwijnen uit je leven.*

Ik heb geen eenduidig idee over hoe mensen tegen mij aankijken, maar ze zullen mij niet als volwaardig kunstenaar beschouwen, want ik wordt op geen enkel gebied als volwaardig beschouwd.

Ik zou niet weten hoe ik daarachter kan komen, want als je mensen daar naar vraagt krijg je over het algemeen geen eerlijk antwoord. Ik weet in ieder geval wel dat mensen altijd politiek correct zullen antwoorden en dat bedoelen ze ook te doen. Over het algemeen is het wel de bedoeling om mij een zo goed mogelijk gevoel over mijzelf en over hoe zij mij zien te geven. Maar daar ontstaat asymmetrie in de verhouding. Daarmee wordt je niet als volwaardig, bejegend, want je bent toch een beetje zielig of eng en daar moet je dan politiek correct mee omgaan. Het blijft gewoon lastig.

Daarbij komt dat het onderscheid tussen wat iemand anders denkt en wat je zelf interpreteert en voelt één van de dingen is waarin je heel anders wordt, als je langdurig met de psychiatrie te maken hebt. Eén van de dingen die je daar geleerd krijgt is dat je niet op je eigen indruk, idee en gevoel over wat anderen zouden kunnen denken of voelen mag afgaan. Bij mij wordt verondersteld dat het niet betrouwbaar is omdat ik gek ben hè, omdat maar eventjes cru te zeggen. Terwijl ik denk dat geen enkele mens in die zin zomaar van zichzelf moeten uitgaan zonder dat effe na te vragen.

Het probleem is, dat als je het niet trekt in de samenleving en datgene wat je kan en wil in het leven en met jezelf niet binnen die codes een plaats kan geven, of niet in staat bent om te onderscheiden op welke manier je van welke code het best gebruik kan maken, je in plaatsen als REAKT of psychiatrie terecht komt. De codering is heel armoedig. Die zou je diverser, rijker moeten maken’.

Binnen de kunstwereld zien ze wel kansen om ‘het anders zijn’ en het ‘andere’ tot uitdrukking te brengen, omdat kunst de mogelijkheid kan bieden om de ontbrekende kleuren aan en in de samenleving toe te voegen. Ze ervaren ook, dat als je met kunst (nog) geen speciaal talent hebt waarvan anderen zeggen, dat het zo bijzonder is dat je van een aantal taken vrijgesteld bent, zodat je daar meer mee bezig kunt zijn, of je niet in de gelukkige omstandigheid bent dat je voldoende geld hebt om ermee bezig te zijn, het onmogelijk is die kleurrijkheid tot expressie te brengen.

Ze willen graag gezien worden als volwaardige, sterke individuen, die veel mee hebben gemaakt, waardoor ze kwaliteiten en talenten hebben ontwikkeld, maar ook speciale wensen en ondersteuning op maat nodig hebben.

7.5 Conclusie

Kunstfactor, Special Arts en Cultuurnetwerk geven aan mensen met een handicap als doelgroep te zien en hen niet anders te willen behandelen als andere doelgroepen. In de kunstwereld zijn andere doelgroepen kinderen, jongeren, volwassenen, ouderen.

Alle respondenten geven aan dat de doelgroepbenadering stigmatiserend werkt. De handicap krijgt zoals John Macionis, Bram Peper en van Joanne der Leun (2010) beschrijven een masterstatus, een status die speciale betekenis krijgt voor de sociale identiteit. Hierdoor ervaren ze dat ze op weinig gebieden als volwaardig worden beschouwd en al helemaal niet als kunstenaar. Zo komen ze in de rol van toeschouwer terecht. Dit wordt ook bepaald door indicerende- en uitkeringsinstanties.

Het merendeel van de respondenten geeft aan meer te zijn dan de handicap of beperking en ziet zichzelf vooral als mens, levenskunstenaar of amateur-kunstenaar die bezig is met kunst als hobby.

Allen geven aan graag met plezier te willen ontwikkelen, zonder druk en eisen.

Ze ervaren ook dat kunst nog steeds is afgestemd op hoog opgeleide, witte mensen die dat kunnen betalen. Je moet naar officiële gebouwen, op tijd komen en bijv. dertig keer op vaste tijden deel kunnen nemen aan een cursus. Als je je door omstandigheden niet aan kunt passen of niet weet hoe je van de codes die daar gehanteerd worden gebruik kunt maken, val je buiten de boot. Dan kom je in de zorg terecht en verdwijnen veel mensen uit je leven.

Jansen (2010) beschrijft dat het labelen van 'abnormaliteiten' meer is dan een onschuldige wetenschappelijke werkwijze van geneeskunde. Volgens hem heeft het te maken met macht en de manier waarop de maatschappij zichzelf ordent. Dit sluit aan bij de ervaringen van de deelnemers die aangeven dat zij mee mogen doen in de samenleving op voorwaarde dat ze zich aanpassen aan datgene wat wordt toegestaan.

Zoals vastgelegd in de internationale mensenrechten moet iedereen, met alle verschillen die er zijn, gelijkwaardige kansen krijgen om te kunnen ontwikkelen en meedoen in de samenleving. Iedereen is onderdeel van die samenleving en heeft andere uitdagingen, begeleiding en ondersteuning nodig.

Deelnemers geven aan dat ze binnen de kunstwereld kansen zien om hun acterschap uit te breiden. Juist in de wereld van kunst zien ze mogelijkheden om 'het anders zijn' en het 'andere' tot uitdrukking te kunnen brengen. Kunst biedt kansen voor artistieke vernieuwing.

Hun acterschap kan bevordert worden door het kunstaanbod toegankelijker en laagdrempeliger te maken, zodat iedereen, ook degenen die (nog) geen speciaal talent hebben, mogelijkheden krijgt om zich te ontwikkelen en mee te kunnen doen met kunst. Het is belangrijk dat de deelnemers die zich niet in de gelukkige omstandigheid bevinden dat ze voldoende geld hebben om met kunst bezig te zijn, financieel ondersteund worden. Zodat ook zij hun kleurrijkheid tot expressie kunnen brengen en met hun talent een bijdrage leveren aan de samenleving.

Ze willen graag gezien worden als volwaardige, sterke individuen met kwaliteiten en talenten, die ondanks dat ze veel hebben mee gemaakt hun talent met ondersteuning op maat verder willen ontwikkelen. Zo willen zij hun eigen bijdrage leveren aan de samenleving. Het is van belang dat de bijdragen en de sociale rollen die zijn vervullen ook gewaardeerd worden. Sommige mensen dragen met hun talent bij aan arbeid, anderen aan omgangsvormen of kunst en cultuur.

Drempels bij participeren en ontwikkelen met Kunst

8. Drempels bij participeren en ontwikkelen met Kunst

8.1 Inleiding

Een groep jonge moeders met peuters komt het restaurant inlopen bij Centrum voor de Kunsten het Koorenhuis. Al pratend halen de jonge moeders koffie bij de bar en strijken neer aan een grote ronde tafel. Hun kinderen rennen spelend door de ruimte. Het roept het beeld bij mij op van schapen in een wei, waarbij de moederschappen grazen en de kleintjes met elkaar spelen, maar toch in een veilige cirkel, in de buurt van de moeders blijven. Er is ook een vader met een dochtertje. Hij bestelt koffie en gaat alleen, aan een andere, grote ronde tafel zitten. Korte tijd later komt er nog een vader met een dochtertje het restaurant inlopen. Hij bestelt koffie en voegt zich direct bij de andere vader aan de grote ronde tafel. Ze kijken rond en lijken wat onwennig met de situatie.

V1: "Ben je hier voor het eerst?"

V2: "Ja, jij ook?"

V1: "Ja mijn vrouw werkt".

V2: "Ja die van mij ook".

Het is even stil.

V1: "Wil je ook koffie?"

V2: "Ja graag".

Er wordt koffie gehaald.

V2: "Hier is de tafel van de vaders en daar is de tafel van de moeders".

Beiden lachen. Dan is het weer even stil.

V2: "Wat voor werk doe je?"

V1: "Ik werk bij Sociale zaken hierachter".

Ze lijken niet meer zo goed te weten waar ze het over moeten hebben, staan op en beginnen beiden, als een soort opzichters, door de ruimte te lopen en hun kinderen te corrigeren.

Aan een andere tafel zitten 3 oudere dames.

D1: "Heb je het gehoord van Nel? Zij heeft een hersenbloeding gehad."

D2: "Oh ja? Hoe weet je dat?"

D1: "Gehoord van haar dochter"

D3: "Ben je al bij haar geweest?"

D1: "Nee, ik probeer vanmiddag even bij haar langs te gaan".

Deze observatie laat zien hoe mensen elkaar opzoeken op basis van overeenkomsten en herkenning. Na afloop van de cursussen sluiten de kinderen aan bij de kinderen, de moeders bij de moeders, de vaders bij de vaders en de oudere dames, bij de oudere dames. Daarbij valt het op dat de vaders ongemakkelijk en zoekende lijken in een voor hen 'nieuwe' of 'andere' rol.

Mensen met speciale wensen geven ook aan het prettig te vinden om elkaar soms op te zoeken.

Opvallend is dat de peuters iedereen opzoeken en als vanzelf, heel gemakkelijk aansluiten bij zowel de moeders, vaders, oudere dames als bij mij. Zij zoeken soortgenoten, spelen met hen, maar zijn ook nieuwsgierig naar en zoeken contact met allerlei anderen in de ruimte. En iedereen vindt dat leuk.

De peuters zijn een mooi voorbeeld hoe ze met gemak, een natuurlijke, openheid en vanzelfsprekende interesse de wereld anderen tegemoet treden.

In dit hoofdstuk wil ik kijken naar waar en hoe volwassenen dat kwijt kunnen raken en wat is er nodig om dit terug te vinden?

In hoofdstuk zes heb ik de resultaten beschreven van hoe mensen met psychiatrische beperkingen zichzelf zien, ervaren dat ze gezien worden en aangeven hoe ze gezien willen worden door anderen.

In dit hoofdstuk beschrijf ik de resultaten m.b.t. de oorzaken en drempels die deelnemers met speciale wensen ervaren bij het 'gewoon' kunnen ontwikkelen en participeren met Kunst.

8.2 Oorzaken en drempels bij ontwikkelen en participeren met Kunst

Alle respondenten ervaren dat door traumatische ervaringen, hun draagkracht is overschreden. Hierdoor is het voor hen lastig om 'gewoon' mee te doen in de steeds complexer wordende samenleving, waarin je carrière moet maken en je jezelf snel en flitsend, moet positioneren.

Enkele deelnemers hebben een reguliere, kunstgerelateerde opleiding gevolgd of als autodidact een eigen stijl ontwikkeld die gewaardeerd wordt. Andere deelnemers zijn in het verleden opleidingen en werk gaan doen, zonder goed te weten wat ze wilden en konden doen. Ze zijn een bepaalde kant op gegaan of gestuurd die hen niet paste. Enkelen hebben betaalde arbeid verricht. Door een te hoge werkdruk, arbeidsconflict of andere aandoeningen kunnen ze geen arbeid meer verrichten.

Ze ervaren het als een voordeel, maar soms ook als een nadeel dat je niet zoveel aan hen ziet.

Even goed geven ze aan behoefte te hebben aan menselijk contact en regelmatig ontmoeten. Een deel van de respondenten ervaart veiligheid in een vaste groep mensen die net als zij 'anders zijn' in combinatie met iemand die in staat is onveilig gedrag op te vangen. Hieronder beschrijven we een aantal oorzaken voor drempels die zij ervaren bij het ontwikkelen en meedoen met kunst.

8.2.1. Geen arbeid kunnen verrichten en het hebben van een uitkering

Het merendeel van de deelnemers geeft aan dat ze drempels ervaren bij 'gewoon' kunnen ontwikkelen en participeren met Kunst, die te maken hebben met de druk die ze ervaren in de samenleving om deel te moeten nemen aan arbeid. Het hebben van arbeid lijkt van groot belang bij volwaardig burgerschap. Ze kunnen de druk die werken in het reguliere arbeidscircuit met zich meebrengt niet aan. Dit geeft stress waardoor ze zich nog beperkter voelen. Ze hebben ontdekt dat ze creatief zijn en het creatief en kunstzinnig bezig zijn is één van de weinige, mogelijkheden om te ontwikkelen en mee te kunnen doen in de

samenleving. Zich ontwikkelen tot professioneel kunstenaar die van zijn kunst kan leven blijkt, net als voor veel 'reguliere' kunstenaars niet haalbaar. Een enkeling werkt in het Atelier als werknemer en selecteert en archiveert kunstwerken en drie deelnemers hebben een eigen atelier. Eén van hen werkt inmiddels als kunstbegeleider bij het atelier.

De meeste deelnemers ervaren dat ze als amateurkunstenaar met een WAO uitkering aan de zijlijn staan. Ze zijn bezig met een zinvolle dagbesteding of hobby, maar ervaren niet dat dit wordt gezien als een geaccepteerde sociale rol. Ze voelen zich een outcast; een buitenstaander.

Johet verwoordt in een brief een gevoel dat door veel deelnemers gedeeld wordt.

Johet

43 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken

'Met het motto dat rondvaart, dat iedereen mee moet doen, kan ik niet zo veel.

Het is namelijk een behoorlijk leeg motto. Naar mijn mening doet iedereen die leeft en bestaat en zijn of haar eigen rol in de maatschappij heeft mee. Dat lijkt me voldoende. Maar nee, dat is niet genoeg. Iedereen moet meedoen volgens de regeltjes, gemaakt door mensen die zelf prima functioneren en onmogelijk kunnen inschatten hoe het is als dat niet lukt. Alsof ik kan zeggen: Nou, dan ben ik toch gewoon niet meer angstig en depressief... dan moet ik gewoon een beetje beter mijn best doen, me ietsjes meer inspannen en dan kan ik gewoon weer aan het werk.

Het maakt me boos om te merken dat ik door instanties als het UWV ook zo wordt benaderd. Ik zou graag willen uitleggen dat ik niet onwillig ben, dat ik de eerste ben die staat te trappelen om weer aan het werk te gaan – zodra ik daartoe in staat ben. En dat ben ik momenteel niet en morgen ook nog niet. De druk die daarvan uit gaat is verlamrend en stigmatiserend (en dus contraproductief).

Het lijkt alsof je maar in twee toestanden mag bestaan. Volledig hopeloos of werkend.

Als een uitvoeringsinstelling ter ore komt dat ik een cursus volg (of net heb gevolgd) bij een reguliere instelling, dan volgt de conclusie, dat ik (al dan niet gedeeltelijk) goedgekeurd moet worden en per direct aan het werk kan. Het kan een medewerker of arts van zo'n instelling niets schelen dat ik maanden in angst heb geleefd voor ik aan de cursus begon, het interesseert hen niet dat ik aangepast gedrag vertoon, maar dat innerlijke processen tijdens de duur van zo'n cursus mij stukje bij beetje slopen. Dat momenten waarop ik prima functioneer (vooral in publiekelijke toestand), standaard afgewisseld worden met non-functionele perioden (bij voorkeur in private toestand). Het volgen van de cursus is gewenst, door de verwachte groei in kennis en vaardigheden (een soort surrogaat hoop waardoor er nog enige vooruitgang in mijn leven te vinden is). Hoe het mij sloop is ongewenst en beperkte tijd te verdragen. Een beperkte tijd zoals bij een cursus. Ik kan het als rechtgeaard calvinist lang volhouden. Dus ik ga naar de cursus, ga werken en stort in. De vraag is wanneer en hoe erg.

Waar is de mogelijkheid voor mensen zoals ik, om te herstellen en op te bouwen zonder de moordende druk, dat het gericht moet zijn op zo snel mogelijk weer aan het werk te zijn? Slechts mondjesmaat en steeds verder afkalvend. Ik ervaar dat als ondoordacht en onmenselijk. Ondoordacht omdat

een niet herstelde (en dus nog 'zieke') werkkraft de maatschappij nauwelijks iets oplevert en alleen maar veel kost aan sociale en medische ellende als het onvermijdelijk weer mis gaat. Je hoeft alleen geduld te hebben tot de boel weer instort onder de veel te grote druk die op te smalle onvoorbereide schoudertjes is gestapeld. Onmenselijk omdat ik nooit

sterker heb ervaren hoe overheden altijd maar weer van hun eigen mechanismen, doelstellingen en systemen uitgaan.

Wat is er mis met het uitgaan van de individuele mens en zijn of haar mogelijkheden? Ongetwijfeld zullen er voldoende mensen in het systeem passen om het te kunnen verdedigen, maar evenzo zonder twijfel zijn er veel mensen die er niet in passen. Moeten die dan maar ergens in een hoekje zo onzichtbaar mogelijk zitten zijn en zich diep schamen omdat ze niet kunnen 'meedoen' en als niet bestaand of waardeloos worden beschouwd? Of is er een betere oplossing te bedenken? Dat er toch een plekje is voor mensen die niet half dood zijn, maar ook (nog) niet in staat om 'mee te doen?'

8.2.2 Moeilijk eigen gevoelens, behoeften en grenzen kenbaar kunnen maken

Het merendeel van de respondenten geeft aan onzeker te zijn over hun eigen kunnen.

Door fysieke, psychische of andere trauma's uit het verleden is het moeilijk vertrouwen te hebben in het eigen kunnen en in anderen. Het merendeel van de deelnemers heeft sterke sociale angst, voelen zich bedreigd, zijn somber of depressief en/of kunnen moeilijk voor zichzelf opkomen, waardoor ze zichzelf overvragen of juist terug trekken en isoleren. Vincent vertelt wat hij nodig heeft:

Vincent – 56 jaar deelnemer bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *'Dit project heeft mij over mijn bezwaren heen geduwd. Door gebrek aan zelfvertrouwen en het onderschatten van mijn eigen kunnen is het nemen van risico's lastig. Ik heb allerlei bezwaren als gebrek aan initiatief, angst voor nieuwe dingen of financiën.'*

8.2.3 Onbekendheid en onvoorspelbaarheid zijn onveilig

Bij het volgen van een reguliere Kunstcursus komt nogal wat kijken. Je volgt niet alleen de cursus, maar gaat ook naar een vreemde locatie waar je andere, vaak vreemde mensen ontmoet. Hoe kom je daar? Wie ga je daar ontmoeten? Wat wordt er van je verwacht? Hoe zullen ze naar je kijken en wat zullen ze van je vinden? Veel respondenten zijn angstig voor nieuwe, onbekende, onvoorspelbare situaties. Ze ervaren drempels, obstakels en bezwaren die door Johet helder verwoord worden.

Johet – 43 jaar, deelnemster bij REAK-atelier Anders Bekeken – *'Drempels waar ik mezelf overheen moet zetten bij het volgen van een reguliere cursus' Eén van de drempels is een onbekende locatie met onvoorspelbaarheid en onbeheersbaarheid van de situatie. Waar kan ik heen als ik even alleen wil zijn om tot rust te komen – hoe voorkom ik dat ik verdwaal of te laat kom, en meer van dat soort gedachten die elk hun eigen angsten oproepen.'*

Een andere drempel is dat ik mensen ga ontmoeten die ik niet ken – en waar ik bij voorbaat bang voor ben tot ik na een tijdje misschien durf te denken dat ze geen directe bedreiging vormen. In mijn hoofd spelen zich voortdurende herhaalde scenario's spelen af, doordat er gedwongen contact moet worden gelegd met andere mensen die ik niet ken. In cursusverband wordt dit verwacht, als je moet 'samenwerken', koffie halen, als er stiltes vallen of in de pauzes. De hoeveelheid keuzes en mogelijke gevolgen overweldigen mij. Maar ook een onbekende lesinhoud en wat van mij gevraagd wordt geven twijfels en faalangst-toestanden. Als laatste struikelblok mijn beperkte flexibiliteit in ad-hoc wijzigingen van moeizaam opgebouwde (schijn)zekerheden. De reguliere wereld gaat uit van de mogelijkheid flexibel te kunnen reageren op allerlei veranderingen van regels, afspraken etc. Dat kan ik slechts in beperkte mate en altijd vergezeld van hoog oplopende spanningen'.

8.2.4 Belemmeringen door anderen

Het merendeel van de deelnemers geeft aan dat ze, door bezig te zijn met Kunst op het Atelier met lotgenoten, zichzelf kunnen zijn. Een groot aantal deelnemers geeft aan dat ze in reguliere groepen het gevoel hebben dat ze moeilijker zichzelf kunnen zijn. Bijna alle respondenten geven aan dat als zij gezien worden als ziek, gehandicapt of beperkt hun verhaal triest wordt. Ze zijn meer dan hun beperking. Ze hebben negatieve ervaring in reguliere groepen met openheid over wat ze meegemaakt hebben. De ervaring is dat anderen hen 'anders' en vreemd gaan benaderen. Conny geeft aan dat ze denkt dat dit te maken heeft met 'de andere' ontwikkeling die ze heeft doorgemaakt.

Conny – 39 jaar, deelneemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *'Wat zich buiten afspeelt, maakt dat ik me wel een beetje een outcast, een buitenstaander voel. De interactie met, met mensen die gezond zijn. Dat zou niet hoeven, dat heb ik ook wel geleerd, dat weet ik wel verstandelijk, dat je je niet minder hoeft te voelen maar het is toch moeilijk om daar echt een band mee te krijgen. Om een vriendschap op te bouwen met mensen die wel gezond in het leven staan of normaal functioneren of wat dan ook, dat bemoeilijkt het wel vind ik. Sommige mensen willen daar absoluut niet van weten in hun vrije tijd, maar gesprekken gaan vaak over werk of over dingen die mensen in een normale ontwikkeling hebben doorgemaakt. Daar kan ik naar luisteren en vragen over stellen maar ik kan niet meepraten en dat maakt het lastig'.*

8.3 Samenhang professionele socialisatie, talent en handicap

Hieronder een biografische beschrijving die laat zien dat mensen meer zijn dan hun beperkingen. Met het intersectionele of zogenaamde kruispuntdenken dat is ontwikkeld door Wekker en Lutz (2001) kunnen we vanuit verschillende perspectieven naar een biografische constructie kijken.

Mariama

49 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken

'Wij kwamen uit een volkswijk. Vanaf mijn 13^e ben ik met mijn ouders in Wassenaar gaan wonen en heb me daar geen moment op mijn gemak gevoeld. Mensen zaten in hun huizen en er was weinig contact. Je kon niet eens een kopje suiker bij elkaar lenen. Het was zo'n elitair sfeertje en wij waren helemaal niet zo rijk. Ik speelde toen nog op straat, maar meisjes van 13 in Wassenaar, die speelden allang niet meer op straat. Die hadden kleedgeld en zagen hun ouders niet na schooltijd.

Ik heb VWO gedaan, maar dat was te hoog gegrepen. Ik liep op mijn tenen en had beter HAVO kunnen doen. Ik kon studeren, maar ik wist eigenlijk niet wat ik wilde. Mijn moeder zei, ga een creatief jaar doen in Zeist, maar dat kostte veel geld en wij hadden niet zoveel geld. Ik wilde naar Utrecht en ben begonnen op de analistenschool, maar had er niks mee.

Daarna heb ik in fabrieken gewerkt, omdat ik naar Israel wilde. Op mijn negentiende ben ik vier maanden in de kibboets geweest. Er ging een wereld voor mij open, met mensen overal vandaan. Ik zat daar, maar had nog steeds zoiets van wat moet ik nou?

Mijn nichtje ging pedagogiek studeren, ik dacht, dat lijkt me ook leuk, (lacht) dus ben ik pedagogiek gaan studeren. Ik liep stage op een volksschool in Utrecht, deed dingen met kinderen in kleine groepjes, maar bleef het heel theoretisch vinden. Toen ik in de kliniek van de Universiteit kinderen aan het testen was, kreeg ik het gevoel dat het niks voor mij was. Met zo'n testdag zorgde ik ervoor dat een leuk jongetje naar de lomschool moest en dacht, ik bepaal zijn hele toekomst. Dat klopt echt niet.

Toen werd ik ziek. Ik moest alleen mijn scriptie nog doen, wel zonde. Een aantal keren ben ik heel depressief geweest, maar wist niet hoe dat kwam. Nou ja, ik heb niet zo'n harmonieuze jeugd gehad. Ik ben de verpleging in gegaan, en mede door een relatie, en ben een tijd in een therapeutische gemeenschap geweest bij psychiatrisch ziekenhuis. Daar werd ik voor het eerst manisch. Dat kon ik helemaal niet plaatsen. Ik dacht eerst dat door de behandeling kwam, omdat ik met mijn depressies altijd veel binnen had gehouden, dat er via een manie uit moest komen. Dat was een moeilijke tijd want mijn moeder overleed toen aan suicide. Zij was een zorgende vrouw, maar het ging niet tussen haar en mijn vader. Mijn vader was een beetje een flierefluter en dat heeft zij niet kunnen verkroppen. Later kwam aan het licht dat de manisch depressiviteit familiair is. Mijn moeder heeft daar nooit aangewild. Het is achttien jaar geleden, maar nog steeds pijnlijk. Mijn moeder was een fijne vrouw. We hadden een sterke band.

Na die therapeutische gemeenschap heb ik allerlei baantjes gedaan, tot ik, twaalf jaar geleden bij burgerzaken kwam. Ik dacht voor tussendoor, maar ben blijven hangen.

Twee jaar geleden ben ik begonnen met de Deeltijdopleiding kunstzinnige therapie. Met name de aandachtigheid waarmee je naar kunst, tekeningen, werk en mensen kijkt sprak me aan. Ik werkte vier dagen en kon het niet met elkaar combineren. Dat was jammer. Ik werd weer manisch en dat was heel heftig deze keer.

Ik ben een jaar zwaar depressief geweest en moest me laten opnemen. Dat was verschrikkelijk. Daar stoppen ze allemaal depressieve mensen bij elkaar op een afdeling en als je naar buiten ging stond je midden in de stad, geen groen te zien. Het was een hele klinische behandeling. Helemaal geen menselijk contact. Twee maanden na ontslag ben ik alweer gaan werken. Ik werk 30 uur maar weet niet of ik het ga redden. 30 uur is veel voor mij momenteel.

In September kwam ik nog stijf van de depressie bij Anders bekeken. Ik vind het fijn op het Atelier, er hangt rust en ik voel me gezien en gestimuleerd. Op mijn werk zit ik vaak alleen. Soms ben ik er drie uur, maar had net zo goed thuis kunnen zitten.

Ik heb geen CIZ indicatie gekregen, omdat ik met mijn aandoening iets individueels moet doen. Het is afgewezen omdat ik niet ben afgekeurd. Ik ben in beroep gegaan.

Als ambtenaar loop ik er ook tegenaan, dat ze alleen naar regeltjes en niet verder kijken. Ik begrijp dat mensen boos worden als ambtenaren zeggen, Mevrouw of Mijnheer 't kan niet, punt. Ik zou ook boos worden.

Als ambtenaar houd ik me netjes aan de wet, maar soms kan je omdat een situatie net even anders is, wel een stapje verder gaan of een zijweggetje inslaan. Ik was een goeie achter het loket en luisterde naar wat mensen nodig hadden. Als het niet kan, leg ik uit waarom het niet kan en vertel welke andere wegen er zijn om tot een oplossing te komen.

Ik heb ook een Persoons Gebonden Budget, maar weet niet wat ik daarmee kan. Ik vind het lastig om dat te verantwoorden. Niet de administratie hoor, die moet je gewoon bijhouden, maar allerlei dingen die ik gedaan heb vallen daar weer niet onder. Bij mij is het meer waar kan ik het voor gebruiken? Het atelier valt er niet onder omdat ik individuele begeleiding moet krijgen, therapie mag niet en een coach mag ook niet. Ik mag wel met iemand gaan wandelen als een soort mantelzorg.

Ik vilt maar verkoop mezelf niet zo. Een vriendin, die door mij is gaan vilten verkoopt zich wel en daar ben ik wel een beetje jaloers.

Als ik manisch ben geweest, moet ik heel dicht bij mezelf blijven. Ik voel dat het nog niet goed is in mijn hoofd. Schilderen doet me goed. Het is een soort healen.

Ik heb niet meegedaan met het aanbod om een cursus te doen bij het Koorenhuis, omdat ik erg afgeleid kan worden door veel mensen in een klein lokaal, die daar met zijn allen iets maken en praten. Laat mij maar lekker zelf aanrommelen. Bij het Centrum voor de Kunsten doen mensen zo'n cursus erbij en hebben het over hele andere dingen. De mensen bij het Atelier hebben het hard nodig. Dat heeft een andere betekenis.

Sinds ik zo ziek ben geweest zie ik niet meer zoveel mensen en richt ik me meer op mezelf. Ik heb behoefte om met iets zinnigs bezig te zijn en niet al mijn energie in luchtige sociale contacten te stoppen. Schilderen bij het Atelier is zinnig! Het is moeilijk om dat onder woorden te brengen. (lange stilte). (Wordt emotioneel, traan rolt over haar wang) Misschien omdat ik er voor het eerst (Huilend, door haar tranen heen) voor uit durf te komen dat ik manisch depressief ben. Ik heb dat altijd weggestopt en maar doorgaan en doorgaan. Ik heb altijd op mijn tenen gelopen. Ik denk dat ik er niet aan wilde. Ik dacht. "Ik ben hooggevoelig" en misschien ben ik dat ook, maar het versnippert je als je niet voor je eigen identiteit durft uit te komen. De maatschappij probeert je in een bepaald stramien te duwen. Je moet flitsend, snel en carrièregericht zijn. De bedrijfsarts en mijn leidinggevende zeggen: 'Uurtjes opbouwen, uurtjes opbouwen'. Je ziet er goed uit, dus je kan volledig aan het werk, maar daar moet ik echt voor waken.

Hier bij het Atelier hoef ik niets hoog te houden en dat voelt goed.

Ik droom ervan te kunnen laten zien wat ik kan en daar meer tijd en aandacht aan te kunnen besteden. Omdat ik nog niet zoveel aan kan gaan alle energie in het werk. Ik wil gewoon creatief bezig zijn. Ik zou graag een duidelijke afbakening willen in tijd die ik aan werk besteed en tijd, ruimte die ik kan besteden aan kunstzinnig bezig zijn.

8.4 Conclusie

Mariama is geboren en opgegroeid in een gemiddelde sociale klasse. Ze komt in een buurt wonen met mensen uit een hogere sociale klasse en bij haar thuis waren er problemen.

De opleidingen die ze volgt kan ze door verschillende omstandigheden niet afmaken. Hierbij kun je je afvragen hoe de toegeschreven statuspositie van invloed is op de statuspositie die ze probeert te verwerven. Bij haar zoektocht naar de juiste opleiding lijkt goede coaching en ondersteuning bij het ontwikkelen met haar talent te ontbreken. Haar moeder zag haar creatieve talent en stimuleerde haar om dit te gaan ontwikkelen, maar door beperkte financiële middelen heeft zij er toch vanaf gezien.

Dit verhaal laat zien dat Mariama intelligent, ondernemend en getalenteerd is, maar het hebben van een psychiatrische aandoening als manisch depressiviteit is ook van invloed op haar professionele socialisatie. Aan de behandeling lijkt ze soms veel, maar de laatste opnames ook weinig te hebben.

In het artikel 'Bang om niet normaal te zijn' bekritiseert Gerard Janssen (2009) de meetlat waarmee we abnormaal gedrag meten, waarbij hij aangeeft dat hij het opvallend vindt dat in de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM)*; een handboek samengesteld door psychiaters de diagnose 'Normaal' niet bestaat. Het lijkt vanzelfsprekend om in te zoomen op iemands abnormaliteiten. We kijken dan naar de normatieve betekenis van abnormaal in de zin van 'niet zoals het zou moeten zijn'. Door het door elkaar gebruiken van statistische normen en normatieve betekenis ontstaan paradoxen.

Abnormaliteiten zijn soms vervelend, maar hoeven niet altijd slecht te zijn. In de kunstwereld kunnen excentriekelingen die abnormaal denken en leven opmerkelijk gezond en opgewekt zijn. Het gaat er volgens Jansen om of je jezelf kunt redden en of het lukt om te overleven in de jungle, wat maakt het dan uit of je anders bent of niet?

Bovenstaand verhaal laat zien dat Mariama mee mag doen op de voorwaarden die in de samenleving, door anderen gesteld zijn. Zij moet aan het werk en krijgt weinig mogelijkheden om met kunst te herstellen. Het is de vraag of ze hiermee kan overleven in de jungle. Waar kan zij haar recht halen op gelijkwaardige kansen in de vorm van ondersteuning? Dit verhaal laat zien hoe de handicap te maken heeft met de sociale context. De nadelige positie verhindert een normale rolevulling.

Mariama vertelt hoe het bezig zijn met het ontwikkelen van haar kunstzinnige talent haar helpen en ondersteunen bij een positieve identiteitsontwikkeling.

Nelly van der Geest (2009 p: 54, 55) schrijft in het boek 'de brug is van niemand' over talentontwikkeling: *'Veel discussies over wat talent nou eigenlijk is verliezen zich in de tegenstelling 'aangeboren of aangeleerd. Een kleine gave met veel karakter en een groot leervermogen kan een even groot (zo niet groter) talent opleveren als een grote gave met weinig karakter en slechts een beperkte capaciteit tot leren' Over het algemeen zijn verschillende denkers het erover eens dat aan het begrip talentontwikkeling een groeigedachte ten grondslag ligt. Dat wordt geconcretiseerd in een fasering. Een model dat door Jan Sprengers en mijzelf ontwikkeld is wordt vaker gebruikt. (14: Laarakker, 2007)*

1. *Ontkieming* (kunsteducatie en een enkele dansles gedurende PO of VO)
2. *Ontdekking* (een acteer- of fotocursus)
3. *Intensivering* (selectieklassen als de 5 o'clock of Theatergroep Dox)
4. *Professionalisering* (via kunstopleidingen of rechtstreeks via het veld)

Mariama lijkt de fase van ontkieming en ontdekking van haar kunstzinnig talent doorlopen te hebben. Ze geeft aan ernaar te verlangen zich verder te ontwikkelen met kunst. Ze probeert haar beperking te accepteren en te werken aan herstel en het opnieuw zin geven aan haar leven.

Volgens het schema van van der Geest zou Mariama nu in de fase van intensivering en professionalisering kunnen stappen, maar zij geeft zelf aan dat dit nog 'een brug te ver' is. Het atelier is in deze fase van haar leven een veilige plek om op te bouwen en dient zoals Gerda Scholtens (2007) in acht keer kwartier maken beschrijft, voor Mariama als niche, om de zin van het gewone leven weer te ontdekken en nieuwe ervaringen op te doen. Zo'n niche is in principe van tijdelijk aard, maar bestaat zolang als nodig is. Het is een ruimte waar afstemming plaatsvindt om op eigen voorwaarden aansluiting bij de omgeving te kunnen realiseren.

Mariama geeft aan dat ze bij het atelier op kan bouwen en samen met de kunstbegeleiders wil onderzoeken en kijken hoe ze zich, met haar kunstzinnig talent verder wil en kan ontwikkelen. Om dit mogelijk te maken is een proces van behoeftearticulatie nodig, waarin ze zich kan oriënteren, weerstanden kan overwinnen, keuzes kan maken en weer enthousiast kan worden.

Mariama geeft ook aan dat het voor haar belangrijk is dat professionals haar ondersteunen bij het in de gaten blijven houden van haar grenzen, zodat ze dicht bij zichzelf kan blijven. Steeds opnieuw zouden de professionals van het atelier in samenspraak met haar en andere betrokken partijen kunnen werken aan het creëren van de juiste voorwaarden die nodig zijn voor een volgende stap. Dit kan soms een stap vooruit, soms een stap op de plaats of soms ook een stapje terug zijn.

Hans Krober (2008) beschrijft in zijn proefschrift gehandicaptenzorg, inclusie en organiseren dat het van belang is dat iedereen zonder belemmeringen kan deelnemen aan activiteiten die voor iedereen georganiseerd worden in de samenleving, waarbij deelnemers sociale acceptatie en waardering ervaren voor de rollen die vervuld worden. De overheid dient een samenhangende wet en regelgeving te organiseren gericht op inclusie, en het vergroten van de kansen en mogelijkheden.

Mariama ervaart weinig sociale acceptatie en waardering voor de verschillende rollen die zij vervuld. De manier waarop ze moet deelnemen met arbeid, het niet krijgen van een CIZ indicatie en ontbreken van goede ondersteuning bij het op positieve, persoonlijke wijze kunnen gebruiken van het Persoons Gebonden Budget geven druk. De overheid doet pogingen om een samenhangende wet en regelgeving, gericht op inclusie, en het vergroten van de kansen en mogelijkheden voor mensen met een beperking te organiseren, maar de uitvoering van de wet en regelgeving laat veel te wensen over.

Mariama komt op zoek naar ondersteuningsmogelijkheden in een wirwar van wet en regelgeving terecht. Ze ervaart hoe de bureaucratie ontmenselijkt. Onpersoonlijkheid die de efficiëntie moet bevorderen zorgt ervoor dat betrokken ambtenaren en cliënten vaak niet op elkaars unieke, persoonlijke behoeften reageren. Ze krijgen een onpersoonlijke behandeling.

De sociale constructie van de werkelijkheid bestaat volgens Macdonald, Peper en van der Leun (2010) uit het proces waarmee wij de werkelijkheid in onze interacties met anderen op creatieve wijze vormgeven. Het is van belang dat beleidsmakers en kunstbegeleiders geïnteresseerd zijn in hoe de deelnemers met speciale wensen, met hun kunstzinnige talenten kunnen ontwikkelen en meedoen in de samenleving en de regels met opzet durven doorbreken. Zo zou bijvoorbeeld in het geval van Mariama gekeken kunnen worden of ze wat minder kan gaan werken en meer tijd en ondersteuning krijgt om op het atelier te herstellen, door haar kunstzinnig talent te ontwikkelen. Zodat ze anders om kan gaan met haar beperking en haar leven op een andere manier zin kan geven. Dit kan bijdragen aan positieve identiteitsontwikkeling, wat preventief kan werken en terugval kan voorkomen.

Voorwaarden voor inclusieve ontwikkeling en participatie met Kunst

9. Voorwaarden voor inclusieve ontwikkeling en participatie met Kunst

9.1 Inleiding

In hoofdstuk acht heb ik de oorzaken en drempels beschreven die ‘gewoon’ meedoen bemoeilijken. In dit hoofdstuk beschrijf ik de kansen die deelnemers met psychiatrische beperkingen zien om zich te kunnen ontwikkelen en te participeren met Kunst en de voorwaarden die daarvoor nodig zijn. Het merendeel geeft aan dat het hierbij niet alleen om het ontwikkelen van kunst en talent gaat, maar ook om de mogelijkheid om mensen te ontmoeten en daarin van elkaar te leren. Deelnemers met speciale wensen zijn onderdeel van de samenleving maar ervaren belemmeringen in de sociale context. Ontwikkelen van kunstzinnig talent doe je in een veilige, sociale context. In dit hoofdstuk worden voorwaarden geformuleerd die door de deelnemers met psychiatrische beperkingen zijn aangegeven. Deze kunnen door reguliere kunstinstellingen en kunstinstellingen in de zorg omgezet worden in beleid dat kan bijdragen aan het verbeteren van meer mogelijkheden voor mensen met speciale wensen om te kunnen ontwikkelen en participeren met kunst. Het is van belang dat regionale, provinciale en landelijke overheden dit beleid overnemen en uitdragen.

9.2 Een plek waar je verwacht wordt, met een prettige sfeer

Het merendeel van de deelnemers geeft aan zich op het atelier het meest veilig te voelen in een rustige omgeving, waar ze zichzelf mogen zijn, waar ze weinig druk ervaren en positief en deskundig ondersteund worden. Ze beschrijven het atelier als een veilige basis waar je verwacht wordt en kunt oefenen. Een aantal deelnemers die al wat langer op het atelier zijn, willen zich verder ontwikkelen, andere technieken leren en volgende stappen zetten. Een uitnodigende folder bij reguliere kunstinstellingen, die niet speciaal ingaat op de doelgroep, maar wel laat weten dat er rekening gehouden kan worden met speciale wensen, is hierbij van belang. Het gaat om een open, prettige sfeer, waar je benaderd wordt als individu, anderen je willen leren kennen, je jezelf mag zijn, je aangesproken en uitgedaagd wordt en weet dat er ondersteuningsmogelijkheden, tijd en ruimte zijn om je op eigen wijze te kunnen ontwikkelen. Vincent beschrijft wat hem aanspreekt, uitnodigt en stimuleert om de stap naar een reguliere kunstcursus te kunnen zetten.

Vincent – 56 jaar, deelnemer bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *‘De uitdaging is deel nemen aan het normale leven, niet om in de watten gelegd te worden. Het Atelier is een veilige leerschool waar ik naast tekenen en schilderen heb kunnen oefenen met werken in een groep, grenzen verkennen en voor mezelf opkomen. Dat ik hier zit is een soort noodopvang. Ik wil aan de slag met rehabilitatie, eigen verantwoordelijkheid en initiatief. Ik wil graag in een reguliere groep, waarbij ze een beetje rekening houden met mijn beperkingen. Achtervang is belangrijk. Ik kan altijd terugvallen op het Atelier en het mooie is dat zij ons kennen. De praktijk zal uitwijzen dat ik daar geen gebruik van hoef te maken, maar dat geeft wel dat veilige gevoel. Het hebben van die mogelijkheid is al een hele ondersteuning. Ik heb een goede folder nodig, die me nieuwsgierig maakt, niet te hoogdrempelig is en waarin je niet speciaal benoemt, voor mensen met een beperking, want dan zet je dat weer als groep apart!’*

Die folder moet zo opgesteld worden dat het op iedereen van toepassing is. Op een manier dat als iemand dat leest, of die nou een beperking heeft of niet, denkt: 'Dat is een plezierige sfeer daar en mocht ik iets hebben dan wordt daar rekening mee gehouden' zonder dat je direct begint met: "Dit is ook bedoeld voor mensen met psychische beperking". Ik vind het vanzelfsprekend, verwacht eerlijk gezegd dat het reguliere ook warm en gezellig is en ik heb daar ook mijn eigen aandeel in. De nadruk ligt op het anders zijn van ons, maar ik vraag me af of wij wel zoveel anders zijn. Ik mis soms het verhaal van de overeenkomsten. Want laat ik het woord normaal dan maar gebruiken, normale mensen vinden het ook plezierig om in een prettige omgeving te werken. Wat dat betreft zijn er niet veel verschillen en onder normale mensen heb je ook een heleboel verschillen. Ik ben niet mijn beperkingen. Ik heb misschien net wat meer beperkingen dan een gemiddelde ander, maar iedereen heeft zo zijn beperkingen. Ik kom met mijn enthousiasme, vaardigheden en kennis'.

9.3 Veiligheid en voorspelbaarheid

9.3.1 Jezelf en anders mogen zijn

Deelnemers geven aan dat het prettig is als ze in een ruimte kunnen werken met andere 'kunstmensen'. Het is belangrijk om het gevoel te krijgen dat de docent en andere cursisten open staan voor 'anders zijn'. Het merendeel van de respondenten geeft aan hun beperkingen liever niet aan medecursisten bekend te maken. Ze vinden het wel van belang dat de docent hun speciale wensen en ondersteuningsbehoeften kent. Allen benoemen dat het belangrijk is dat er een goede sfeer is waarin ze zich thuis voelen. Het is belangrijk dat de plek om kunstzinnig bezig te kunnen zijn enigszins voorspelbaar is, met een relatief vaste groep mensen die 'anders zijn' aanvaarden en zelf niet teveel onveilig gedrag vertonen. Sommigen geven aan dat het helpt als er iemand is die onveilig gedrag kan opvangen. Eén van de respondenten zegt dat het bij het Atelier prettig is dat er alleen mensen worden toegelaten die in staat zijn om in een groep te functioneren en aanspreekbaar en aanstuurbaar zijn op hun gedrag. Karen beschrijft hoe ze ruimte krijgt om zichzelf te zijn.

Karen – 48 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *'Ik hoef me niet aan te passen of normaal te doen of zoiets. Ik had het gevoel dat ik in de reguliere cursus mezelf kon zijn. Dat vond ik erg belangrijk. Het was een kleine groep. Maar vijf mensen. De materiaalkeuze werd bepaald door de lerares en daar had ik geen probleem mee, want ik heb zoveel materiaal. We begonnen altijd met houtskool. Ik houd helemaal niet van houtskool, dat vind ik smerig. Maar dan had ik mijn eigen pennen bij me en dan nam ik 9b ofzo ook goed. Dat mocht. Helemaal geen probleem. Daar ging het niet om, daar had je ruimte in. Wat ik belangrijk vond is dat ik mezelf kon zijn en dat gevoel had ik wel. Alleen de lerares wist dat ik van REAKT kwam, de anderen niet. Dat was goed. Dat vond ik heel prettig'.*

9.3.2 Laagdrempelig, vrijheid, ruimte geen druk

Alle deelnemers die gesproken zijn, geven aan dat ze zich op het Atelier zonder druk kunnen ontwikkelen met kunst. Ze kunnen daar ervaren, experimenteren en dingen uit proberen. Als ze dat willen krijgen ze feedback en worden verder geholpen als ze vast dreigen te lopen. De stap naar het Centrum voor de Kunsten is voor velen een hoge drempel. Zij geven aan dat zij ontwikkelen en participeren met ondersteuning van het Atelier. Deze mensen willen graag met een bekostiging van uit het CIZ, zich op het Atelier verder kunnen ontwikkelen. Mariama heeft geen CIZ-indicatie gekregen.

Mariama – 49 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – **‘Ik heb geen CIZ indicatie gekregen.**

Het werd afgewezen omdat ik niet afgekeurd was en iets individueels moet gaan doen. Ik ben in beroep gegaan. Je krijgt met allerlei regeltjes te maken en in mijn geval vind ik dat niet kloppen’.

Een steeds terugkomende tip van de deelnemers is om het cursusaanbod in de reguliere Kunst laagdrempeliger en toegankelijker te maken. Van belang is dat deelnemers de ruimte ervaren om in vrijheid en zonder druk kennis te kunnen maken met kunstzinnige technieken en experimenten. Hierbij horen geen veroordelingen, positieve bevestiging, passende ondersteuning en opbouwende feedback van de docent, waardoor ze vertrouwen krijgen.

Een grotere diversiteit en flexibiliteit in de mogelijkheden om mee te doen aan kunst en een grotere toegankelijkheid in zowel fysiek, sociaal, psychologisch als financieel opzicht, zouden, naar de mening van de deelnemers, wenselijk zijn. Johet beschrijft dat het eigen atelier dat ze samen deelt met drie andere deelnemers voor haar een belangrijke plek is om te kunnen ontwikkelen met kunst.

Johet – 43 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – **‘Schilderen helpt me aan een reden om te bestaan.**

Om niet te ver van mijn eigen leven af te drijven in hopeloosheid en vaagheid. Anderhalf jaar geleden zijn drie collega’s en ikzelf in een eigen atelierruimte gaan schilderen, onder begeleiding van Atelier Anders Bekeken. Daar hanteren we ‘De bespreekgroep’ waarbij je eerst zelf iets over je werk vertelt en dan reacties van je collega’s krijgt. Bijzonder stimulerend. In een gesprek met woorden kan ik in ontwijkende vaagheden blijven hangen. Met schilderen kan dat niet. Ja, het kan, maar dan wordt het zwak en vaag werk zonder uitdrukkingskracht. Als ik kunst wil maken moet ik het aangaan.

Ik heb niemand nodig om me onder druk te zetten, daar ben ik zelf goed genoeg in. Ik heb wel de gelegenheid nodig om me op mijn eigen tempo te ontwikkelen en in een minimaal bedreigende omgeving menselijke contacten aan te gaan en te onderhouden. Dat is voor mij eindeloos waardevol’.

Katootje vertelt dat het belangrijk is nieuwe kunstdisciplines voorzichtig te kunnen verkennen. Zij laat ook weten dat het belangrijk is aan te sluiten bij en af te stemmen met de individuele deelnemer.

Katootje – 53 jaar, cursist bij het Koorenhuis Centrum voor Kunst en Cultuur – **‘Ik zou wel eens 5x Theater uit willen proberen.**

Heel ingekaderd en beperkt, met een heel specifiek doel en vooral niet teveel experimenteren en niet teveel feedback. Ik heb wel eens zitten denken om stilstaande beelden uit te beelden, maar dan in je eentje. Gewoon iets wat je neerzet en waar je verder geen voortdurende interactie met anderen hoeft te hebben. Ik denk dat ik dat wel eens ga wagen, als daar eens een keer een workshop voor ontstaat. Maar ik merk dat de dingen die voor mij zeg maar binnen mijn bereik liggen, om mijn eerste allerkleinste stapjes te gaan doen, dat ik die doodeng vind. Die zijn er eigenlijk niet.

Ik ben ooit een keer aan een Mime cursus begonnen. Ik dacht dan hoef je niet continu te praten, maar daar moest ik allerlei emoties, sociale dynamieken en indrukken, niet zozeer uitwisselen maar uitwerken en dat dan in mimevorm tot uitdrukking brengen. Dat was voor mij dus 20 stations te ver.

Er zijn mensen voor wie de overgang van stilstaande beelden naar bewegende beelden en interacties te groot is. Dat kan buiten je bereik liggen en zoveel extra taken met zich meebrengen dat het onuitvoerbaar wordt. Voor sommige mensen kan dit het begin, maar ook het eindstation zijn’.

9.3.3 Kennismaking met focus op belangstelling

De behoefte aan structuur is verschillend. De één heeft veel behoefte aan duidelijkheid en instructies en de ander wil juist niet teveel structuur en wat meer vrij gelaten worden. Weer een ander moet juist geïnspireerd en geprikkeld worden. Dat lijkt niet anders dan bij reguliere cursisten. Alle respondenten geven aan dat ze met kunst de mogelijkheid hebben om zich te ontwikkelen en op te bouwen met hun talenten. Het is van belang ondersteuning te krijgen zodat je zo min mogelijk last hebt van je beperking, maar niet te focussen op de beperking. Mensen zijn meer dan hun beperking. Ze geven aan dat het belangrijk is rekening te houden met de speciale wensen maar ook 'andere' vragen te stellen gericht op belangstelling. Zoals Inge die geen puf had om te schilderen, maar door contact met de Indische groep (identiteitsaspect etniciteit) van een verpleeghuis weer inspiratie heeft gevonden.

Inge – 60, Deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *'Na jarenlang met plezier geschilderd te hebben was het even helemaal weg. Onlangs zag ik dat er ergens een nieuw op te zetten verpleegafdeling met Indische mensen kwam. Ik denk kom, ik ben Indisch en heb ook met Indische werken geëxposeerd in de bibliotheek. Ik meld me aan en wie weet willen ze wat kopen. Kopen is er tegenwoordig niet meer bij, maar ik mag exposeren, in een van de zalen, bij de groep Boenga Raja; dat is zo'n Hibiscus roos. Die ben ik gaan schilderen en hang ik daar op. En of het nou wel of niet verkocht wordt, dat is gewoon leuk.'*

Alle deelnemers stellen een kennismaking in de vorm van een belangstellingsgesprek met de docent op prijs. Ze geven aan dat het fijn zou zijn als ze in zo'n gesprek hun expertise, belangstelling, ontwikkelingsvragen kenbaar kunnen maken. Een aantal deelnemers heeft liever een doe-gesprek dan een praat-gesprek. Ze geven aan dat het prettig is te weten bij wie en waar je verwacht wordt, in wat voor cursus je stapt, of het aansluit bij jouw niveau en verwachtingen, wat er in de cursus van je verwacht wordt, welke materialen je moet hebben, of dat die verzorgd worden of dat je die zelf moet regelen etc. Vincent geeft aan, net als veel andere deelnemers een proefles op prijs te stellen.

Vincent – 56 jaar, deelnemer bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *'Ik zou het persoonlijk heel plezierig vinden als er iets van een proefles is. Een soort van kennismakingsles voordat ik me vastleg. Zodat ik de sfeer kan proeven, dat ik weet of ik me daar veilig voel, of het niet te druk is, dat ik na die ene les, waar ik dan best voor wil betalen, mijn definitieve beslissing kan nemen. Het is fijn als je voor een kortere periode in kunt schrijven. Dat is voor mensen van hier heel belangrijk, zodat als je ziek wordt of een terugval hebt, je niet je hele lesgeld kwijt bent. Ik zie op tegen een periode van 30 lessen. Voor mij persoonlijk zou een beperkt aantal lessen beter zijn. Zodat ik bijvoorbeeld na vijftien lessen kan ik beslissen of verder ga'.*

9.3.4 Rustige omgeving, kleine groep en anders omgaan met tijd

Een groot aantal deelnemers geeft aan, door uiteenlopende beperkingen, gebaat te zijn bij een rustige omgeving en een kleine groep mensen die je kent. Een ander belangrijk aspect dat uit het onderzoek is gekomen, is dat het van belang is om anders om te gaan met tijd. We horen vaak: 'Tijd is geld' maar is dat zo? Het lijkt alsof iedereen tegenwoordig te weinig tijd heeft. We willen steeds meer in minder tijd en als je zegt dat je meer tijd nodig hebt lijkt 'timemanagement' het toverwoord. Tijdens het onderzoek hebben we ontdekt dat alles gewoon meer tijd kost. We moesten de tijd nemen om met deelnemers in contact te komen, om hen te informeren, om hen de juiste vragen te stellen en met aandacht naar hun verhalen te luisteren en hen te leren

kennen. Ontvangst en mogelijkheid tot acclimatisatie zijn belangrijk. Door bijvoorbeeld iemand de tijd te gunnen een kop koffie te nemen en hem niet op je horloge tikkend tot stiptheid te manen. Vervolgens is het van belang genoeg tijd te nemen voor een kennismakingsgesprek en/of – activiteit. Hier wordt door de deelnemers veel belang aan gehecht. Ook een ontspannen werksfeer en de mogelijkheid tot het regelmatig kunnen pauzeren wordt door hen op prijs gesteld. Tiemen beschrijft hieronder waarom dit voor hem van belang is.

Tiemen – 43 jaar, deelnemer bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *‘Als ik bezig ben met het dagelijks leven heb ik net het gevoel dat alles een achtervolging is. Met Kunst krijg ik de mogelijkheid om juist niet in de sleur van al die wekelijkse taken, die week in week uit terug komen te blijven. Als ik thuis ben werk ik teveel in kleine segmenten. Als ik ga fitnessen of zwemmen dan denk ik moet dat nou weer? Dan ga ik slapen en dan is het een beetje aan de orde geweest, maar de volgende dag moeten we toch door met de afspraken, want, een afspraak is een afspraak..... Ik heb ruimte nodig om de drukte en de prikkels te verwerken. Individuele lessen zou meer rust geven of een kleine groep. Toen ik op school zat, zat ik in kleine groepen. Anders kan ik niet concentreren. Dan val ik helemaal weg. Het jagen en het wachten zijn interessante thema's. Het zou fijn zijn als mensen waardering gaan opbrengen voor de betekenis van wat ze doen. Zoals in het Boeddhisme: Hoe kom ik tot mijn eten? Als je de tijd neemt komen er altijd hartstikke leuke gesprekken. We moeten goed communiceren. Het gaat erom dat ze de tijd nemen om je serieus te nemen en je uit te nodigen. Bij de experimentele cursus voelde ik mij haastig verward. Ik had een terminologische klok in mijn hoofd en wilde socialiserend gezien vermijden, zodat ik grenzeloos in mijn concentratie actor bleef. Het is belangrijk dat ik de tijd krijg en vertrouwen. De docent zei: 'volgende keer gaan we verder. Dat hielp mij wel. Zij probeerde mij instruerend ruimte te geven, maar voor mijn gevoel ging het sneller dan ik bij het Atelier gewend ben. Het is voor mij belangrijk meer het gevoel te hebben; ik ben in mijn element, ik voel het volledig en ik heb de tijd om afwachtend te zijn'.*

Het bieden van continuïteit is voor sommige deelnemers een probleem. Het merendeel geeft aan dat de lessen inspannend zijn en daardoor soms vermoeiend maar de reacties zijn toch positief. Zij stellen voor dat een strippenkaart of vaker een pauze uitkomst kan bieden.

Karen – 48 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – ***‘Een strippenkaart zou mooi zijn.***
Als je betaalt en ik weet dat de Koorenhuisprijzen pittig zijn, ondanks dat je korting krijgt met de ooievaarspas, dan voel je je gedwongen om op te komen dagen en al die uren ook waar te maken en vol te maken. Je moet heel intensief bezig te zijn en alles eruit halen en dat geeft druk. Bij het atelier is het vrijblijvend. Je kan binnen lopen wanneer je wilt. Je kan een rustpauze nemen. Ik heb tijdens het experiment, waarbij ik meedeelde aan een reguliere cursus schilderen geleerd, dat ik een cursus moet nemen die een kortere tijd duurt, anders is het te vermoeiend. De docent was wel een beetje strenge Mevrouw. Nou ja, ze was kordaat en een beetje doorwerken. Ik denk als ik haar had gezegd; 'Ik wil een pauze inlassen', ze daar een probleem van zou hebben gemaakt. Dat zou haar niks kunnen schelen. Ik had het nodig om rustpauzes in te lassen. Niet voor de groep. Ik vind het niet nodig dat zij zich aan moet passen aan mij. Ik had behoefte aan pauze en dan had ik gewoon weg moeten lopen. Naar buiten toe ofzo. Dat durfde ik niet, maar dat had ik moeten doen'.

Jahkofi beschrijft hoe de snelheid, prikkels, druk en prestatiegerichtheid van onze samenleving ervoor zorgen dat als je daar niet aan mee kunt doen je al snel bestempeld wordt als ziek i.p.v. anders.

Jahkofi – 48 jaar, deelnemer bij atelier De Kunstvlieg – *‘In m’n kunst zie je de sjamanistische, Aboriginal, Chinese invloeden heel erg terug. Ik voel me daar veel meer in thuis als de reguliere, ja het religieuze zeg maar. Als ik in het Oosten had geleefd had ik er misschien mijn beroep van kunnen maken, maar hier wordt het niet geaccepteerd. Ik zie dat de samenleving gegroeid is in informatiestromen, heel veel inputs, je moet dit je moet dat je moet zus. Op een bepaald moment slaan mensen gewoon vast. Waar denk je dat autisme vandaan komt? Er zijn bepaalde lichamen nodig die zeggen van wacht eens effe, dag, teveel. Ik laat me niet bestempelen met adhd of autisme, maar het wordt me gewoon teveel. En ik denk dat we al een stap verder zijn dat we mensen niet als ziek beschouwen, waardoor je een muurtje tussen jou en die ander optrekt, maar gewoon als een ander type mens’.*

9.4 Meedoen vraagt actief betrekken

Een grote groep deelnemers legt uit dat door verschillende redenen, die beschreven staan in hoofdstuk 6 bij de oorzaken, hun leven weinig stabiel is. Ze hebben moeite met het nemen van initiatieven, gaan weinig risico’s aan en continuïteit vormt een probleem.

Bij cursussen wordt ervan uitgegaan dat je gewoon komt of je afmeldt als je niet komt. Voor sommige deelnemers kan dit ‘gewoon’ komen of afmelden lastig zijn. Vincent en Caren geven aan dat het fijn zou zijn als betrokkenheid van twee kanten komt en ze door anderen betrokken worden.

Vincent – 56 jaar, deelnemer bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *‘Het zou fijn zijn als ik er niet ben dat ze even bellen. Als ik me bij afwezigheid niet heb afgemeld, neem dan alsjeblieft contact op. Blijkbaar is er iets aan de hand’.*

Caren – 53 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – **‘Lange tijd zat ik in volkomen eenzaamheid jaren thuis.**
Een vriendin zei: ‘Joh misschien moet je een keer naar Anders Bekeken komen? Het is heel belangrijk voor me dat ik de deur uit ga. Als ik thuis blijf gebeurt er niks met me. Maar je moet hier regelmatig komen anders krijg je het niet te zien of te horen. Ik kwam vrijdag omdat ik min of meer afgesproken had en dan voel ik me niet helemaal lekker. Maar het feit dat er gebeld is, is voor mij net de trigger om de balans te doen overslaan om te gaan’.

9.5 Ondersteuning bij socialiseren in pauzes en voorstelrondjes

Bijna alle deelnemers geven aan dat ze problemen hebben met voorstelrondjes en gezamenlijke pauzes, met name bij reguliere cursussen, waar toch impliciet van je verwacht wordt dat je socialiseert. Conny denkt dat dit te maken heeft met de andere ontwikkeling die ze heeft doorgemaakt. Wat ook speelt is het niet hebben van betaalde arbeid. Voorstelrondjes en pauzes gaan altijd over wie je bent, en wie je bent betekent vaak ‘wat je doet’ en ‘wat je in het leven hebt bereikt’.

Conny – 39 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *‘Sociaal ben ik altijd behoorlijk angstig. Toen ik een cursus deed bij het Koorenhuis kwam ik met allemaal mensen die ik niet kende. Dan zit je beneden in een soort ontvangstruimte, waar je kennis gaat maken en moet je het voorstelrondje doen. Ik snap dat dat erbij hoort, maar dat vind ik doodeng en heel moeilijk. Ik zei maar, want dat gaat natuurlijk over, wat doe je in het dagelijks leven, door omstandigheden kan ik niet werken. Punt! Ik hield het heel kort en bondig en ik dacht, laat maar zo. Dat vind ik altijd erg spannend.*

De tendens of teneur van hoe ik mezelf zie, ook met wat zich buiten allemaal afspeelt, maakt dat ik me toch wel een beetje een outcast, een buitenstaander voel. Met name de interactie met mensen die gezond zijn. Dat zou niet hoeven, dat heb ik ook wel geleerd en weet verstandelijk, dat ik me niet minder hoeft te voelen, maar het is moeilijk om een band te krijgen en een vriendschap op te bouwen met mensen die wel gezond in het leven staan of normaal functioneren of wat dan ook. Gesprekken gaan veelal over werk en dingen die mensen in een normale ontwikkeling hebben doorgemaakt. Daar kan ik naar luisteren en vragen over stellen maar ik kan er niet in meepraten'.

Een aantal deelnemers heeft een manier gevonden om hiermee om te gaan; voor anderen is het een groot probleem. Uit de focusgroep of deelnemersbijeenkomsten bleek dat professionals van zorginstellingen, maar vooral ook andere deelnemers die manieren hebben gevonden om hier mee om te gaan, andere deelnemers kunnen ondersteunen en empoweren.

Een tip van de deelnemers aan de kunstbegeleiders is de aandacht tijdens de cursus vooral te richten op de activiteit waarvoor de cursist komt en diens belangstelling en ondersteuningsbehoefte.

Het Koorenhuis en met name de locatie van het Sterhuis van REAKT lijken twee totaal verschillende werelden. Bij Atelier Anders bekeken is een heel andere sfeer en dynamiek - een groot aantal respondenten ervaart veiligheid door het contact met lotgenoten en de expertise van de kunstdocenten. Ze kunnen zichzelf zijn en ongedwongen sociale contacten opdoen.

Eén van de afspraken op het Atelier is dat er niet over persoonlijke problemen wordt gesproken.

Johet beschrijft het belang van contact met mensen met soortgelijke problematiek voor haar.

Johet – 43 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *'Ik heb mensen om me heen nodig. Mensen met een soortgelijke problematiek. Dat is prettig omdat ik het gevoel heb dat ik mag zijn. Dan voel ik me niet zo'n afwijking. Schilderen met een groep mensen heeft het voordeel dat het helpt om regelmaat in mijn leven te brengen (doordat er afspraken gemaakt worden die ik wil nakomen). Het werkt stimulerend in het creatieve proces omdat je elkaar inspireert en ondersteunt. En als laatste – niet onbelangrijk – het sociale proces, waarin ik voorzichtige pogingen doe de mensheid iets minder fatalistisch te bekijken door bij voorkeur positieve ervaringen toe te voegen. Met mensen die het atelier bezoeken, zich rustig kunnen gedragen en met schilderen bezig willen zijn'.*

9.6 Financiering en beleid

9.6.1 Reguliere kunstcursussen zijn duur

Er zijn een aantal voorwaarden geformuleerd die van belang zijn voor het verbeteren van de fysieke, psychologische en sociale toegankelijkheid door het ontwikkelen van mogelijkheden op maat.

Voor deelnemers met een psychosociale indicatie is op het atelier momenteel geen bekostiging.

Alle deelnemers van Atelier de Kunstvlieg worden bekostigd uit het Persoonsgebonden Budget.

Uit de verhalen van respondenten van REAKT blijkt dat, op enkele uitzonderingen na die een behoorlijke WAO uitkering of nog wat spaargeld hebben, het merendeel van de deelnemers, de reguliere cursussen, zelfs met korting niet kan betalen. Ook blijkt, zoals in paragraaf 6.2.1 staat dat het merendeel van de

deelnemers bang is, dat als zij deelnemen aan reguliere cursussen, de uitkerende instantie en UWV arts zullen zeggen dat ze deel moeten nemen aan arbeid. Dit geeft druk en angst.

Ondanks dat, heeft een grote groep deelnemers van REAKT actief meegedacht wat zij nodig hebben om de drempels te kunnen slechten. De experimentele pilot-cursussen zijn het afgelopen jaar gefinancierd uit projectgelden. Zo'n tien deelnemers van REAKT en twee deelnemers van de Kunstvlieg hebben experimentele pilotcursussen op maat gevolgd bij Centrum voor de Kunsten het Koorenhuis. De cursussen voor de deelnemers van De Kunstvlieg bij het Koorenhuis zijn gefinancierd uit de PGB's van deze deelnemers. Het merendeel van de deelnemers heeft aangegeven dat de cursus goed is bevallen. Zij zijn enthousiast en willen doorgaan, maar met name voor de deelnemers van REAKT en ook deelnemers die al deel nemen bij het centrum voor de kunsten blijkt bekostiging een grote drempel. Het betalen van de reis en onkosten voor de cursus is voor hen vaak ondoenlijk.

De coördinerende kunstbegeleiders van de ateliers en de projectmanager van het Koorenhuis die als sleutelfiguren functioneerden en een belangrijke rol hebben gespeeld bij het ondersteunen op maat zijn ook bekostigd uit projectgeld. Deelnemers geven aan dat op het niveau van de praktijk naast de fysieke, psychologische en sociale toegankelijkheid het belangrijk is dat reguliere cursussen voor hen ook financieel toegankelijk worden.

Hieronder de ervaringen van Karen en Katootje waaruit blijkt dat financiën een voorwaarden zijn om mee te kunnen doen aan reguliere cursussen.

Karen – 43 jaar, deelneemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken – *'Ik heb in Amerika vier jaar de opleiding textiele werkvormgeving gedaan. New York is een fantastische stad. Er was veel te doen en dat is erg stimulerend. Hier in Nederland heb ik het gevoel dat ik extra werk moet verrichten om iets creatiefs te kunnen doen. In Amerika is alles laagdrempeliger. Toneelstukken zijn goedkoper, je kunt goedkoop uitgaan en ze hebben veel scholen, cursussen en workshop die betaalbaar zijn.'*

Katootje neemt op eigen initiatief deel aan verschillende cursussen bij het Koorenhuis Centrum voor Kunst en Cultuur. Zij maakt zich zorgen of ze dit in de toekomst kan blijven betalen.

Katootje – 53 jaar, cursist bij het Koorenhuis Centrum voor Kunst en Cultuur – *'Het kost me geld om met kunst bezig te mogen zijn en dat verhoudt zich niet tot actorschap. Dit jaar heb ik ook nog geen werkverplichting bij het UWV of wat dan ook, dus ik dacht; 'Ik heb dit jaar nog voor mezelf dus ik gooi er wat spaargeld tegenaan'. Ik had een goeie baan bij een groot industrieel bedrijf en heb een redelijke uitkering. Ik ben jaren niet op vakantie geweest, koop weinig kleding en heb wat dat betreft weinig behoefte. Brood met appelstroop, een plek om te slapen en een paar boeken om te lezen. Ik ben lid van de bibliotheek dus ik kan met heel weinig geld toe. Maar ik moet er altijd rekening mee houden dat ik uit de UWV gezet kan worden, uit de WAO donder en dan uiteindelijk zonder inkomen kom te zitten. Met het spaargeld kan ik in ieder geval een aantal maanden de overgang reguleren. Meedoen bij het Centrum voor de Kunsten is duur. Ik ben aan mijn muziekbezigheid tussen de 1000 en 2000 euro per jaar kwijt. Je zet het eigene daar wel neer, maar moet ervoor betalen om het te mogen doen. Terwijl ik denk dat je jezelf als actor kunt beleven als het ook iets is dat op de een of andere manier een dusdanige plaats in je leven heeft en in dat van anderen. Als iets dat er staat zonder dat je van de welwillendheid van anderen afhankelijk bent of je het neer mag zetten.*

Het probleem met kunst is, als je niet zo zelfvoorzienend bent, geen speciaal talent hebt waarvan andere mensen zeggen: 'Nou dat is zo bijzonder wij stellen jou van een aantal taken in het leven vrij zodat je daar meer mee kan bezig zijn', niet voldoende geld hebt om het doen of een omgeving die jou bijzonder vindt en je vrij stelt, dan is het onmogelijk je eigen kleurrijkheid op de een of andere manier in je leven tot expressie te brengen. Het zou mooi zijn als gekeken wordt hoe sommigen in beloonde arbeid, anderen in omgangsvormen en weer anderen in kleurrijkheid kunnen bijdragen. De mate waarin je mogelijkheden hebt om je te ontwikkelen wordt bepaald door de manier waarop het hier georganiseerd is'.

Katoetje geeft, net als veel andere deelnemers aan dat de mate waarin je mogelijkheden krijgt om je als actor te ontwikkelen afhangt van hoe dit nu georganiseerd is.

Zoals ik al eerder aangaf is het voor deelnemers lastig zicht te krijgen op hoe de ondersteuning nu georganiseerd is en waar ze hun recht op ondersteuning kunnen halen. Omdat ook kunstbegeleiders op zoek zijn naar voorzieningen en financieringsmogelijkheden om de toegankelijkheid bij de juiste plek voor deelnemers om te kunnen ontwikkelen en participeren met kunst te verbeteren, ben ik me gaan oriënteren op voorzieningen in de regio Den Haag.

9.6.2 Een gezonde bloeiende Civel society

Het uitgangspunt van een gezonde bloeiende Civel society is dat burgers gelijkwaardig zijn, waarbij iedereen de gelegenheid krijgt om mee te kunnen doen. Burgers zijn gelijkwaardig maar niet gelijksoortig. Iedereen is anders en heeft andere ondersteuning nodig. De WMO, die op 1 januari 2007 is ingegaan vervangt de Wet Voorzieningen Gehandicapten en de Welzijnswet. Ook vanuit de Algemene wet bijzondere ziektekosten (AWBZ) zijn enkele beleidsterreinen overgekomen. De WMO moet gelijkwaardige mogelijkheden voor mensen met beperkingen wettelijk bekrachtigen met voorzieningen t.b.v. behoud van zelfstandig functioneren en deelname aan maatschappelijk verkeer.

Op de site van de Gemeente Den Haag staat bij het kopje WMO de volgende informatie: *'De WMO (Wet maatschappelijke ondersteuning) gaat over 'meedoen'. Iedere Hagenaar moet zo lang mogelijk zelfstandig kunnen wonen, in de buurt waar hij of zij zich prettig voelt. En iedere Hagenaar moet kunnen meedoen in de samenleving: andere mensen ontmoeten, aan activiteiten deelnemen'.*

Bij de vraag, wat is de Wet maatschappelijke ondersteuning staat: *'De Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) heeft als doel dat mensen zo lang mogelijk zelfstandig kunnen blijven wonen en kunnen meedoen in de samenleving. Meedoen is niet voor iedereen vanzelfsprekend, zeker niet als iemand te maken krijgt met beperkingen door bijvoorbeeld ouderdom, een chronische ziekte of een handicap. Om die beperkingen weg te nemen, doen veel mensen een beroep op hulp van familie, burens of vrienden. Voor mensen die daar niet op kunnen terugvallen, biedt de Wmo hulp'.*

Deelnemers met een psychiatrische beperking van de ateliers Reakt en de Kunstvlieg geven aan dat meedoen voor hen niet vanzelfsprekend is. Omdat deze deelnemers van REAKT en de Kunstvlieg vaak niet terug kunnen vallen op burens, familie of vrienden zou je denken dat de WMO hulp kan bieden in de vorm van extra (financiële) ondersteuning bij het mee kunnen doen aan reguliere cursussen. Toch ervaren de deelnemers van REAKT en de Kunstvlieg geen ondersteuning uit de Wmo bij het mee kunnen doen met kunst.

Bij de rol van de gemeente staat het volgende: *'Gemeenten moeten zorgen dat inwoners die tegen beperkingen aanlopen daarvoor compensatie krijgen. Iedere gemeente stemt het aanbod aan voorzieningen en de regels af op de lokale behoefte aan ondersteuning. Een belangrijk element van de Wmo is dat bewoners en organisaties actief kunnen meepraten over wat er in hun wijk nodig is. In de Haagse aanpak van maatschappelijke ondersteuning gaan wijkbewoners, organisaties en gemeente samen aan de slag'.*

Er worden vier soorten voorzieningen beschreven; rolstoelen, vervoersvoorzieningen, woonvoorzieningen en sporthulpmiddelen. Bij een aantal woon en vervoersvoorzieningen kun je kiezen voor zorg in natura of persoonsgebonden budget. Bij Zorg in Natura; krijg je hulp van een zorgaanbieder waarmee de gemeente een contract heeft afgesloten. De gemeente regelt de zorg met de zorgaanbieder van je keuze. Bij een PGB ontvang je een geldbedrag waarmee je zelf hulp inkoopt.

Bij het aanbod van voorzieningen op de site voor WMO-voorzieningen van Den Haag vinden we voornamelijk praktische voorzieningen bij het wonen, busreizen, boodschappendienst etc. Over voorzieningen om mee te doen met kunst, cultuur en educatie is op deze site niets te vinden.

De gemeente moet zorgen dat inwoners die tegen beperkingen aanlopen daarvoor compensatie krijgen. Een belangrijk element van de WMO is dat bewoners en organisaties actief meepraten over wat er nodig is. Uit de gesprekken met deelnemers van de ateliers REAKT, De Kunstvlieg en het Koorenhuis blijkt dat deze deelnemers niet meepraten met de gemeente Den Haag over wat zij nodig hebben om mee te kunnen doen. Ik heb onderzocht of en hoe deelnemers van OWP Den Haag actor kunnen worden en actief mee kunnen en willen praten over ervaringen, visie en wensen bij het ontwikkelen en participeren met Kunst. Een deelnemster zegt hierover het volgende:

Katootje – 53 jaar, cursist bij het Koorenhuis Centrum voor Kunst en Cultuur – ‘Het is zo zwaar alleen al om me te handhaven.

Die vragen die jij stelt hè, wat zou je aan de samenleving of de politiek bijv. willen meegeven, dan denk ik, nu begin ik bijna te huilen (Traan rolt over haar wang), het is zo zwaar alleen al om me te handhaven. Om dan ook nog een sturende en een stuwende invloed neer te zetten in de wereld dat kan niet. Wil je in de mensenwereld om je heen invloed kunnen uitoefenen of sturing hebben dan moet je jezelf daar op een bepaalde manier present weten te stellen. Dat betekent dat je een achterban moet hebben waar je op terug kan vallen, want je krijgt te maken met mensen die andere meningen en andere belangen hebben. Die willen andere dingen en dat betekent dat je heel sterk moet zijn in het omgaan met al die spanningsvelden. Je moet met al die mensen, met al die belangentegenstellingen in gesprek kunnen en jezelf daarin ook weten te handhaven als actor. De taken die je daar moet kunnen hanteren dat is nogal wat.

Daarbij komt dat datgene dat voor mij geldt, niet noodzakelijkerwijs voor een lotgenoot medemens van mij hoeft te gelden. De diversiteit binnen mensen met een beperking is enorm. Datgene wat zeg maar de één als goed idee zou kunnen bedenken, voor zichzelf en mensen met ongeveer dezelfde behoeften of wensen om iets te doen in het leven, dat kan wel eens fnuikend uitwerken voor bijvoorbeeld iemand anders die met rust gelaten wil worden.

Het wemelt van de mensen die tegen mij zeggen: ‘Mijn God dat je dat durft’ Dan zeg ik: ‘Nou ja ik ben altijd bang. De wereld is voor mij altijd eng, maakt niet uit of ik nou boodschappen of een cursus ga doen’. Er zijn wel gradaties in eng. Ik heb wel het vermogen om dat soort dingen te doen en heb dat in mijn leven ook wel gedaan, maar het resultaat is gewoon burn-out nummer zoveel. Ik ben 50+ en trek dat gewoon niet meer. Ik loop echt gezondheidsschade op als ik dat soort dingen blijf doen’.

Uit bovenstaand en ook uit andere verhalen blijkt hoe moeilijk het voor deelnemers met speciale wensen kan zijn om voor hun belangen op te komen en actor te worden en wat dit kan kosten.

Zij hebben hier ondersteuning bij nodig en een achterban.

Doordat sommige deelnemers het hadden over de ‘ooievaarspas’ ben ik bij de site ‘Den Haag Helpt’ terecht gekomen. Op de site staan voorzieningen en vergoedingen voor inwoners van Den Haag met een laag inkomen. Bij het digitale loket: Den Haag opmaat staan de volgende producten:

Geld OpMaat

Iedereen moet volwaardig kunnen meedoen in de samenleving.

Als je een laag inkomen hebt of van een uitkering moet leven kun je kijken of je in aanmerking komt voor financiële ondersteuning.

Ooievaarspas

Met de ooivaarspas kun je korting krijgen op allerlei activiteiten, zoals cursussen, sport en culturele uitjes. In de 'Ooievaarsgids' staat precies waar en hoeveel korting je krijgt met de Ooievaarspas. Je kunt ook bekijken of je in aanmerking komt voor de Ooievaarspas.

In deze Gids kun je gemakkelijk de reguliere Kunst en Cultuurs cursussen vinden waar je aan deel kunt nemen met 50% korting.

Uit het onderzoek blijkt dat deelnemers nauwelijks weten of en hoe ze gebruik kunnen maken van ondersteunende voorzieningen. Het merendeel van de deelnemers geeft aan, de reguliere cursussen (ook met 50% korting) niet te kunnen bekostigen. Ik heb niet onderzocht hoe het komt dat de deelnemers de cursussen ondanks deze regelingen niet kunnen bekostigen.

9.6.3. Stimuleringsfondsen

Sinds enkele jaren zien we een ontwikkeling, waarbij er steeds meer stimuleringsfondsen komen om mensen met beperkingen mee te laten doen.

Op 1 januari 2009 volgde het Fonds voor Cultuurparticipatie het Actieplan Cultuurbereik en het project Cultuur en School op. De missie is om iedere Nederlander actief in aanraking te laten komen met cultuur. Het Fonds concentreert zich op drie werkgebieden: amateurkunst, cultuureducatie en volkscultuur. Per werkgebied is er aandacht voor ontwikkeling, diversiteit en verankering.

De grote gemeenten en provincies ontwikkelen eigen cultuurparticipatieprogramma's voor vier jaar. Voor de uitvoering van de programma's vragen gemeenten en provincies subsidie aan bij het Fonds. Ze matchen de rijksbijdrage die zij via het Fonds ontvangen met een evenredig bedrag.

Ook kunnen instellingen bij het Fonds aanvragen doen. Daarvoor heeft het Fonds de Plusregeling Cultuurparticipatie in het leven geroepen. De projecten moeten een landelijke voorbeeldfunctie hebben en een bijdrage leveren aan duurzame ontwikkeling van de kwaliteit en diversiteit van de amateurkunst, cultuureducatie en volkscultuur. Het zou mooi zijn als het cultuurparticipatiefonds daadwerkelijk duurzame projecten zou ondersteunen in samenwerking met gemeenten, provincies en lokale ateliers en Centra voor de Kunsten met als doel het verbeteren van infrastructuur gericht op in-en door- en uitstroom. Hierbij kun je denken aan het uitwisselen van expertise, gebruik maken van faciliteiten als studio's en kunstdocenten die cursussen aanbieden op het atelier of ondersteuning bij deelname aan reguliere kunstcursussen en of kunstvakopleidingen.

9.7 Ondersteuning op maat

De wensen en behoeften van deelnemers zijn verschillend. Een groot aantal deelnemers van Reakt geeft aan dat het atelier met de speciale expertise, in de fase van hun leven waar ze op dat moment inzitten de meest veilige, ondersteunende plek is om te kunnen ontwikkelen participeren met kunst. Anderen geven aan het prettig te vinden als docenten van reguliere instellingen een cursus kunnen komen geven bij het Atelier. Er zijn drie deelnemers van REAKT atelier Anders Bekeken die een eigen atelier hebben en exposeren. Waar nodig worden ze ondersteund door het atelier. Weer anderen geven aan toe te

zijn aan een volgende stap. Ze willen meedoen bij reguliere kunstinstellingen. Alle deelnemers geven aan dat afstemming tussen zorg en reguliere kunstinstellingen van belang is, zodat meer deelnemers, op de plaats die hen past, kunnen ontwikkelen en meedoen met kunst.

Johet is een getalenteerde, bijzondere vrouw. Zij is bereid om met ons haar dagboekantekeningen te delen, waarin zichtbaar wordt wat zij tijdens het deelnemen aan de pilotcursus is tegen gekomen.

Johet

43 jaar, deelnemster bij REAKT-atelier Anders Bekeken

'Ik had het moeten afzeggen'

3 maart 2010

Weken ben ik er al mee bezig om er niet mee bezig te zijn. Nerveus, ik moet voorbereid zijn, alles hebben gedaan om mijn niet voldoende zelf op te kalefateren met dingen, in dit geval filmpjes. Het is nooit goed genoeg. Ik moet overcompenseren met een soort wow-factor, dan nemen ze mij voor lief erbij. Ik kan mezelf niet uit het zwarte gat van de winter en somberheden trekken en me committeren en daarmee mezelf met mijn leven confronteren.

Daarnet heb ik een kennismakingsgesprek gehad bij het Koorenhuis voor de workshop animatie. Vriendelijke cursusbegeleidster en animatie vind ik leuk. En leren – iets nieuws – stromen en stiekem het koppelen van verandering in kennis, die even gelijk op kan gaan met vermindering van emotionele spanning en hele stiekeme minimale hoop op verbetering van mijn situatie. Dat is waarom ik het doe en een heel klein beetje om ook niet zo pontificaal buiten de maatschappij te hoeven staan.

De angst, de pressie op mijn leven is de afgelopen maanden te hoog geweest. Dit is eenmalig. Nu moet ik mijn wereld weer klein gaan maken.

Misschien dat het gewoon zomaar voor een keertje een beetje snel wil lukken. Dit is op het randje van wat ik kan verdragen.

10 maart 2010

De eerste workshop. Nerveus vanmorgen. Heb ik wel genoeg gedaan, huiduitslag geconstateerd

Natuurlijk weer teveel voorbereid. Doen met haar erbij, een storyboard tekenen was moeilijk. Steeds ben ik weg bij mezelf en mijn gedachten, dan kan ik niks meer bedenken en niet meer tekenen.

Toch, ze is lief en ik leer ook wel. Over animatie en katten, dat ik niet de enige ben die genuanceerd over andere wezens denkt. Over gelijkheid. Katten kijken hetzelfde als autisten, zei ze, nooit recht in m'n ogen, maar altijd een beetje ernaast. Ze wil weten wat ik heb, denk ik nu.

13 maart 2010

De somberheid die ik nu voel kan ik alleen omschrijven als een soort wezenloze verlamming. Ontremming in dingen die ik doe om dit een ietsje te dempen. Heel veel geld heb ik deze week ineens zitten uitgeven, terwijl ik eigenlijk niks over heb deze maand.

18 maart 2010

Hele verhalen heb ik erover bedacht, hoe het kan dat ik me zo voel. Het is behoorlijk zwaar.

Gelukkig lijkt het af en toe of het lente is, dat helpt met de stemming. Nu is het acht dagen terug dat ik met de eerste les animatie bezig ben geweest. Pas gisteravond is het gelukt om iets te doen aan mijn filmpje. Een stukje storyboard op de computer uitgewerkt met m'n nieuwe tekentablet. In een opwelling gekocht omdat het me niks meer uit maakte, dat ik dan iets moet om me druk over te maken.

Gister had ik vrij gemaakt. Bedacht dat ik de hele dag had om het storyboard af te maken. Voor het eerst dat ik er zelfs maar over durfde te denken om er mee bezig te gaan. Het lukte niet. Zo dus, gaat dat. Teveel gedachten en gevoelens die angst oproepen. Het lukt me al weken niet meer om te schilderen aan de opdracht van mijn zusje. Teveel moeilijke gedachten die het loodzwaar maken om te beginnen en nauwelijks de mogelijkheid om eventjes weg te zijn en tot rust te komen.

Wat ik eraan had, vroeg de docent. Uit mijn hoofd kwam ik tot het volgende: Het proces wordt voor mij inzichtelijker door het van voor af aan een keer te doen met iemand die uit ervaring weet hoe het moet. En wat me nu al duidelijk is geworden, is dat ik meestal halverwege het proces ben begonnen en zo vastloop in m'n eigen verhaaltje. Ik vind het nu eenmaal lastig om een interessant verhaal te maken rond wat ik wil zeggen.

De techniek van een storyboard en daarna plaatjes zoeken en componeren voor de opnamen en op die manier het verhaal beeld voor beeld uit te werken, kan als het ware het idee laten rijpen en helpt me om helder te krijgen wat ik wil en hoe ik 't wil laten zien.

27 maart 2010

Ik wil zo graag eventjes net doen alsof ik dat kan. Gewoon meedraaien. De motivatie is er, ik wil zo graag iets nieuws leren, gewoon zijn, lesgeven, nieuwe dingen leren, creatief zijn, filmpjes maken en schilderen. Weten doe ik 't wel, dat het eigenlijk niet kan, toch moet ik 't af en toe gewoon doen. Je weet maar nooit of er in de tussenliggende tijd een wondertje gebeurd is.

Nu kan ik niet meer schilderen, krijg mijn eigen basisverzorging niet meer voor elkaar en ben vergeetachtig, van de wereld, angstig met verhevigde dissociaties.

Het is volgens mij vooral het ontbreken van vrijblijvendheid, tijdsdruk en prestatiedruk.

Thuis kan ik eigenlijk niet met dat filmpje bezig zijn en ook niet met de voorbereidingen, omdat ik alle tijd bezig ben met paniekerig reageren op alles wat met die cursus heeft te maken. En toch doen, trots, eigenwijs en prestatiegericht als ik ben. Te angstig om te falen, mezelf verplichtend tot het uiterste te gaan, ten koste van alles. Dreiging van schaamte voor voortijdig afhaken is te groot om dat te doen.

3 april 2010

Direct na de laatste cursusdag heb ik opluchting ervaren, ruimte om weer te zijn en te ademen. Ook behoorlijke vermoeidheid. Impulsief gedrag dat gisteravond ineens resulteerde in een algeheel gevoel van losmaken. Ik heb m'n haren afgeknipt. Een kortig kapseltje en het helpt. Een soort daad van vrijheid. Een ander ding wat ik heb gemerkt is dat iedere vraag die nu op mij afkomt paniek veroorzaakt. Ik vind het leuk om teksten te redigeren, maar de vraag van een vriendin om een tekst na te kijken bracht paniek en uitstel. Het is nog zo vers en ik heb me zo gevangen gevoeld, dat het idee om me weer te committeren me gevoelsmatig volledig blokkeert.

Conclusie

Het was een zwaar proces. Ik onderschat altijd hoe zwaar. Ik weet het wel, maar vergeet hoe heftig de bijkomende gevoelens zijn. Ik vermoed dat het te maken heeft met mijn manier van vorming van zeer vroeg af aan. De omgeving was niet al te vriendelijk. Ik heb mij staande weten te houden door als een soldaatje te gehoorzamen. Mijn acties zijn me afhankelijk maken van instructies die van buitenaf werden opgelegd. Tot mijn 26^e heb ik in een toestand geleefd waarin zelf denken zeer ongewenst was en wachten op tekenen van anderen om in actie te komen vertrouwd en instinctief. Daarna ben ik wakker geworden, geboren als 't ware. Het is niet mogelijk om zo diep ingegroefde patronen zomaar om te gooien. Zodra een vraag ontstaat bij een ander, zit ik al te denken hoe ik daaraan kan voldoen, zonder een moment stil te staan bij mezelf en mijn mogelijkheden. Geleerd heb ik wel. Dat ik moet uitstellen met antwoord geven of toezeggen. Maar het blijft onmogelijk om in te schatten wat het met mij gaat doen. Ik snap het wel, maar ik kan het niet invoelen.

Zodra ik in een situatie zit die mij vast legt, voel ik alle druk die ik mijn eerste levenshelft heb ervaren

De workshop is leuk, ik hou van creatieve, beeldende dingen, ik hou van nieuwe dingen leren. De docent was aardig en stond open voor alles, zelfs het Koorenhuis vind ik een prettige plaats om te zijn. Dat zijn geen negatieve factoren. Wat wel een bepalende factor is, de druk om precies op de afgesproken momenten te presteren, van 10 tot 11 uur op een woensdag, vier keer achter elkaar. In die setting met die persoon. Er moet dan en in de tussenliggende periode worden voorbereid en gedacht over animatie. Het is te dwingend en geforceerd. Het is onvrij. En vooral, het is niet te combineren met leven. Met mijn soort van leven dat elke dag een gevecht in zichzelf is om de dag door te komen en dat op zich al bol staat van spanningen en angsten.

Toen de coördinerende kunstbegeleider van REAKT vertelde dat Johet niet door kan gaan, zei de projectmanager van Het Koorenhuis dat de begeleidende docent had aangegeven dat zij zeer getalenteerd was. Zij liet haar weten dat als ze behoefte had aan coaching, ze haar kon bellen.

De docent was bereid naar haar atelier te komen, wanneer het haar paste. Dit is een mooi voorbeeld van dialogisch werken en ondersteuning op maat van een soort 'out-reachende kunstdocent'.

9.8 Competente, sensibele kunstdocenten die durven verdwalen in 'andere' verhalen

Met de deelnemers is gesproken over wat de kwaliteiten, kennis, houding en vaardigheden van kunstbegeleiders, die hen goed ondersteunen bij het ontwikkelen en meedoen met kunst.

De uitspraken over competenties van kunstprofessionals die hen goed ondersteunen bij hun kunstzinnige ontwikkeling zijn in schema gezet. Opvallend is dat vooral houdingsaspecten en persoonlijkheids-kenmerken benoemd worden. Soms gaat het over kennis en vaardigheden.

Competente kunstdocenten volgens deelnemers:

Il Sun Jung 41, REAKT	‘De docent was een héél aardige vent. <i>Hele sympathieke gozer, niks moet, alles mag en alles is bij voorbaat mooi dat je maakt. En teken vooral wat je leuk vindt. Het maakt niet uit. Het hoeft niet mooi te zijn. Als jij het maar leuk vindt om dat te doen. Dat geeft zoveel ruimte en veiligheid. Geen druk, geen veroordeling, van goh wat een afschuwelijke kleur heb jij gebruikt, helemaal niet. Eerder van joh, zou je daar niet eens aan, en oh krijg nou de hik hebben we niet aan gedacht. Ik ben wel een persoon die vraagt van: ‘kom je effe kijken, heb je nog een tip voor me?’ Hij was heel toegankelijk! Bij de cursus autobiografisch schrijven was een hele gedreven vrouw die heel serieus met haar werk bezig was. Dat kon ik erg waarderen. Ze bereidde zich goed voor en vertelde ook dingen over zichzelf. Dat vind ik leuk, als begeleiders of leraren ook iets over zichzelf vertellen, dan blijft het niet alleen maar een leraar, dan krijgt het ook iets menselijks. Er is een bepaalde gelijkwaardigheid t.a.v. begeleiders en deelnemers’.</i>
Tiemen 43, REAKT	‘Ik heb bemoediging, erkenning en vertrouwen nodig van de docent. <i>De kunstdocent kiest zijn momenten uit om mij te benaderen. Dus als ik bezig ben en het proces ontwikkelt zichzelf zegt hij: ‘Hé het gaat goed’. En bij het resultaat zegt hij: ‘Mooi gelukt of leuk gebaar. Mooi geconcludeerd’. Maar er zit nooit een einde aan. Alles heeft een vervolg’.</i>
Vincent 56, REAKT	‘Ik heb iemand nodig die er enthousiast is en enthousiasme kan overbrengen’ <i>Want ik kan wel enthousiasme oppakken maar om dat nou zelf helemaal in me op te laten komen, dat is toch wat anders. Wat dat betreft zie ik ook wel een taak weggelegd voor iemand die ervaring heeft met schilderen, om dat enthousiasme over te brengen op anderen die die ervaring bij dat Koorenhuis niet hebben. Zo van joh, ik zit bij dat Koorenhuis, zo’n leuke schildercursus. Je leert daar echt portretten zien en dan noem ik een paar voorbeelden. Het zou fijn zijn als ik kennis kan maken, door te kijken en wat nog mooier is om bijvoorbeeld een proefles salsadansen van een enthousiast iemand te krijgen. Als ik wordt meegenomen door iemand die dat kan, dan is al een heel belangrijk gedeelte van die drempel is weg, want dan heb ik het een keer kunnen ervaren en dan weet ik dat het helemaal niet eng is of wat dan ook. De meeste van die bezwaren vallen dan gewoon weg. Het gaat om het nemen van dat initiatief. Want ik zou nu ook naar een dansschool kunnen gaan voor salsa, maar het gaat toch om iemand die me a.h.w. meeneemt en zegt: ‘Kom, hup, we gaan gewoon’. De docent moet enthousiast zijn en daar niet alleen zitten voor zijn centen, maar ook gewoon omdat hij dat leuk vindt om dat te doen. Dat merk je ook wel aan een docent. Zijn uitstraling, zijn enthousiasme. Hij moet natuurlijk wel kundig zijn. Maar tegelijkertijd besef ik dat zijn</i>

	kundigheid natuurlijk ook beperkingen kent. Ieder heeft zo zijn eigen invalshoek. Ik zie dat wat hij zegt niet als dé waarheid. Het is een manier van kijken. Maar van zijn manier van kijken zou ik een hoop kunnen leren. Ik vind het ook interessant als er een soort van dialoog is. Misschien blijf ik uiteindelijk bij mijn standpunt maar geloof ik nog meer in mijn eigen standpunt of misschien neem ik iets van zijn standpunten over. Er moet uitwisseling zijn’.
Abigail 27, REAKT	‘Een keer iets anders. Met fotografie is het belangrijk dat ik de technisch termen leer en weet hoe ik mooie foto’s kan maken, want die technische termen enzo, dat lukt me nog niet zo goed. Ze hadden het wel uitgelegd en ik had ook wel een beetje gekeken enzo op internet wat die termen betekende, maar ik weet nog niet zo goed hoe ik mijn camera moet instellen. Als er ineens over termen werd gepraat die ik niet kende dan schoot ik helemaal in de stres. Het is uiteindelijk wel gelukt om beweging in mijn foto’s te krijgen maar ik wist niet of dat de juiste manier was. Inmiddels weet ik dat wel. Alleen werken met diafragma lukt me nog niet. Ik heb het idee dat de docent soms wel erg bezorgd is, heel erg meegaand, maar het is niet dusdanig dat ik het echt vervelend vind. Ik vind het wel moeilijk om dat te zeggen, maar als de docent aardig is durf ik dat wel te bespreken. Maar ook met theater heb ik nog veel dingen die ik wil leren. Zoveel dingen waar ik moeite mee heb. Mijn theaterdocent heeft een keer een mail ontvangen dat ik heel graag ooit een keer betaald theater zou willen doen, maar ik weet niet of hij dat mailtje ooit heeft gelezen. Inmiddels heb ik het wel gezegd: Het Cieretheater heeft zich ingeschreven voor een website. Daarvoor moest ik een paar vragen beantwoorden en toen is dat ter sprake gekomen. Ik heb 1x in de maand een afspraak met een begeleider. Het helpt als ik kan praten over wat helpt en wat niet’.
Karen 43, REAKT	‘Hoe die leraar werkte, daar was ik niet tevreden over. Ik zat op een etsclub. Ik vond het wel leuk om te doen etsen, maar ik had direct al door dat het resultaat moest zijn wat die leraar had uitgedacht. De meeste mensen zaten al jaren op die cursus en zaten hem te kopiëren. Ze maakten allemaal werk dat op zijn werk leek. Hij wilde dat ik dat ook deed en dat wilde ik niet. Ik wilde leuk experimenteren. Hij was ook heel erg pietleuterig, dan moet je het zo lang in het zuur houden en dan moet je dit doen en dit is niet goed. Daar was ik heel erg gefrustreerd over. en toen heb ik het opgegeven’.
Mariama ..., REAKT	‘Ze hebben een hele open houding, niet beoordelend of veroordelend. De docenten hier, dat zijn hele fijne mensen. Eén van hen doet het als vrijwilliger. Zij is kunstenares. Ze kunnen allebei heel goed aanvoelen wat iemand nodig heeft. De één heeft veel begeleiding nodig de ander wat minder. En verschillende soorten begeleiding. De één krijgt graag aanwijzingen de ander helemaal niet. Ik vind dat ze dat allebei heel goed aanvoelen. En je wordt gestimuleerd om een stapje verder te gaan, het wordt herkend dat, oh, nee laat maar gaan of als je iets niet... probeer eens een andere kleur of...Ja ik voel me gestimuleerd. Terwijl ik

	<i>hier in September nog helemaal stijf van de depressie binnen kwam hoor. Het is gewoon fijn. Je voelt je gezien. Op mijn werk zit vaak alleen in een kamer en dan denk ik: Ik ben hier al drie uur, ik had net zo goed thuis kunnen zitten.'</i>
Conny 39, REAKT	'De begeleiding is gewoon heel, heel prettig. <i>Heel begripvol. Ze laten je lekker gaan, zitten niet constant op je lip, maar zijn wel betrokken en staan altijd klaar met suggesties als je dat zou willen. Ze benadrukken ook dat je vrij bent om er iets mee te doen of juist niet. Ja ik denk dat ze ook wel aanvoelen, op zeker moment hoe je een beetje als persoon in elkaar zit en dat is ook prettig. Dat docenten aanvoelen en weten of je kwetsbaar bent of juist niet. Dat ze je leren kennen en dat ze dan ook een kleine handleiding daarbij hebben'.</i>

Conclusie en aanbevelingen: Deuren en vensters open

10. Conclusie en aanbevelingen: Deuren en vensters open

10.1 Wat kunnen we concluderen

Als groepen in een samenleving gescheiden optrekken, is er ruimte voor vooroordelen en devaluatie. Het inclusiemanifest en ook andere onderzoeken (Kwekkeboom & Van Weert, 2008) laten zien dat mensen met beperkingen minder sociale contacten hebben dan mensen zonder beperkingen. Ze hebben minder kans op betaald werk, leren vaak minder dan ze aankunnen, hebben minder toegang tot clubs of vrijetijdsbesteding en zijn veel meer aan huis gebonden dan mensen zonder beperkingen.

Vaak is er onvoldoende ondersteuning bij het leggen en onderhouden van sociale netwerken.

Mensen met beperkingen ervaren weerstand, want onbekend maakt onbemind en onbegrepen. Ze missen respect en begrip van anderen en wensen 'echt contact'.

Uit de verhalen van deelnemers met speciale wensen tijdens dit onderzoek blijkt dat werkwijzen gericht op het initiëren van leerprocessen en georganiseerde ondersteuning van belang zijn.

Deelnemers met psychiatrische beperkingen willen niet als doelgroep benaderd worden. Ze dromen ervan om zichzelf en een eigen stijl met kunst te ontwikkelen en meer bekendheid te krijgen.

Ze willen als mens en als individu 'gewoon' en niet anders benaderd worden. Maar uit de verhalen blijkt ook dat 'gewoon' meedoen door verschillende omstandigheden moeilijk is. Ze geven duidelijk aan op uiteenlopende gebieden extra ondersteuning nodig te hebben. Bijvoorbeeld extra ondersteuning bij het opdoen van inspiratie, ontdekken, experimenteren en aangaan van nieuwe stappen die ze graag willen zetten, die ook eng zijn. Maar het gaat ook om het aanleren van technieken, het bieden van vertrouwen, uitdagingen en veiligheid. Continuïteit, ruimte (en geen druk) bekendheid en sfeer spelen hierbij een belangrijke rol. Aan de ene kant geven deelnemers aan zelf te willen kiezen. Het is belangrijk dat ze niet teveel moeten. Aan de andere kant hebben ze ook uitdagingen en begrenzing nodig. Tevens bleken zowel bij de Centra voor de Kunsten als bij de Ateliers een kennismakingsgesprek en een proefles een meerwaarde te bieden. Er is behoefte aan concreet ervaren en meedoen.

De meeste deelnemers verlangen naar laagdrempelige, makkelijk toegankelijke kunstcursussen waar ze experimenteel met Kunst kunnen ervaren, onderzoeken en ontwikkelen.

Over het instapniveau van de kunstcursussen worden verschillende uitspraken gedaan. Sommige respondenten hebben ervaren dat bij reguliere muziekcursussen het instapniveau hoog is maar bij ateliers soms te laag. Anderen geven aan dat ze juist door de website van Atelier Anders Bekeken de indruk kregen dat je een behoorlijk hoog niveau moest hebben. Het moeten presenteren in de vorm van een optreden op een podium wordt door sommige deelnemers bij reguliere kunstcursussen als drempel ervaren.

Een aantal respondenten geeft aan dat het samen met een buddy of maatje naar een reguliere cursus gaan drempelverlagend voor hen werkt.

Het opbouwen van een netwerk en ontmoeten van andere kunstenaars wordt door de deelnemers als inspirerend en stimulerend ervaren. Met lotgenoten gaat dat makkelijk en vanzelfsprekender dan met deelnemers in reguliere cursussen.

Een aantal deelnemers wil beter worden en 'goed werk' leveren, dat geëxposeerd en verkocht wordt. Zij hebben behoefte aan coaching en/of ondersteuning bij het onderzoeken en ontwikkelen met kunst, het leren van technieken en het presenteren en in de wereld brengen van hun kunst.

Mensen met speciale wensen geven aan dat zij deelnemen en participeren, maar dit vaak door anderen niet zo gezien wordt. Ze willen ook graag ondersteund, gezien en gewaardeerd worden voor hun inzet en inbreng met de sociale rollen die ze hebben in de samenleving. Ze willen graag ontwikkelen en mee kunnen doen met kunst zonder druk in een fysiek, sociaal en psychologisch en financieel toegankelijke en veilige omgeving, waar ze mogen zijn die ze zijn.

Hierbij vinden ze het van belang dat er meer gefocust wordt op de overeenkomsten dan op de verschillen. Ze willen graag gelijkwaardig behandeld worden, maar er moet erkenning zijn voor het individuele en het is belangrijk dat de ondersteuning hierop is afgestemd.

Deelnemers ervaren dat reguliere kunstcursussen voor hen te duur zijn.

Slechts één van de deelnemers geeft aan via internet goed de weg te hebben kunnen vinden bij het zoeken van een kunstaanbod op maat. Anderen geven aan toevallig, via iemand uit hun netwerk iets gevonden te hebben. Weer anderen geven aan dat het moeilijk is om de weg te vinden in de wirwar van voorzieningen via het internet. Ook kunstbegeleiders, die de deelnemers ondersteunen geven aan vaak niet te weten welke ondersteunende voorzieningen er voor de deelnemers zijn.

De centrale vraag die ik dit deelonderzoek wil beantwoorden is:

Welke ervaringskennis, visie, mogelijkheden en wensen hebben deelnemers met een psychiatrische beperking ten aanzien van 'actorschap', kunstzinnige ontwikkeling en participeren?

10.2 Doelstellingen van het onderzoek

Met dit onderzoek zijn de volgende doelstellingen gerealiseerd:

10.2.1 'Actorschap' is bevorderd

De eerste doelstelling was dat actorschap bevorderd is doordat mensen met psychiatrische beperkingen in woord en beeld hebben weergegeven hoe zij zich met hun kunstzinnige talenten willen ontwikkelen, met deze talenten willen participeren en volwaardig deel kunnen nemen aan de kunsten.

Uit de volgende opbrengsten blijkt dat het actorschap van de deelnemers bevorderd.

Gevraagd worden en zelf keuzes maken

De meeste deelnemers vonden het fijn dat ze gevraagd werden mee te doen aan het onderzoek en daarbinnen zelf mochten kiezen wat ze graag zouden willen doen. Normaal worden dingen voor je bepaald, vertellen ze. Het zelf mogen kiezen is erg gewaardeerd.

Interesse tonen

Deelnemers gaven aan dat interesse, zorgvuldigheid en aandacht en het voortdurend op verschillende manieren betrekken van groot belang zijn bij het bevorderen van actorschap. Zo gaf Il Sun aan: *'Als ik me gehoord voel dan voel ik me serieus genomen. Dat geeft mij meer zelfvertrouwen. Zelfvertrouwen brengt mij toch meer naar een stukje zelfstandigheid. Het is leuk als er gevraagd wordt en dat je ook serieus genomen wordt binnen het onderzoek. Dat er interesse is in jou en in de foto's van je werk en je ervaart dat er heel erg naar je geluisterd wordt*

Vertrouwen door doen

Deelnemers gaven aan door met dit project mee te doen meer vertrouwen in hun kunnen te krijgen. Eén van de deelnemster vertelt dat zij is in gaan zien dat ze niet stil wil blijven staan, maar zich zelf veel meer kan en wil ontwikkelen. Een andere deelnemer vertelt dat hij door deel te nemen merkt dat hij iets kan. Je bent met iets bezig dat je leuk vindt en krijgt door een cursus te volgen een onbewust schouderklopje.

Nieuwe ervaringen en ontdekkingen

De deelnemers hebben nieuwe ervaringen opgedaan en kennis van nieuwe technieken en materiaal. Ze zijn trots op wat ze gedaan en gemaakt hebben. Sommige deelnemers zijn trots op hoe ze zich staande hebben gehouden in een groep van reguliere cursisten, het steeds weer opgebracht hebben op tijd te komen ook al was het soms vermoeiend. Ze hebben hun grenzen een beetje verlegd.

Het samen in dialoog ontwikkelen van deelnemers en kunstbegeleiders van ateliers en centra voor de kunsten en het ondersteunen bij actorschap kosten energie en tijd. Maar het heeft mooie resultaten opgeleverd zoals één van de coördinerende kunstbegeleiders van een kunstatelier beschrijft:

'Bij sommige mensen zijn toch een soort miraculeuze ontwikkelingen ontstaan. Mensen waarvan je dacht: die kunnen niet zoveel en zich dan toch door dit project over een bepaalde drempel laten trekken. En weet ik veel wat ze nu allemaal nog meer aankunnen! Ontzettend leuk is dat. Dus om kritisch naar jezelf te kijken daarin. Om te kijken of je mensen wel genoeg tot zelfstandigheid en ontwikkeling stimuleert. Het bevragen van iemand van waar die naar toe wil ontwikkelen blijkt een hele belangrijke, die bij mij sterker op de kaart is gekomen.'

10.2.2 Aanbevelingen die bijdragen aan competentieontwikkeling van deelnemers en kunstbegeleiders

Uit de formulering van de deelnemers zijn de volgende aanbevelingen geformuleerd:

Recht op inclusieve kunst voor alle burgers

Door mensen met een handicap als groep te zien, omdat ze een handicap hebben richt je de aandacht eenzijdig, op het gebrek, probleem of de handicap. Deelnemers ervaren dat ze, door de doelgroepbenadering, ongewild een negatieve Masterstatus opgelegd krijgen.

Van Houten (2004)⁴ schrijft: 'Hoe normaal is normaal als je uitgaat van diversiteit? Hoe afwijkend mag je zijn om toch als gelijkwaardig burger te worden bejegend, om niet als probleem te worden beschouwd? En heb je daar zelf ook iets over in te brengen?' (Houten 2004; 207)

Deelnemers claimen hun recht op burgerschap door niet te focussen op de handicap, maar hen inclusief te benaderen als mens. Het is van belang landelijk, provinciaal en regionaal beleid te ontwikkelen waardoor mensen met speciale wensen ervaren dat ze ondersteuning krijgen en gezien en gewaardeerd worden voor hun inzet en inbreng met de sociale rollen in de samenleving. Hierbij gaat het om een focus op de overeenkomsten en gelijkwaardige behandeling, met erkenning en ondersteuning bij de individuele, speciale wensen.

Stel 'andere vragen' gericht op belangstelling

Bijna alle respondenten geven aan dat ze tijdens het voorstellen en informeel socialiseren in de pauzes bij reguliere kunstinstellingen drempels ervaren. In voorstelrondjes vertellen mensen wie ze zijn. Zoals al eerder beschreven geven Macionis, Peper en van Leun (2010) aan dat mensen in elke samenleving bij het vormgeven aan hun bestaan gebruik maken van het idee van status; de sociale positie die een individu inneemt. Deze status maakt deel uit van je sociale identiteit en bepaalt je relatie met anderen. Voor het merendeel van de mensen heeft hun baan een masterstatus, omdat deze veel zegt over hun achtergrond, opleiding en inkomen. Deelnemers geven aan te ervaren dat het hebben van een (WAO) uitkering en alles dat ze hebben meegemaakt ten gevolge van hun ziekte of beperking een negatieve masterstatus geeft. 'Wat moet ik zeggen als iemand vraagt wat ik doe?' maakt dat veel deelnemers met psychiatrische beperkingen er tegenop zien om bij een reguliere kunstinstelling mee te doen. Het is belangrijk dat ze daar, waar nodig, ondersteuning bij kunnen krijgen. Dit kan eenvoudig opgelost worden door als kunstbegeleider de kennismaking met 'andere vragen' meer te richten op de belangstelling van deelnemers voor de cursus. Hierdoor wordt de kennismaking als vanzelf op andere identiteitsaspecten gericht. Je kunt bijvoorbeeld vragen welke ervaringen en expertise deelnemers hebben, waarom ze de cursus willen volgen, wat hen fascineert, wat ze graag willen leren en ontwikkelen en welke ondersteuning ze daarbij nodig hebben. Op die manier richt je je meer op de talenten, mogelijkheden en overeenkomsten dan op de verschillen.

Dit kan deelnemers meer (zelf)vertrouwen geven en bijdragen tot het vinden van aansluiting i.p.v. uitsluiting. Ze geven aan dat als ze zich geaccepteerd voelen, ze zichzelf makkelijker accepteren en meer rust ervaren. Hierdoor ervaren ze dat iedereen anders is en soms moeite hebben met bepaalde dingen.

⁴ Houten, D. van (2004) De gevarieerde samenleving. Over gelijkwaardigheid en diversiteit. Utrecht: de tijdstroom.

Ontwikkel inclusief diversiteitsbeleid gericht op talentontwikkeling

Het is van belang dat de overheid de verantwoordelijkheid die zij met het ratificeren van het VN-verdrag voor de rechten van mensen met een handicap heeft genomen, samen met de mensen met speciale wensen in de praktijk concretiseert.

Beleid dient erop gericht te zijn dat alle deelnemers, ongeacht een beperking, kunstzinnige en culturele activiteiten vinden waar ze in kunnen groeien. Het samen actief (of productief), receptief en/of reflectief bezig zijn met kunst en cultuur kan de samenleving positief beïnvloeden. Hierbij gaat het om het ontwikkelen van kunstzinnig talent, maar ook om met kunst de mogelijkheid te krijgen om mensen te ontmoeten en daarin van elkaar te leren. Op het niveau van de praktijk zijn belangrijke randvoorwaarden dat zowel de reguliere als zorgkunstinstanties fysiek, sociaal, psychologische en financieel goed toegankelijk zijn voor mensen met en mensen zonder een beperking.

het is van belang dat deelnemers zich welkom en veilig weten. Het aanbod (en eventuele speciale les- en begeleidingsmogelijkheden) dienen bekend te zijn. Het moet financieel mogelijk zijn deel te nemen. Medewerkers dienen deskundig te zijn, en waar nodig bijgeschoold te worden.

Het moet mogelijk gemaakt worden dat expertise uit de zorg, welzijn en de kunstwereld samengebracht kan worden. Het leren kennen, samenwerken en omgaan met andere wensen kost tijd.

Creëer inclusieve kunst in verschillende sociale contexten

In de stuurgroep is een pleidooi gehouden om het sociale aspect van de kunstbeoefening te scheiden. Bij het formuleren van het begrippenkader is een onderscheid gemaakt tussen creatieve personen, en creatieve producten. Er is weinig aandacht voor creatieve processen.

De bij creatieve en kunstzinnige activiteiten opgedane ervaringen en kwaliteiten krijgen pas betekenis voor de deelnemer in een fysieke en sociale omgeving. Culturele en kunstzinnige activiteiten bieden kansen op kunstzinnige en sociaal-maatschappelijke ontwikkeling. Kunstzinnige ontplooiing kan in verschillende contexten plaatsvinden. Deelnemers laten in hun verhalen horen dat het sociale een voorwaarde is om mee te kunnen doen met reguliere kunstcursussen. Of je je kunstzinnig en creatief kunt ontwikkelen is afhankelijk van de voorwaarden die gecreëerd worden om het kunstzinnige en creatieve ontwikkelproces op gang te brengen. Csikszentmihalyi (1999) beschrijft voorwaarden als intrinsiek gemotiveerd zijn voor de activiteit en een optimale uitdaging waarbij de gestelde eisen in overeenstemming zijn met de vaardigheden van de persoon. Te hoge, maar ook te lage eisen kunnen angst, stress, verveling of verstrooide aandacht geven. Een fysieke of sociale omgeving kan verstoring of ondersteunend werken bij het kunstzinnig ontwikkelen.

Of je je kunstzinnig en creatief kunt ontwikkelen is afhankelijk van de voorwaarden die gecreëerd worden in 'het veld'. De deelnemers ervaren de codering die in 'het veld' van de kunstwereld gehanteerd wordt als eenzijdig en beperkt. Ongeschreven regels en codes bepalen in de huidige samenleving of je mee kunt doen met kunst. Je moet ruim van tevoren een kaartje reserveren, een hele cursus van 30 lessen kunnen volgen of naar een officieel gebouw komen en op tijd aanwezig zijn, het liefst in hippe kleren. Voor veel deelnemers is het lastig om aan deze voorwaarden te voldoen. Een inclusieve samenleving, die diversiteit als meerwaarde ziet, is flexibel en creëert mogelijkheden, zodat iedereen kan ontwikkelen en meedoen met kunst. Kunst heeft de eigenschap om zichzelf en de maatschappij voortdurend tegen het licht te houden, te vernieuwen en te verrassen. Omdat de essentie van kunst is dat het het perspectief van de waarnemer of beschouwer kan veranderen, kan kunst een

uitstekend middel zijn om bij te dragen aan 'inclusieve beeldvorming'. We maken in het dagelijks leven, in interactie met de mensen die we tegenkomen op school, op ons werk, in de dansgroep etc beelden van onszelf en anderen. Het is van belang actief bij te dragen aan andere, inclusieve werkelijkheden. Bij de begripsdefiniëring werd door de stuurgroep aangegeven dat het beter is het begrip artistieke participatie niet te gebruiken omdat het teveel gekoppeld zou worden aan Community arts en te weinig gericht zou zijn op echte kunstbeoefening. Community arts of gemeenschapskunst wordt door Cultuurnetwerk omschreven als een vorm van kunstbeoefening die plaatsvindt door samenwerking, interactie of dialoog binnen een gemeenschap. Het artistiek proces, dat gecoacht wordt door een kunstenaar (die vaak artistiek als sociaal-maatschappelijk geëngageerd is) en het artistiek product zijn tegelijkertijd een katalysator voor sociale veranderingen binnen de gemeenschap. Bij community arts projecten gaat het om de interactie of ontmoeting tussen kunstenaars en deelnemers, gelijkwaardigheid en het idee dat iedereen creatief kan zijn. De belangstelling voor community arts sluit aan bij de politieke aandacht voor samenhang in de samenleving en draagt bij aan kunstzinnige participatie. Katootje beschrijft dat juist laagdrempelige community-art projecten waarin kunstbegeleiders met professionals uit zorg en welzijn samen werken bij kunnen dragen aan inclusieve kunst voor iedereen.

Katootje – 53 Het Koorenhuis Centrum voor Kunst en Cultuur – *'Als ik al een droom heb dan is het: 'laat de wereld weer tot leven komen. Een droom die ik vroeger als kind had, is dat mensen gewoon in de buitenlucht, overal waar ze zijn, bezig kunnen zijn met uiting geven aan hun reactie op de wereld om hen heen. Dat kan in de vorm van zingen, dansen en in de zomer collages maken van natuurlijk materialen, die in de herfst vergaan zodat het volgende voorjaar de wereld weer leeg is. Een soort van buitenkunstachtige setting met creatieve en kunstzinnige activiteiten voor mensen met buddies, die gewoon een middagje in plaats van naar aandachtcentra waar mensen een kopje koffie kunnen drinken en praten, bij crea-centra op een zelfde vrijblijvende manier binnen kunnen lopen. Zonder dat één van beide er goed in hoeft te zijn of affiniteit mee hoeft te hebben en zonder dat er iets van gemaakt moet worden. Zo waren in Den Haag in kader van een soort straattheater, op een aantal plekken in de stad een soort huiskamers, zonder muren en plafond, waar je gewoon kon aanschuiven midden in de wereld.....Overal waren banken neergezet en tapijten neergelegd. Mensen konden een kopje koffie komen drinken, fietsers fietste gewoon over het tapijt heen en de wandelaars liepen er doorheen. Voor sommige mensen is het moeilijk om de stap naar grote gebouwen, waar allerlei officiële, belangrijke, normale dingen gebeuren te maken. Ik ben een paar keer bij stichting buitenkunst geweest en heb daar zangworks gedaan. Ik moest opeens solo zingen en ben doodziek geweest, omdat dat voor mij qua spanning en onduidelijkheid van wat voor nivo ervan je verwacht wordt veel te zwaar is. Het kost een paar jaar voor ik daar zonder vreselijke angsten rond loop. Een van de dingen die mij stoort is dat, waar kunst effecten vergroot of gebruikt om boodschappen of invloeden de wereld in te sturen, het vermogen van mensen om zichzelf en elkaar kleinschalig te prikkelen, in het leven van alledag wordt weggehaald. Ik ben actor, op de vierkante millimeter. Kunst is uit het alledaagse leven getrokken. Er zijn mensen waarvan gezegd wordt dat ze niet participeren. Hoezo participeer ik niet? Ik doe boodschappen, woon hier en ben aanwezig in de wereld Het idee van dat er mensen zouden zijn die niet participeren. Waaraan? Ze ademen, eten en er gaat spul van hen in het riool. Ze maken volledig, 100% deel uit van de natuurlijke cyclus van het leven. Het feit dat mensen op het idee komen om anderen te beschouwen als mensen die niet deelnemen, getuigd voor mij van een bepaalde manier van denken, die alleen kan ontstaan in een beslotenheid, waarin inderdaad de mensen die dat denken, zelf niet participeren in datgene wat daarbuiten is. De codering is heel armoedig, die zou je diverser, rijker moeten maken'.*

Creëer ondersteuningsnetwerken

Deelnemers geven aan dat het voor beleidsmakers en kunstprofessionals van belang is om in samenwerking met hen op zoek te gaan naar mogelijkheden. Zodat deelnemers met speciale ondersteuningsbehoeften van REAKT de Kunstvlieg en het Koorenhuis actief mee kunnen praten over de ondersteuningsbehoefte bij het ontwikkelen en meedoen met Kunst en de mensen die de regels maken en zelf prima functioneren goed geïnformeerd worden en beter kunnen inschatten hoe het is als dat niet lukt. Een achterban en ondersteuning van professionals zijn hierbij noodzakelijk. Door het creëren van regionale netwerken met landelijke en regionale overheden van zorg, welzijn en kunst en cultuur, waar ook particuliere initiatieven als kunstateliers zich bij kunnen aansluiten kan er geïnvesteerd worden in duurzame projecten die aansluiten bij wensen van deelnemers en bijdragen aan verbetering van de toegankelijkheid, doorstroom en passende ondersteuning.

Met maatjesprojecten kun je contacten stimuleren

Met behulp van maatjesprojecten kun je contacten met mensen met speciale wensen stimuleren, zodat ze niet alleen ondersteund worden door professionals, maar ook door collega's, medecursisten of vrienden uit de zogenaamde informele netwerken. Het Oranjefonds schenkt bijzondere aandacht aan maatjesprojecten (www.oranjefonds.nl). In een maatjesproject kan een vrijwilliger één op één gekoppeld worden aan een deelnemer die wat extra hulp kan gebruiken. De vrijwilliger is coach, mentor of maatje. Het programma dat hier op aansluit heet 'De Beste Maatjes'. Nieuwe en bestaande initiatieven kunnen meedoen aan verschillende onderdelen door het jaar heen. Daarmee voorziet het Oranjefonds organisaties van nieuwe ideeën, financiële steun voor initiatieven, beloning voor koppels, kennis, contacten én vrijwilligers.

Reguliere kunstorganisaties aanspreken op en uitdagen tot creatief diversiteitsbeleid

De gemeente kan in de overeenkomst over de basissubsidie reguliere kunstopleidingen en organisaties duidelijker aanspreken op het ontwikkelen van diversiteitsbeleid. Zodat zij creatief bouwen aan flexibele organisaties waar iedereen inclusief kan ontwikkelen en meedoen met kunst.

Verbeteren van de financiële toegankelijkheid

De experimentele pilotcursussen zijn gefinancierd uit projectgelden. Het merendeel van de respondenten is enthousiast en wil doorgaan, maar de meeste deelnemers geven aan de reguliere cursussen, zelfs met korting niet te kunnen betalen. De overheid kan i.s.m. stimuleringsfondsen als het cultuurparticipatiefonds een rol spelen bij ontwikkeling, diversiteit en verankering van de kunstzinnige ontwikkelingsmogelijkheden voor mensen met speciale wensen. De gemeente den Haag en de provincie Zuid-Holland kunnen speciale kunst en cultuurparticipatieprogramma's creëren die het Cultuurparticipatie Fonds ondersteunt.

Het Koorenhuis kan in samenwerking met de ateliers REAKT Anders Bekeken en De Kunstvlieg een vervolgproject ontwikkelen, dat een voorbeeldfunctie voor duurzame kunstontwikkeling kan hebben.

Iedere gemeente stemt het aanbod aan voorzieningen en regels af op de lokale behoefte aan ondersteuning. Het is van belang dat deelnemers van REAKT, De Kunstvlieg en het Koorenhuis actief kunnen meepraten over wat er in hun gemeente nodig is. Deze groep, wil net als iedereen zich laten zien met hun kwaliteiten en talenten, maar ze hebben extra ondersteuning nodig van kunstbegeleiders en/of andere deelnemers (bijv. uit de cliëntenraad), Gemeenten moeten samen met de AWBZ en stimuleringsfondsen gelijkwaardige mogelijkheden wettelijk bekrachtigen met financiële voorzieningen t.b.v. behoud van zelfstandig functioneren en deelname aan maatschappelijk verkeer. Het is van belang dat gemeenten uit de Wmo financiële middelen ter beschikking stellen om kunstcursussen toegankelijker te maken. Een goed voorbeeld is de gemeente Leerdam, die een PGB-welzijn aanbieden voor mensen met een chronische ziekte, psychiatrische of andere beperking. www.stichtingwelzijn.nu De gemeente stelt jaarlijks een budget beschikbaar van 450 € per deelnemer dat besteed kan worden aan bijv. een kunstcursus.

Heldere voorzieningenwijzer die de weg wijst

Om de deelnemers en de professionals de weg te wijzen kan een voorbeeld genomen worden aan heldere, analoge voorzieningenwijzer 2010/2011 van de Gemeente Arnhem, waarin staat hoe burgers gebruik kunnen maken van hun rechten. Er is informatie te vinden over allerlei regelingen en voorzieningen voor mensen met een laag inkomen, maar ook informatie over voorzieningen in het kader van de wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo). Aan de hand van thema's als wonen en leven, kunst, cultuur en educatie, sport, zorg en gezondheid, vervoer en financiën vind je informatie

Creëer Niches

Het merendeel van de deelnemers ervaart het op het Atelier bezig zijn met Kunst als zinvol. Sommige deelnemers ervaren het werken bij het atelier als een soort werkweek. Door het verwacht worden en op vaste tijden bezig met kunst ervaren ze dat ze zich ontwikkelen en meedoen in de samenleving. Ze vertellen dat het atelier, zoals Gerda Scholtens (2007) in acht keer kwartier maken beschrijft als een niche fungeert; een 'speciale ruimte' waarin ze nieuwe ervaringen kunnen opdoen om de zin van het 'gewone' weer te ontdekken. In het kader van herstel heeft het atelier, zonder dat ze direct met therapie bezig zijn, een therapeutische functie. Een niche kan van tijdelijke aard zijn, maar bestaat zolang als nodig. Het is een ruimte waar afstemming plaatsvindt om op eigen voorwaarden aansluiting bij de omgeving te kunnen realiseren. Om die ontwikkeling mogelijk te maken is een proces van behoeftearticulatie nodig. Een proces waarin mensen zich kunnen oriënteren, hun eigen weerstanden kunnen overwinnen, keuzes maken en enthousiast voor iets kunnen worden. Die ontwikkeling heeft geen lineair verloop en het is van belang om steeds opnieuw in samenspraak met deelnemers en betrokken partijen te werken aan het creëren van de juiste voorwaarden die nodig zijn voor de volgende stap. Soms is dat een stap vooruit, soms een stap op de plaats en soms kan het een stap terug zijn. Procesmatig werken en een presentieachtige houding van de professional zijn van belang. Een grote groep deelnemers geeft aan dat meedoen bij het atelier het hoogst haalbare is. Zij geven aan het op prijs te stellen als er korte cursussen door reguleer

kunstdocenten op het atelier georganiseerd kunnen worden. Het is zinvol te onderzoeken hoe er meer mogelijkheden gecreëerd kunnen worden in samenwerking met reguliere kunstenaars, studenten van kunstvakopleidingen etc.

Actorschap en dialogisch werken

Een inclusieve samenleving vraagt om 'nieuwe' kunstbegeleiders. Van Houten (2004) geeft aan dat het voor de nieuwe kunstbegeleider belangrijk is om vanuit een breed kader te denken. Het gaat hierbij om de *ervaren kwaliteit van leven* van de deelnemer en de daarbij in het geding zijnde waarden en normen van de deelnemer. Deze zijn direct verbonden met de individuele bestaansethiek van de deelnemer. Voor kunstbegeleiders betekent dat volgens Van Houten (2004) een omdraaiing van het perspectief. Hij introduceert de term 'biografische diagnose', waarbij het volgens hem niet gaat om een deelaspect van de beperking maar om hoe daarmee wordt omgegaan. Hierbij is het zelfbeschikkingsrecht volgens hem van groot belang. De deelnemer met een verstandelijke of psychiatrische beperking beschikt over het recht zelf te beslissen hoe hij of zij zich kunstzinnig verder wil ontwikkelen en wil participeren.

In de actorenbenadering (Krogt, 1995) worden juist de uiteenlopende opvattingen en belangen van de mens centraal gesteld. De achterliggende gedachte is dat mensen zich niet als mechanische wezens gedragen, maar als reflexieve actoren (Krogt, 1995). Dr. Lucy Kortram multicultureel expert en adviseur (2004) beschrijft dat je een actorrol hebt als je de situatie definieert, je oordelend opstelt en aangeeft welke grenzen je in het maatschappelijkverkeer stelt (Kortram, 2004). Ook als je jouw visie op de wereld geeft en je laat zien hoe jij je aan de wereld presenteert, neem je volgens Kortram een actorrol aan. Ze spreekt van roltoewijzing als van groepen wordt verwacht dat zij zich aanpassen aan de meerderheid. Mensen met een beperking krijgen als minderheidsgroep vaak een toeschouwer rol.

De mens heeft verbale vaardigheden en (zelf)vertrouwen nodig om zich in deze snelle en moderne samenleving oordelend op te kunnen stellen. Zo vraagt ook het kunnen stellen van grenzen in het maatschappelijk verkeer dat je op een bepaalde manier aanwezig moet durven en kunnen zijn. 'Kunnen functioneren in de samenleving' betekent vooral dat je alle indrukken kunt managen en dat je je kunt handhaven door je te 'positioneren'. Juist voor mensen met beperkingen kan het zichzelf present stellen en/of positioneren lastig zijn door dingen die ze in het verleden hebben meegemaakt of ervaren, of gewoon doordat ze bijvoorbeeld minder verbaal vaardig zijn. Daarom hebben zij ondersteuning nodig om daarin te leren en sterker te worden (naar gelang de mogelijkheden).

Aan de andere kant hebben kunstbegeleiders of medecursisten de neiging om voor mensen met beperkingen te denken en te doen (ze vullen in in plaats van aan).

Daarbij komt dat mensen in elke samenleving bij het vorm geven aan hun bestaan gebruik maken van het idee van status: de sociale positie die het individu inneemt (Macionis, Peper & Van der Leun, 2010). Deze status maakt deel uit van onze sociale identiteit en bepaalt de relatie met anderen, dat geldt ook voor mensen met beperkingen. Voor het merendeel van de mensen heeft de baan een masterstatus. Werk (hebben) zegt iets over achtergrond, opleiding en inkomen. Deelnemers geven aan te ervaren dat het hebben van een (WAO-)uitkering en alles dat ze hebben meegemaakt ten gevolge van hun ziekte of beperking een negatieve masterstatus geeft.

Het is belangrijk dat zij, waar wenselijk, ondersteuning krijgen bij het opnieuw definiëren van: 'Wie ben ik, wat kan ik en wat doe ik?' Dit lijkt eenvoudig op te lossen door de focus niet alleen op de handicap of beperking te richten, maar ook op andere identiteitsaspecten: op de persoon met zijn eigenheid. Het heeft geen zin dit mechanisme verder te problematiseren. Beter is het in een perspectief te plaatsen, waarmee handvatten geboden worden die de deelnemer en kunstbegeleider tot ander gedrag uitnodigen. Hierbij kun je uitgaan van de volgende benadering:

Actoren zijn alle mensen die actief bijdragen aan het perspectief van kunstontwikkeling van mensen met beperkingen. Die actoren zijn in dit project de mensen met beperkingen zelf, de kunstbegeleiders, de belangenbehartigers en de organisaties die in netwerken samenwerken aan kunsteducatie.

Dialogisch werken vereist sociale competentie en non-verbale sensibeleit

Competenties stellen je in staat om wat je als resultaat voor ogen hebt, ook op een goede manier voor elkaar krijgt (De Jonge, 2006). Voor elk beroep zijn bepaalde competenties vereist. Een competentie is persoonsgebonden en beroepsgebonden en bestaat uit kennis/inzicht, vaardigheden en houding/gedrag in de context van een praktijk. Een persoon kan veel kennis hebben, maar als deze de nodige vaardigheden mist, zal het resultaat (de kwaliteit) minder zijn. Andersom kan de persoon onhandig zijn, maar met een respectvolle basishouding en bejegening in contact met een deelnemer zijn competenties ontwikkelen (Loeffen & Tichelaar, 2009).

Actorschap en competenties gaan niet alleen over verbaal kunnen positioneren. Vaak denken we dat een communicatieproces alleen verbaal verloopt. Maar de essentie van een welsprekende, gepassioneerde, bezielde communicatie omvat gezichtsexpressies, gebaren, lichaamspositie, beweging en nabijheid. Bij welsprekende, bezielde communicatie kan het gaan om stemoverdracht en het kunnen uitzenden van affectieve elementen, die de verbale boodschappen aanmoedigen, subtiel uitbreiden of veranderen. Het succes van sociale interactie heeft te maken met bovenstaande aspecten van communicatie (Friedman, Prince, Riggio, & DiMaetio, 1980). Bij actorschap kun je je positioneren, de situatie definiëren, je oordelend opstellen en aangeven welke grenzen je in het maatschappelijk verkeer stelt. We zien mensen actor worden als ze emotioneel betrokken raken en lachen, harder of zachter gaan praten, enthousiast of boos worden. Emoties en gevoelens zijn belangrijke dimensies bij actorschap en in het dagelijks leven. In het essay, de kunst van verhalen, over de kracht van creëren met eigen verhalen kun je lezen over het onderzoek van Paul Ekman naar gevoelens die mensen ervaren. Uit zijn onderzoek blijkt dat emoties krachten zijn die ons in staat stellen ons individualisme te overwinnen en ons met anderen te verbinden. (MacLionis, Peper & Van der Leun, 2010).

Vaak wordt er een onderscheid gemaakt tussen creatieve personen en creatieve producten. Er is geen aandacht voor de creatieve processen. De bij creatieve en kunstzinnige activiteiten opgedane ervaringen en kwaliteiten krijgen pas betekenis voor de deelnemer in communicatie met zijn fysieke en sociale omgeving. Of iemand zich kunstzinnig en creatief kan ontwikkelen is afhankelijk van sociale voorwaarden die gecreëerd worden. Voorwaarden die het kunstzinnige en creatieve ontwikkelproces op gang brengen, zoals je veilig voelen in een groep, het gevoel hebben dat je jezelf en anders mag zijn en een ondersteunende docent die ruimte biedt om te experimenteren en ontdekken.

Mihaly Csikszentmihalyi (1999), hoogleraar psychologie aan de Universiteit van Chicago een vernieuwend is onderzoeker van de menselijke motivatie. Volgens hem zijn een intrinsieke motivatie voor de activiteit en het kunnen aangaan van een optimale uitdaging, waarbij de gestelde eisen in overeenstemming zijn met de vaardigheden van de persoon, voorwaarden voor creativiteit (Csikszentmihalyi, 1999). Te hoge, maar ook te lage eisen kunnen angst, stress, verveling of verstrooide aandacht geven. Een fysieke of sociale omgeving kan verstorend of ondersteunend zijn.

Het onderzoek naar non-verbale sensibeleit van Hans Gerhard Klinzing (2007) laat zien dat succes of falen in veel interactionele situaties afhangt van de mogelijkheden van de kunstbegeleider om accuraat te kunnen decoderen wat er gecommuniceerd worden. Voor het herkennen van de hoge of te lage eisen bij mensen met speciale wensen zijn non-verbaal sensibele kunstbegeleiders nodig die ook begrip kunnen tonen voor de ander door de betekenis van gedachten, intenties en affecties met passende expressies te tonen.

Knap en Hall (2002) beschrijven dat bekwaamheid in non-verbale communicatie als een fundamenteel onderdeel van de sociale competentie wordt gezien. Studies hebben laten zien dat mensen die meer expressief en/of charismatisch waren, werden opgemerkt als innemender in het ontmoeten van nieuwe mensen. Zij waren in staat het humeur van anderen te beïnvloeden, konden beter aansluiten, waren extroverter, hadden een groter gevoel van eigenwaarde en ze zoeken de oorzaken van wat hen overkomt eerder bij zichzelf. Deze non-verbale expressiviteit en overtuigende psychosociale en persoonlijkheidsdimensies blijken van sociaal en interactioneel belang bij beroepen die verweekeld zijn in intensieve, menselijke interactie gericht op het ontwikkelen van mensen (Riggio & Friedman, 1986).

Bij dialogisch werken, waarin mensen op elkaar gericht zijn, ontwikkelen we sociale competenties en non-verbale sensibeleit op een ongedwongen manier.

Binnen Kunst Inclusief spreken we steeds van kunstbegeleider, om te voorkomen dat we voortdurend in het gesprek over functiebenamingen terecht komen. Vanzelfsprekend zijn we ons ervan bewust dat bepaalde keuzes van benamingen ook bijvoorbeeld visies en een bepaalde professionele bekwaamheid inhouden. Om die reden geven we hier expliciet aan dat Kunstfactor, Cultuurnetwerk en Special Arts uitgaan van de benaming 'begeleider kunstbeoefening' en deze is kunstenaar of kunstdocent. Het is een professional met een kunstvakopleiding en de kwalificatie van kunstdocent. Het is wellicht wenselijk om aparte kwaliteitscriteria te benoemen die een kunstenaar of kunstdocent moet hebben om mensen met een beperking te begeleiden en ondersteunen. Zowel uit het vooronderzoek als uit het onderzoek in de ontwikkelwerkplaatsen bleek dat creatief of kunstzinnig therapeuten (die soms ook een opleiding als kunstdocent hebben gedaan of als kunstdocent op een centrum voor de kunsten didactisch werken in plaats van therapeutisch) expertise, kwaliteiten en competenties hebben, die door deelnemers en andere kunstbegeleiders gewaardeerd worden in het werken met mensen met speciale wensen. Uit het onderzoek blijkt dat er al veel expertise en vakbekwaamheid is ontwikkeld. Het project Kunst Inclusief was in de gelegenheid deze bestaande kennis en kunde te expliciteren en te verbinden met nieuwe inzichten, visies en competenties. De instrumentenset (verhalenbundel en dialoogspel) die met materiaal uit dit onderzoek gemaakt zijn is als het ware de neerslag van de impliciete en expliciete kennis en kunde van kunstbegeleiders.

Om die reden spreken we graag van de 'competente kunstbegeleider'. Met de competente kunstbegeleider bedoelen wij de bekwame kunstbegeleider die de vereiste competenties bezit (kennis, vaardigheden en gedrag) en weet hoe hij nieuwe competenties verwerft. Bij competentie-ontwikkeling is het verwerven van nieuwe competenties van groot belang. Dit laatste betekent namelijk dat als de kunstbegeleider ervaart dat hij de deelnemer niet verder kan helpen, hij reflecteert op de situatie en samen met de deelnemer bespreekt wat de mogelijkheden zijn, een collega raadpleegt of zich op een andere manier verdiept in het verwerven van de vereiste kennis en kunde. Kunstbegeleiders die steeds vanuit hun routine (referentiekader) handelen, vergroten geen kennis en kunde. De kunstbegeleider biedt dan steeds dezelfde soort hulp, wat feitelijk niet hoort te kunnen, omdat er steeds nieuwe situaties zijn met nieuwe ondersteuningsvragen. Als de kunstbegeleider de juiste competenties inzet en niet vanuit zijn dagelijkse routine handelt, vordert de competentie-ontwikkeling van de deelnemer, zo blijkt ook uit het onderzoek 'Wederkerig leren' (Van Biene, 2005).

Om de competenties te onderhouden is het wenselijk steeds opnieuw bereidheid te tonen om de deelnemer te horen, te observeren en hem te ondersteunen, inspireren en uitdagen bij dat wat hij (nog) niet kan. Dit biedt de deelnemer de gelegenheid eerst zelf uit te vinden wat hij kan (ontdekkend leren), waarmee hij nieuwe ervaringskennis opdoet. Het stelt de kunstbegeleider in de gelegenheid te observeren welke voorkennis de deelnemer inzet en welke hulp nodig is.

Zo kunnen kunstbegeleiders in dialoog met deelnemers en eventueel belangenbehartigers sociale competentie en non-verbale sensibiliteit ontwikkelen.

Creëer inspirerende leeromgevingen

De omgeving waarin de deelnemer en de kunstbegeleider zich bevinden bepaalt mede wat en hoe er geleerd wordt en welke competenties de deelnemer en de kunstbegeleider inzetten. Jorissen en Hesselink (1999) beschrijven dat een 'handicap' te maken heeft met de sociale context. Deelnemers raken gehandicapt doordat kunstcursussen, financieel, fysiek of sociaal niet toegankelijk zijn. Of een deelnemer zich kunstzinnig en creatief kan ontwikkelen is afhankelijk van de voorwaarden die gecreëerd worden in 'het veld' om het kunstzinnige en creatieve ontwikkelproces op gang te brengen.

Kunstbegeleiders werken graag intuïtief. Toch kan een eenvoudig handelings- leer- of ondersteuningsplan richting geven aan het leerproces van de deelnemer en het coachingsproces van de kunstbegeleider. Een goede start in de vorm van een kennismaking kan veel bijdragen aan een goede aansluiting bij de vaardigheden, het bieden van voldoende uitdagingen en het creëren van helderheid over de ondersteuningsbehoefte.

Uit het onderzoek blijkt dat kunstbegeleiders en deelnemers gedetailleerde randvoorwaarden kunnen aangeven om het werken tot een succes te maken. Zo hebben deelnemers op de werkplek behoefte aan een prettige sfeer en een veilige ruimte voor eigen keuzes. Om zich te kunnen ontwikkelen vinden deelnemers het van belang dat ze zichzelf en 'anders' kunnen zijn, maar er binnen de werkplek een focus ligt op de overeenkomsten tussen de cursisten. Ontwikkelen en meedoen gaat makkelijker als de kunstbegeleider sympathiek en toegankelijk is en indien nodig kan ondersteunen bij het ontwikkelen van technische vaardigheden, maar ook hechten zij veel waarde aan interesse van de kunstdocent in de vaardigheden die de deelnemer al beheerst.

Ondersteun deelnemers bij ontmoeten, ondersteunen en empoweren van elkaar

Uit de verhalen van de deelnemers is gebleken dat mensen met speciale wensen ondersteuning nodig hebben bij actorschap, zodat ze vertrouwen en ruimte voelen om ervaringen, gevoelens, ideeën, visie en ondersteuningsbehoeften te bespreken. Blijf hen actief betrekken, bevragen en informeren in focusgroepen, deelnemersvergaderingen en individuele gesprekken over hoe ze willen ontwikkelen participeren met kunst en wat ze daarbij nodig hebben.

Sleutelfiguren of aandachtsfunctionarissen

Tijdens het onderzoek bleek het werken met sleutelfiguren uit de zorg en reguliere kunstinstellingen, in de vorm van aandachtsfunctionarissen effectief. Deelnemers gaven aan dat de ondersteuning van de zorgprofessional, die hen, uitnodigde, stimuleerde en hen a.h.w. over de drempel van het atelier naar buiten hielp als prettig te hebben ervaren. Deze professional kent hen en hun wensen goed en heeft specifieke expertise. Ze vonden het fijn door haar

gebeld te worden of haar te kunnen bellen als dat nodig was. Het leren kennen van de aandachtsfunctionaris bij het centrum voor de kunsten, die geïnteresseerd was in hen en zich liet informeren over hun speciale wensen, mededacht en zich actief inzette om cursussen op maat te ontwikkelen nodigde hen uit, waardoor ze als het ware over de drempel van het centrum voor de kunsten naar binnen werden gehaald.

Het is nodig zowel bij zorg als reguliere kunstinstellingen aandachtsfunctionarissen aan te stellen die goed op de hoogte zijn van de ontwikkelingen, wet en regelgeving en samen pro-actief, creatieve mogelijkheden vinden om deelnemers, op maat te coachen bij het ontwikkelen en participeren met Kunst. Deze professionals moeten ruimte krijgen om samen met beleidsmakers oplossingen te zoeken voor de problemen die ze in de dagelijkse praktijk ervaren. Zodat ze deelnemers actief ondersteunen en informeren over de mogelijkheden die er zijn, om te kunnen ontwikkelen en participeren met kunst en gebruik kunnen maken van hun rechten. Ook cliëntenraden kunnen hierbij een rol kunnen spelen.

Expertise-uitwisseling kunstvak- en sociaal agogische opleidingen

Zowel uit het vooronderzoek als onderzoek in de OWP's bleek dat Creatief of kunstzinnig therapeuten, die soms ook een opleiding als kunstdocent hebben gedaan en/of als kunstdocent op het Centrum voor de Kunsten, niet therapeutisch, maar didactisch werken expertise, kwaliteiten en competenties hebben, door deelnemers gewaardeerd worden.

In de ontwikkelwerkplaatsen hebben deelnemers, samen met kunst en zorgprofessionals zich ingezet om elkaar beter te leren kennen. Samen hebben ze nieuwe talen en mogelijkheden ontdekt.

Zoals ook uit de publicatie 'de brug is van niemand van Van der Geest en Serkei blijkt is het diversiteitsbeleid en onderwijs in de Kunst vooral gericht op etniciteit . Begin jaren negentig is kritiek geuit dat de kosten, uitstraling, speelstijl etc. in de kunst teveel Westers en 'high culture' georiënteerd zijn. Als obstakels in het kunstvakonderwijs werden het vereiste cognitieve scholingsniveau (HAVO+), het hoge niveau van kunstbeoefening dat bij aanvang gevraagd wordt en de verwachtingen t.a.v. speelstijl of culturele referenties genoemd.

In het kader van burgerschap en een inclusieve samenleving is het van belang dat in zowel kunstvakopleidingen als social workopleidingen in het bachelor kunstonderwijs structureel en actief via modules aandacht besteed wordt aan diversiteit, inclusie en samenwerking.

Er worden steeds minder subsidies voor regulier buitenschools educatief aanbod beschikbaar gesteld.

Overheidsondersteuning voor burgers die niet 'zomaar' mee kunnen doen wordt wel nodig geacht.

Het is van belang dat kunstdocenten, kunstenaars en Social Workers zich in opleidingen oriënteren op maatschappelijke ontwikkelingen m.b.t. diversiteit en expertise uitwisselen en verbinden.

Zodat ze leren hoe ze samen hun maatschappelijke verantwoordelijkheid kunnen profileren en een creatieve bijdrage kunnen leveren aan het ontwikkelen van een inclusieve samenleving.

Op de volgende pagina concrete ideeën om kunstvakopleidingen en sociaal agogische opleidingen te inspireren hoe ze met diversiteitsonderwijs actief bij kunnen dragen aan een inclusieve samenleving.

	Ideeën ter inspiratie voor kunstvak- en sociaal agogische opleidingen (mbo en hbo)
1.	<u>Expertise-uitwisseling voor nieuwe onderwijsmodules</u> Creatieve therapieopleidingen en het kunstonderwijs kunnen hun expertise uitwisselen, zodat modules voor inclusieve kunst kunnen worden ontwikkeld. Kunstbegeleiders kunnen hun professie verdiepen en verbreden. We denken hierbij aan creatieve therapie-studenten die hun competenties en kunstzinnige en didactische visie in een master kunsteducatie kunnen ontwikkelen en kunstdocenten die dat in een master creatieve therapie kunnen doen.
2.	<u>Verbeter de toegankelijkheid op reguliere mbo- en hbo-kunstvakopleidingen</u> Mensen met beperkingen hebben recht op inclusief onderwijs waarin ze zich kunnen ontwikkelen en certificaten en diploma's kunnen behalen. Dit kan door creatiever om te gaan met de toelatingscriteria en meer mogelijkheden te creëren op mbo- en hbo-kunstvakopleidingen. Laat je inspireren door het filmpje 'Hoezo beperkingen?' op www.youtube.com/watch?v=tMtA_lcmkf0
3.	<u>Diversiteitsonderwijs in de bachelorfase van het kunstvak- en sociaal agogisch onderwijs</u> Biedt studenten een brede oriëntatie op diversiteit en op de mogelijkheden met kunst door middel van inspirerende modules, praktijkstudies en literatuurstudies in het propedeusejaar van kunstvak- en sociaal agogische opleidingen.
4	<u>Scholing voor het ontwikkelen van sociale competenties en non-verbale sensibiliteit</u> Voor het ondersteunen van mensen met speciale wensen blijkt het van belang dat de kunstbegeleider sociale competenties en non-verbale sensibiliteit ontwikkelt gericht op het ondersteunen van het actorschap van deze mensen. Door middel van een 'instap-assessment' kan worden beoordeeld of een kunstbegeleider deze competenties beheerst en hoe hij deze kan ontwikkelen. Kunstvakopleidingen kunnen in samenwerking met sociaal agogisch opleidingen scholings- en bijscholingsmodules ontwikkelen om deze competenties te verwerven.
5.	<u>Cross-learning, een nieuwe vorm van inclusief leren</u> Het project MediaWerk ZetNet is een goed voorbeeld van hoe je met behulp van intensieve samenwerking een leerwerktraject kunt opzetten met erkende certificering. MediaWerk ZetNet heeft in de vorm van een werkplaats Multimedia een leertraject ontwikkeld waarbij de deelnemers met een arbeidsbeperking de mogelijkheid hebben tot het behalen van een gecertificeerde startkwalificatie en waar mogelijk een ROC-diploma.

	Met de mediaproducten die de deelnemers maken, legt de medewerkers van MediaWerk ZetNet moeilijke dingen makkelijk uit. Vervolgens kunnen de deelnemers met een erkend diploma doorstromen naar een vervolgopleiding of de arbeidsmarkt. In de vorm van cross-learning doen reguliere stagiaires van de ROC-multimediaopleiding (niveau 4), als buddy een jaarstage bij MediaWerk. http://www.mediawerkzetnet.nl
6.	<u>Supportvisie en ondersteunend leren in het onderwijs</u> Kunstvak-, social work- en creatieve therapie-opleidingen (mbo en hbo) kunnen meer aandacht besteden aan de ondersteuning van mensen met een beperking. Bij creatieve therapie en Social Work ligt de nadruk op hulpverlening, behandelen en/of genezen. Dat is prima, maar er is een grote groep deelnemers met speciale wensen die weten dat bepaalde handicaps niet zullen genezen. Ze hoeven geen hulp maar willen graag ondersteund worden bij inclusief meedoen. Draag de supportvisie en het ondersteunend leren in het onderwijs uit, zodat studenten leren hoe ze de supportvisie in concrete leer- en cursusprogramma's kunnen inzetten. Hierbij gaat het om het ontwikkelen van een coachende stijl en het tot uitdrukking brengen van de verschillen tussen zorgen, begeleiden en ondersteunen. Dit zou bijvoorbeeld kunnen door mensen met psychiatrische beperkingen die zeer getalenteerd zijn en een kunstvakopleiding willen volg toe te laten en afspraken te onderzoeken (in samenspraak met de deelnemer) met één van de kunstbegeleiders van het kunstatelier, die veel expertise heeft en goede relatie met de deelnemer om, waar nodig extra ondersteuning te bieden.
7.	<u>Stages</u> Bachelorstudenten kunnen zich in hun stages breed oriënteren op de mogelijkheden van het inter-, multi, en transdisciplinair werken van de kunstbegeleider met extra aandacht voor inclusief leren en de ontwikkeling van de persoon met een beperking. Bekijk als docent de mogelijkheden voor stages en innovatieve kunstzinnige projecten, eventueel in samenwerking met een organisatie als Special Arts, die een overzicht heeft van ateliers en muziek- en theatergroepen.
8.	<u>Actieonderzoek naar nieuwe mogelijkheden</u> Stimuleer studenten tot actieonderzoek, waarbij ze samen met artistieke mensen met een beperking op creatieve wijze de mogelijkheden voor ontwikkeling en kunstzinnige participatie van mensen met speciale wensen onderzoeken, verbeteren en uitwerken.

10.2.3 In dialoog eindproducten ontwikkeld en gerealiseerd

De laatste doelstelling in samenwerking met de deelnemers een eindproduct ontwikkelen is gerealiseerd in de verhalenbundel 'verdwalen in verhalen van mensen met speciale wensen'. Deelnemers uit ontwikkelwerkplaats Den Haag hebben aangegeven dat beleidsmakers en professionals vaak bepalen dat en hoe ze moeten ontwikkelen en meedoen. Om anderen een beter beeld te geven van wie ze zijn, waar ze mee te maken hebben in hun leven en hoe en waarin ze zich willen ontwikkelen hebben zij hun wensen in een verhalenbundel in beeld gebracht. Sommigen hebben meegewerkt met verhalen, anderen met hun kunstwerken en weer anderen met fotografie. Door het lezen van de verhalen hopen we een bijdrage te leveren aan 'andere' beeldvorming. Beleidsmakers en professionals kunnen m.b.v. de verhalen de mensen met speciale wensen beter leren kennen en hun kwaliteiten en creatieve ideeën over ontwikkelen en meedoen met kunst.

Bij Kunst Inclusief zijn conclusies uit verschillende onderzoeken en praktijkstudies samen gebracht.

Uit het materiaal van dit deelnemersonderzoek naar de ervaringskennis, visie, mogelijkheden en wensen met betrekking tot 'actorschap', kunstzinnige ontwikkeling en participatie van deelnemers met een psychiatrische beperking en twee andere praktijkstudies, getiteld 'Kunst doceren inclusief' een onderzoek naar competenties die kunstdocenten zouden moeten hebben bij het werken met mensen met een (verstandelijke) beperking, die plaats vond aan huis voor de kunsten de Lindenberg te Nijmegen (Sparreboom, Gesink, Meesters en van Biene 2010) en 'Kunst en verstandelijke beperking' een onderzoek naar de expertise van kunstbegeleiders, die plaats vond bij Koorenhuis centrum voor Kunst en Cultuur in den Haag (Kalmijn, de Rooij, Poot, Kompier en Oosterink 2010), zijn de verschillende perspectieven in beeld gebracht. (Zie bijlage 'Overall conclusies van de verschillende onderzoeken Kunst Inclusief'). Deze perspectieven zijn gebruikt bij het ontwikkelen en vormgeven van de leerinstrumenten.

* Dialogisch werken met creatieve leerinstrumenten

Zowel de deelnemers als kunstbegeleiders hebben aangegeven dat er naast onderzoeksrapporten waarin aanbevelingen gedaan worden, inspirerende eindproducten ontwikkeld moeten worden.

Daarom zijn er **een Verhalenbundel Verdwalen in verhalen van mensen met speciale wensen**, **een Dialoogspel De jacht en het wachten**, **de kunst van het tweegesprek** (van Biene, de Bruijn en Loeffen 2010), **een DVD Leren van beelden** (Sanders, Kooijman en van Biene 2010) en **een Boek Kansen voor de Kunst** (van Biene e.a. 2010)

Zowel de verhalenbundel, als het dialoogspel zijn ontwikkeld volgens het dialogisch werken.

Het stellen van open vragen binnen deze werkmethode, leidt tot inzicht, wat verhelderend is voor de deelnemer en de kunstbegeleider. In de dialoog, ofwel vanuit de vraag die wordt gesteld - vooraf, tijdens of na het handelen - komen zowel deelnemer als kunstbegeleider tot nieuwe afwegingen. Bij dit afwegen (kiezen, associëren, twijfelen, verwonderen) gaat het er voor de kunstbegeleider om op welk moment, hoe en in welke mate hij het leer- en denkvermogen van de deelnemer aanspreekt.

Het dialogisch werken met de competentiekaarten en het lezen van de verhalenbundel kan als gunstig gevolg hebben dat de machtsverhoudingen tussen kunstbegeleider en deelnemer zich opheffen, doordat de deelnemer zelfstandigheid ervaart. De deelnemer wordt door deze meer coachende manier van

denken en doen namelijk steeds in zijn kracht gezet. In samenwerking met anderen kan de deelnemer steeds meer gestalte geven aan zijn eigen mogelijkheden.

In het dialoogspeel '*De jacht en het wachten...*' (Van Biene, De Bruijn & Loeffen, 2010) is gebruik gemaakt van authentieke uitspraken van deelnemers en kunstbegeleiders. Bij praktisch gebruik wordt de kunstbegeleider direct in de gelegenheid gesteld om kennis en informatie op te doen, actie te ondernemen en het eigen doen en laten te beschouwen, terwijl hij met de deelnemer aan de slag gaat.

Dialogisch werken is een geschikte werkvorm om kunstbegeleiders en teams (in intervisie of bilateraal overleg) in gesprek te laten gaan over de aangeboden visies, theorieën en dialoogvragen.

De verhalenbundel '*Verdwalen in verhalen...*' kan van nut zijn voor de professionele werkpraktijk om je te verdiepen in de perspectieven van de deelnemers en van gedachten te wisselen over visies en inzichten die de verhalenvertellers naar voren brengen. We kunnen ons afvragen of en hoe deze verhalen aansluiten bij onze professionele overtuigingen, meningen en opvattingen. Vanuit die bevindingen kunnen we onze dagelijkse routines loslaten, experimenteerruimte nemen en de deelnemer in de gelegenheid stellen zijn 'eigen ding' tot expressie te laten komen, zonder interventies van buitenaf. De dialoogkaarten helpen u vervolgens op weg om de deelnemer te coachen naar een meer zelfstandig denken en doen. De kaarten hebben een deelnemerskant en een kunstbegeleiders kant en gaan steeds over hetzelfde type vraagstuk. Ze bieden mogelijkheid voor eigen creativiteit, zo kunnen kunstbegeleiders en deelnemers bijvoorbeeld zelf kaarten maken en de set verrijken met eigen thema's. Zo hopen we bij te dragen aan het doorontwikkelen van de kunstontwikkeling van de deelnemer en de professionele praktijk van de kunstbegeleider.

Van belang is dat kunstbegeleiders deelnemers als actoren zien, die een actieve bijdrage leveren.

Het is de kunst hen zo te ondersteunen dat ze zelf mogelijkheden kunnen ontdekken. Het creëren van eigen inzicht versterkt de eigenwaarde. Hiervoor zijn sociaal competente professionals nodig die kwaliteiten hebben om signalen op te vangen, te herkennen en decoderen en hier accuraat, creatief, met passende expressie op kunnen reageren en inspelen. Het is van belang om zowel bij de zorgateliers als reguliere kunstinstellingen op zoek te gaan naar docenten die de sociale competenties en non-verbale sensibiliteit beheersen en/of kunnen ontwikkelen.

Er is een verschil tussen dialoog en discussie. In een dialoog onderzoek je de vraag achter de vraag (doorvragen); bij discussie gaat het over het inbrengen van de eigen overtuiging. Het voeren van de dialoog zien we als een competentie: een bekwaamheid om een goed gesprek te voeren. Wat maakt dat we zo makkelijk de discussie aangaan, ons gelijk willen halen en onze mening willen opdringen waarbij de ander zich gaat verdedigen? Bij discussie blijven we vaak bij onze standpunten, waardoor er weinig nieuws wordt toegevoegd. Bij de dialoog gaat het om het tweegesprek, om het vinden van de vraag achter de vraag, doorvragen en interesse tonen in de ander. Het gaat om het opzij zetten van de eerste indruk, beelden en oordelen en echt iets van de ander willen weten. De dialoog kenmerkt zich door het stellen van open vragen, waarbij het gaat om aanvullen in plaats van invullen.

Tijdens het doen van onderzoek en uitwerken van de interviews is onderzocht hoe deelnemers zich oordelend op kunnen stellen en grenzen in het maatschappelijk verkeer kunnen stellen. Een voorwaarde om dat te kunnen doen is het jezelf present durven stellen waarbij je de presentie van anderen en alle indrukken die je opdoet kunt managen. De zelfpresentatie vindt plaats in interactie met anderen en gaat over het nemen en krijgen van ruimte. De sociale constructie van de werkelijkheid bestaat uit het proces waarmee wij de werkelijkheid in onze interacties met anderen op creatieve wijze vormgeven. In de meeste situaties is de perceptie van de gebeurtenissen gebaseerd op de verschillende interesses en intenties van betrokkenen. Hoe we ons gedragen en wat we in onze omgeving zien hangt voor een deel af van interesses. Interesse heeft te maken met aandacht.

Op zoek naar verhalen heb ik in de contacten veel tijd en energie besteed aan de non-verbale expressie en communicatie en ontdekt dat een belangrijk onderdeel van het dialogisch werken gaat om het kunnen improviseren. We zitten vaak vast in hoe we verwachten dat relaties en contacten verlopen. Als deze contacten anders verlopen dan voelen we ons al snel onzeker. Bijvoorbeeld als ik als dramadocent aan mensen vraag 'wat hebt u nodig om vaker 'ja' te zeggen, dan gaat het doorgaans eerst over 'maar er zijn wel grenzen'. Het is voor veel mensen een kunst om creatiever te zijn in het verleggen en opnieuw bepalen van grenzen en daarbinnen te handelen. Dus in plaats van: 'Het kan niet want.... Het kan wel als....'.

In een improvisatie positioneer je jezelf op een manier waarop je in relatie wilt zijn met de ander, met als doel ervoor te zorgen dat de relatie zich kan ontwikkelen. Het is van belang dat je jezelf en de situatie helder definieert. Zodat de ander met wie je de relatie aangaat, zich voldoende veilig en vaardig voelt om jouw inbreng te accepteren en zijn inbreng te hebben. Als je merkt dat de ander jouw inbreng, om wat voor reden dan ook niet kan accepteren, zoek je andere ingangen, net zo lang tot de relatie zich ontwikkelt. Improviseren gaat over omgaan met onvoorspelbaarheid en heeft te maken met directheid, spontaniteit en durven verdwalen. De uitspraken in het volgende overzicht kunnen helpen bij het leren improviseren.

Hoe kun je leren improviseren?	
<i>Jezelf definiëren</i>	'Wie ben ik eigenlijk?'
<i>De ander en de situatie accepteren</i>	'Moeten we altijd alles accepteren? → Nee, maar nu even wel.'
<i>Interesse tonen</i>	'Wie ben jij eigenlijk?'
<i>Spontaniteit ontwikkelen</i>	'Bezint eer gij begint.' → 'Begint eer gij bezint.'
<i>Anders zijn is leuk</i>	'Zoiets kan toch niet?' → 'Zoiets is juist leuk!'
<i>Ja- zeggen</i>	'Ja-zeggen is avontuur! → 'Nee is veilig.'
<i>Non-verbale sensibiteit ontwikkelen</i>	'Welke taal spreekt jouw lichaam?' 'En het mijne?'
<i>Emoties zijn oké</i>	'Ben jij ook wel eens boos, bang, bedroefd of blij?'

Hieronder reacties van deelnemers die illustreren hoe dialogisch werken bijdraagt aan actorschap.

Een deelnemster die ziek was had aangegeven niet mee te kunnen doen. Toen ik haar benaderde om te vragen of we een kunstwerk bij een publicatie mochten plaatsen mailde ze me het volgende:

Takky – REAKT- atelier Anders Bekeken – *‘Dank je wel dat je me niet vergeet’ Het is heel erg moeilijk hoor, je denkt dat mensen je vergeten. Ik ben blij dat ik zo ook iets kan doen’. Dus bedankt en misschien tot de volgende keer’.*

Inge – 60, REAKT-atelier Anders Bekeken – *‘Weet je dat ons gesprek niet toevallig was. Ik sta op een kruispunt in mijn artistieke werk en ons gesprek heeft geholpen,om mezelf te ontwikkelen op allerlei gebied, schilderen maar ook mijn zelfbewustzijn als mens, als vrouw en als kunstenaar om mezelf hoger in te durven schattenen zodat ik me in alle kringen kan bewegen, al heb ik misschien niet de juiste kleding. Ik mag Mezelf zijn!’*

Nawoord

Ik heb ervaren hoe het denken in aparte werelden ons kan beperken. Zoals Bommerez (2007) zegt: 'We kunnen de wereld niet veranderen, maar wel onze relatie tot de wereld en dan zal per definitie de wereld veranderen'. [De wereld is voor mij veranderd.](#)

Ik heb altijd geroepen doe mij maar alles dat anders is, want dat is leuk. Tien jaar heb ik in de psychiatrie gewerkt, waar ik bijzondere mensen in een kwetsbare fase van hun leven heb leren kennen.

Toen ik zelf in crisis kwam ontstond het verlangen om mij creatief en kunstzinnig te ontwikkelen. Met veel plezier heb ik de toneelopleiding aan de kunstacademie doorlopen en in 1998 mijn diploma behaald. Trots op de masterstatus van kunstdocent ervaar ik nog steeds de therapeutische werking van deze kunstopleiding.

Het doen van onderzoek in Den Haag was voor mij een bijzonder avontuur. Zeer kleurrijke, getalenteerde, intelligente, gevoelige, sociale, bijzondere mensen hebben mij geïnspireerd.

Als kunstenaar en onderzoeker heb ik ontdekt dat onderzoeksrapporten van groot belang zijn om overheden en reguliere instellingen aan te spreken op hun verantwoordelijkheid bij het bieden van gelijke kansen. Maar onderzoek doen is participeren in de wereld en creatieve spanning in relaties, persoonlijke interesse en het zoeken naar en vinden van mogelijkheden zijn de sleutel tot verandering.

Regelmatig kreeg ik van deelnemers de wijze raadgeving: **"Rustig aan en pas op, want je kunt er echt ziek van worden"**. Ik heb van de deelnemers geleerd dat wij eigenlijk gek zijn. Als idioten zitten we in kamertjes, achter computers te schrijven over hoe mensen moeten ontwikkelen en participeren.

We moeten teveel doen in te weinig tijd. We hebben verschillende werelden bedacht, maar we leven in één wereld en het is van belang dat we relaties en verbindingen te zoeken en vinden.

Uitspraken als: Hier is het geposeerd en het gaat om de jacht en het wachten hebben mij geïnspireerd. Hebben we niet allemaal regelmatig het gevoel dat het dagelijks leven een achtervolging is, omdat we door moeten met afspraken want afspraak is een afspraak... Zou het voor ons allemaal niet fijn zijn als we waardering gaan opbrengen voor wat we doen, zoals in het Boedisme? Ik heb ervaren dat als je de tijd neemt er hartstikke leuke gesprekken komen en je elkaar leert kennen.

In dit nawoord wil ik Jean-Pierre Wilken bedanken die mij de mogelijkheid geboden heeft om dit onderzoek te kunnen doen. In het bijzonder wil ik Janneke van der Mei en Martha van Biene bedanken die mij op inspirerende wijze gecoacht hebben en Paola de Bruijn voor de vormgeving van dit rapport.

De deelnemers van OWP Den Haag wil ik bedanken voor het vertrouwen en het delen van de verhalen en Karolijn de Heer voor het organiseren, afstemmen, overleggen en uitwisselen.

Bij het onderzoek van Kunst Inclusief heb ik me laten inspireren door een artikel van Anneloes van Staa en Jeanine Evers (2010), die in het tijdschrift Kwalon beschrijven dat sommige onderzoekers vergeleken worden met boekhouders, die vooral gepreoccupeerd zijn met de procedurele aspecten van de analyse. Daartegenover staan de alchemisten; zij appreciëren vooral de black-boxcreativiteit. Blij verrast was ik door de derde groep, die door van Staa en Evers (2010) beschreven worden als de kunstenaars, die de transparantie en strengheid van de boekhouder en het 'out-of-the-box-denkproces van de alchemist combineren.

Ik heb als kunstenaar onderzocht en gewerkt met schema's, onderzoeksmethoden, analyse-instrumenten, theorieën en... dromen en wil dit onderzoek afsluiten met een metafoor, gebaseerd op de vliegkunst van bijen. Wetenschappers hebben eeuwenlang onderzocht hoe het mogelijk is dat bijen kunnen vliegen. Aerodynamisch gezien is hun lichaam namelijk te groot om door hun vleugels te worden gedragen. Pas sinds kort heeft de wetenschap ontdekt dat ze dit compenseren door hun vleugels met een enorme snelheid te bewegen.

De deelnemers en kunstbegeleiders van Kunst Inclusief hebben in de afgelopen twee jaar samen onderzocht, gewerkt en gebouwd als bijen. We hebben gezien hoe ze neerstreken op prachtige bloemen en nectar verzamelen. Daarbij is zich stuifmeel aan hun poten gaan hechten, dat overgebracht kan worden naar andere bloemen, waarmee het bevruchtingsproces kan beginnen. Bijen zijn voortreffelijke bouwers van honingraten die bestaan uit een zeshoekige vorm (of hexagoon). Deze meetkundige figuur heeft van oudsher een grote mystieke betekenis als symbool van het hart en de zoetheid des levens die in ons hart te vinden is. De bij herinnert ons eraan dat het belangrijk is levensnectar te extraheren en ons leven vruchtbaar te maken zolang de zon schijnt. Hij houdt ons voor dat we onze droom kunnen vervullen, mits we maar doorzetten en eraan werken!

Ik hoop dat de droom van inclusieve kunst gecontinueerd, verder vormgegeven en nagejaagd zal worden. Zodat iedereen kan genieten van bijzondere mensen en bijzondere kunst: een levenselixir dat zo zoet is als honing!

Overall conclusies van de verschillende onderzoeken Kunst Inclusief

Hieronder zijn in negen ‘velden’ de praktijkstudies van Kunst Inclusief samengebracht en in conclusies verwoord. De onderzoeksrapporten van de praktijkstudies kunt u downloaden op www.kunstinclusief.nl Hier vindt u meer specifieke informatie. Deze conclusies zijn geoperationaliseerd in de instrumenten: De Verhalenbundel ‘Verdwalen in verhalen van mensen met speciale wensen’, Het Dialoogspeel ‘De jacht en het wachten....’ en de DVD ‘Leren van Beelden’.

Hieronder worden vanuit negen ‘velden’, die uit de praktijkstudie Lindenberg zijn geselecteerd, de conclusies weergegeven:

Conclusies van actoren			
I – Vakervaring en ervaring met mensen met een beperking			
Actor	<i>Praktijkstudie Lindenberg</i> Wat docenten zeggen over eerder opgedane ervaringskennis en te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Koorenhuis/kennismaking</i> Wat docenten zeggen over verworven kennis en kunde en nieuw te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Deelnemers</i> Wat deelnemers zeggen over docenten/kunstbegeleiders en ondersteuning bij competentieontwikkeling:
Deelnemer	Mensen met speciale wensen kunnen, indien er een cursusaanbod is vanuit de Lindenberg les krijgen van professionele kunstdocenten met ervaring met mensen met een beperking.	Deelnemers op het Koorenhuis volgen individuele of groepslessen van professionele kunstbegeleiders met ervaring met mensen met een beperking.	Mensen met speciale wensen claimen hun recht op burgerschap. Zij willen niet als doelgroep met de focus op hun handicap benaderd worden, maar mogelijkheden krijgen om, met ondersteuning op maat, inclusief mee te doen als mens.
Kunst-begeleider	Intrinsieke motivatie om met mensen met speciale wensen te werken is aanwezig. Een kunstbegeleider kan, indien de organisatie hiervoor mogelijkheden schept, participeren in een team van collega's uit verschillende disciplines.	Het merendeel van de kunstbegeleiders heeft eerder ervaring met mensen met een beperking opgedaan door opleiding, eerdere baan of nevenactiviteiten. Overige mensen deden hun ervaring op bij het Koorenhuis.	Voelt kwetsbaarheden aan en heeft handleidingen hoe daarmee om te gaan. Een kunstbegeleider kan verschillende soorten begeleiding te bieden en goed de juiste afstand en nabijheid te bepalen.
Organisatie	De organisatie kan gebruik maken van docenten met ervaring met mensen met speciale wensen.	De organisatie maakt gebruik van kunstbegeleiders met ervaring met mensen met een beperking. En beschikt over een pool van docenten met verschillende opleidingsspecificaties.	Het is van belang landelijk, provinciaal en regionaal beleid te ontwikkelen waardoor mensen met speciale wensen ervaren dat ze ondersteuning krijgen gericht op het ontwikkelen en tonen van hun talenten en mogelijkheden. Zodat ze gezien en gewaardeerd worden voor hun inzet en inbreng met de sociale rollen.
Belangen-beharter		Belangenbehartigers stellen het op prijs als de kunstbegeleider ervaring heeft met mensen met een beperking.	

Conclusies van actoren

2 – Inclusie

Actor	<i>Praktijkstudie Lindenberg</i> Wat docenten zeggen over eerder opgedane ervaringskennis en te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Koorenhuis/kennismaking</i> Wat docenten zeggen over verworven kennis en kunde en nieuw te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Deelnemers</i> Wat deelnemers zeggen over docenten/kunstbegeleiders en ondersteuning bij competentieontwikkeling:
Deelnemer	Mensen met speciale wensen hebben recht op deelname aan cursusaanbod op de Lindenberg. Mensen met speciale wensen moeten medeverantwoordelijk kunnen zijn voor het eigen leerproces en zoveel mogelijk eigen keuzes kunnen maken.	Deelnemers volgen cursussen. Het is vanzelfsprekend dat zij zichtbaar zijn op het Koorenhuis. Deelnemers presenteren zichzelf op hun eigen manier en dat wat ze geleerd hebben tijdens de jaarlijkse voorstelling. Ze krijgen erkenning voor hun werk en mogen trots zijn. Deelnemers krijgen zoveel mogelijk regie tijdens de les. Het nemen van eigen initiatief wordt gestimuleerd.	Mensen met speciale wensen hebben expertise, kennis en wijsheid en kunnen de overheid adviseren in hoe zij hun verantwoordelijkheid, die zij met het ratificeren van het VN-verdrag voor de rechten van mensen met een handicap heeft genomen, in de praktijk kan concretiseren.
Kunst- begeleider	Kunstbegeleiders richten zich op de mogelijkheden van iedere individuele deelnemer, met ieder een eigen manier van leren. Kunstbegeleiders missen integraal en doorlopend cursusaanbod voor mensen met speciale wensen en de ondersteuning en investeringen vanuit de organisatie.	De kunstbegeleider handelt naar de mogelijkheden van een deelnemer en niet naar de beperkingen. De kunstbegeleiders laten de deelnemers zo zelfstandig mogelijk presenteren tijdens de voorstelling.	Deelnemers met speciale wensen ervaren gelijkwaardigheid als kunstbegeleiders, aardig, toegankelijk en begripvol zijn, zich open stellen en ook iets over zichzelf vertellen. Begeleider kunstbeoefening ondersteunt de mensen met speciale wensen bij actorschap en belangenbehartiging.
Organisatie	Verwachting dat de Lindenberg in de toekomst gaat investeren in onderwijs aan mensen met een verstandelijke beperking. Lindenberg ontwikkelt aan de hand van de aangereikte competenties en tips van docenten een infrastructuur voor leren en werken zodat het aanbod integraal onderdeel kan worden van het totale Lindenberg aanbod. Cursussen voor mensen met speciale wensen vinden plaats op een moment dat er ook reguliere cursussen zijn. Waar mogelijk nemen mensen met beperkingen gewoon deel aan reguliere cursussen.	De organisatie en de manager Speciale Doelgroepen hebben een visie gericht op inclusie van deelnemers met speciale wensen en dragen deze uit. De organisatie laat iedereen toe beperking of geen beperking. De organisatie onderzoekt de mogelijkheid om mensen met een beperking op het Koorenhuis een werkplek aan te bieden en een meer inclusief personeelsbeleid te voeren. De organisatie onderzoekt de mogelijkheid om in de toekomst een administratiesysteem op te zetten dat meer ruimte biedt voor speciale wensen.	De overheid dient in samenspraak met mensen met speciale wensen een samenhangende wet en regelgeving te organiseren, waarbij mensen met speciale wensen de juiste indicering voor bekostiging krijgen gericht op het ontwikkelen van talenten en mogelijkheden.

		De organisatie maakt flyers voor de voorstellingen, maar kan nog meer aan PR doen, zodat nog meer mensen horen dat iedereen welkom is op het Koorenhuis. De organisatie onderzoekt de mogelijkheden om het aanbod uit te breiden en/of te moderniseren.	
Belangen-beharter		Belangenbehartigers kiezen voor het Koorenhuis, omdat het een regulier centrum voor de kunsten is en geen speciale organisatie alleen gericht op mensen met een beperking. Belangenbehartigers komen zelf ook trots naar de voorstelling omdat dit soms het enige moment is dat een deelnemers	

Conclusies van actoren

3 – Randvoorwaarde startsituatie

Actor	<i>Praktijkstudie Lindenberg</i> Wat docenten zeggen over eerder opgedane ervaringskennis en te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Koorenhuis/kennismaking</i> Wat docenten zeggen over verworven kennis en kunde en nieuw te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Deelnemers</i> Wat deelnemers zeggen over docenten/kunstbegeleiders en ondersteuning bij competentieontwikkeling:
Deelnemer	Achtergrondinformatie over de deelnemer kan leiden tot een betere aansluiting van de cursus op de deelnemer, maar kan ook onbevooroordeeldheid over de deelnemer beperken.	De deelnemers wordt tijd en ruimte geboden tijdens het kennismakingsgesprek om zijn eigen wensen en behoeften kenbaar te maken. Echter, niet alle deelnemers willen tijdens een kennismakingsgesprek praten over hun beperking.	Een kennismakingsles, eerder in de vorm van een doe-dan praat-activiteit geeft de deelnemer een indruk van de sfeer, docent en de manier van werken. Deelnemers geven aan dat het belangrijk is dat ze zich welkom voelen en geen druk of veroordeling ervaren. Hierbij gaat het om uitnodigen, gezien worden, enthousiasmeren en vertrouwen krijgen. Ze ervaren het als ondersteunend als de kunstbegeleider zich verdiept in hun belangstelling, vaardigheden en ondersteuningsbehoeften.
Kunst-begeleider	Kunstbegeleiders hebben behoefte aan informatie vooraf over verwachtingen, persoonlijke informatie, gedrag en eventuele fysieke beperkingen van deelnemers. Een voorgesprek is een mogelijkheid om deze informatie te vergaren.	Kunstbegeleiders hebben behoefte aan informatie vooraf over eerder opgedane ervaring in andere cursussen, verwachtingen, persoonlijke informatie en interesse, gedrag en eventuele fysieke beperkingen van deelnemers opdat de kunstbegeleider daarop kan aansluiten. Door een kennismakingsgesprek krijgen ze deze informatie. Vaste gezichten zijn belangrijk De kennismaking geeft de kunstbegeleider inzicht in de karakteristieken ('speciale wensen') van de deelnemer De kunstbegeleider heeft na de kennismakingsactiviteit inzicht over het soort begeleiding waar de deelnemer behoefte aan heeft.	Een uitnodigende folder en of proefles die nieuwsgierig maakt, niet te hoogdrempelig is en waarin je niet speciaal benoemt, voor mensen met een beperking, want dan zet je dat weer als groep apart is van belang. Die folder en/of proefles moet zo worden opgesteld dat het op iedereen van toepassing is. Op een manier dat als iemand dat leest, of die nou een beperking heeft of niet, denkt: 'Dat is een plezierige sfeer daar en mocht ik iets hebben dan wordt daar rekening mee gehouden. Het is van belang te focussen op de overeenkomsten. Het is voor iedereen plezierig om in een prettige omgeving te werken waar rekening wordt gehouden met verschillen.
Organisatie	De organisatie dient facilitaire randvoorwaarden te scheppen, zoals als toegankelijkheid, een grote lesruimte, rolstoeltoilet, EHBO. De organisatie dient mogelijkheden te bieden om contacten te onderhouden met (zorg)instellingen (actieve netwerken creëren tussen en met partners, c.q. kunstbegeleiders e.a. begeleiders).	De organisatie biedt twee vaste professionals, een muziektherapeute en de manager Speciale Doelgroepen, twee keer per jaar de mogelijkheid kennismakingsgesprekken met deelnemers te houden. Het Koorenhuis is vrij toegankelijk, heeft een lift en een rolstoeltoilet. De organisatie dient te onderzoeken hoe het gebouw nog toegankelijke gemaakt kan worden.	De overheid faciliteert i.s.m. stimuleringsfondsen als het cultuurparticipatiefonds en de Wmo duurzame kunstzinnige ontwikkelingsmogelijkheden voor mensen met speciale wensen. Bijvoorbeeld regionale netwerken van zorg, welzijn, kunst en cultuur, waar ook particuliere initiatieven als kunstateliers zich bij kunnen aansluiten.

		De organisatie beschikt over protocollen bij onhandelbaar gedrag van deelnemers. Medewerkers van het beheer hebben een EBHO diploma.	
Belangen- behartiger		De belangenbehartigers vinden het prettig dat de deelnemers gehoord worden. De belangenbehartigers vinden dat de kunstbegeleiders via het gesprek inzicht krijgen in de beperking. De belangenbehartiger stelt contact met kunstbegeleider op prijs. De kunstbegeleider kan ook de de belangenbehartiger consulteren om de wensen van de deelnemers in kaart te brengen. De kunstbegeleider neemt contact op met de belangenbehartiger bij vragen of ontoelaatbaar gedrag van deelnemer. Kunstbegeleider en belangenbehartiger maken dan onderling afspraken.	

Conclusies van actoren			
4 – Randvoorwaarde Persoonlijk Ontwikkelingsplan (POP) deelnemer			
Actor	<i>Praktijkstudie Lindenberg</i> Wat docenten zeggen over eerder opgedane ervaringskennis en te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Koorenhuis/kennismaking</i> Wat docenten zeggen over verworven kennis en kunde en nieuw te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Deelnemers</i> Wat deelnemers zeggen over docenten/kunstbegeleiders en ondersteuning bij competentieontwikkeling:
Deelnemer	De deelnemer dient intrinsiek gemotiveerd te zijn. De deelnemer dient betrokken te zijn bij de eigen leerlijn/ontwikkeling en legt dit vast in een POP. Het POP is zijn eigendom.	De deelnemer moet gemotiveerd zijn om te leren en ontwikkelen. De deelnemer wordt keuzes geboden in de manier waarop hij zich wil ontwikkelen.	Een aantal deelnemers wil beter worden en 'goed werk' leveren, dat geëxposeerd en liefst ook verkocht wordt. Zij hebben behoefte aan coaching en/of ondersteuning bij het onderzoeken en ontwikkelen met kunst, het leren van technieken en het presenteren en in de wereld brengen van hun werk. De meeste deelnemers verlangen naar laagdrempelige, makkelijk toegankelijke kunstcursussen waar ze zonder druk, met plezier experimenteel met Kunst kunnen ervaren, onderzoeken en ontwikkelen.
Kunstbegeleider	De kunstbegeleider ondersteunt de deelnemer in zijn ontwikkeling, onafhankelijk van de vorm van het persoonlijk ontwikkelingsplan.	De kunstbegeleider krijgt de tijd om tot een plan te komen en de ruimte om uit te proberen welke werkwijze het beste aansluit.	De kunstbegeleider bespreekt met de deelnemer wat hij goed kan, lastig vindt en ondersteunt hem bij zijn ontwikkeling en het vinden van mogelijkheden. De kunstbegeleider ondersteunt bij het maken van persoonlijk creatief portfolio.
Organisatie	De organisatie dient voorwaarden te scheppen om POP varianten te ontwikkelen en daar ervaring in op te doen.	De organisatie dient de kunstbegeleiders te stimuleren een plan op te stellen en bij te houden. De organisatie zet zich in eventuele weerstand bij de kunstbegeleider weg te nemen. De organisatie dient de kunstbegeleider te ondersteunen bij het leren kleine doelen te stellen voor de deelnemer.	De organisaties creëren voorwaarden voor sleutelprofessionals, coördinatoren of projectmanagers.
Belangen-behartiger		De belangenbehartiger stelt het op prijs inzicht te krijgen in de voortgang van de deelnemer door eindejaarsgesprekken of tien-minuten gesprekken.	

Conclusies van actoren			
5 – Randvoorwaarde lesopzet			
Actor	<i>Praktijkstudie Lindenberg</i> Wat docenten zeggen over eerder opgedane ervaringskennis en te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Koorenhuis/kennismaking</i> Wat docenten zeggen over verworven kennis en kunde en nieuw te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Deelnemers</i> Wat deelnemers zeggen over docenten/kunstbegeleiders en ondersteuning bij competentieontwikkeling:
Deelnemer	De deelnemer is gebaat bij duidelijke structuur in de les. Structuur bieden heeft te maken met afbakening, duidelijkheid, kleinschaligheid, juiste introductie. De deelnemer is gebaat bij uitdagende en prikkelende lessen, in overeenstemming met de mogelijkheden van de deelnemer en appellerend aan zintuiglijke niveaus. De deelnemer is gebaat bij een aangepast lestempo met veel afwisseling en pauzes binnen de cursus.	De deelnemer is gebaat bij structuur en veiligheid, en bij een lesopzet die aansluit bij zijn/haar belevingswereld. De deelnemers is gebaat bij het krijgen van voldoende tijd en ruimte en niet te veel onder druk staan. De deelnemers is gebaat bij middelen of attributen die tijdens de les ingezet worden om duidelijkheid en structuur te scheppen.	De stap om alleen in een reguliere cursus deel te nemen is voor sommige deelnemers te groot. Deze kan verkleind worden door samen met een maatje de cursus te volgen. De deelnemer heeft behoefte aan een plek waar je verwacht wordt met een prettige sfeer, in een veilige ruimte met ruimte voor eigen keuzes. Laagdrempelig, vrijheid, ruimte geen druk Voorwaarde is dat de deelnemer zichzelf en anders mag zijn. Meedoen vraagt actief betrekken. Een aantal deelnemers geeft aan gebaad te zijn bij een rustige omgeving, kleine groep en anders omgaan met tijd. Veel deelnemers hebben behoefte aan ondersteuning bij socialiseren in pauzes en voorstelrondjes.
Kunstbegeleider	De kunstbegeleider heeft behoefte aan ondersteuning d.m.v. richtlijnen, competentieprofielen of lesopzetten ter inspiratie. De kunstbegeleider heeft behoefte aan onderlinge samenwerking met collega's uit meerdere disciplines. De kunstbegeleider wil vorm kunnen geven aan de eigen cursus.	De kunstbegeleider heeft door ervaring een eigen werkwijze ontwikkeld en past deze toe aansluitend bij de deelnemer. De kunstbegeleider is creatief en kan variëren. Hij/zij werkt veelal intuïtief, maar kan nog een slag slaan in het bewuster worden van methodisch handelen. De kunstbegeleider laat gelijkwaardigheid terug zien in keuze voor een zo normaal mogelijke lesstof. Docent sluit aan bij persoonlijke interesse, als muziekvoorkeur of hobby, van de deelnemer.	De kunstbegeleider biedt ondersteuning bij het ontwikkelen van technische vaardigheden. De deelnemers durven makkelijk dingen te bespreken omdat de kunstbegeleider sympathiek, aardig, toegankelijk en betrokken is, maar met ruimte. De kunstbegeleider zit de deelnemer niet constant op de lip. De kunstbegeleider staat altijd klaar met suggesties als je dat zou willen en benadrukt dat je vrij bent om er iets mee te doen.
Organisatie	De organisatie dient mogelijkheden te bieden aan docenten voor werkbezoeken, stages en	De organisatie heeft de eerste stappen ondernomen om de docenten binnen het	Reguliere kunstinstellingen en kunstinstelling van welzijn en zorg maken samen met mensen met speciale wensen

	meeloopdagen bij mensen/instellingen die werken met de doelgroep om ervaring op te doen. De organisatie dient cursussen voor de doelgroep op te nemen in het programma-aanbod, eventueel multidisciplinair. De organisatie dient continuïteit te bieden in de vorm van een doorlopende leerlijn in het cursusaanbod.	cursusaanbod Speciale Doelgroepen nader tot elkaar te brengen als een team. De organisatie is voornemens om in de toekomst kennis en ervaringen uit te wisselen op casusniveau.	een inspirerend aanbod met in en doorstroommogelijkheden, die ook financieel toegankelijk zijn.
Belangen-behartiger			

Conclusies van actoren			
6 – Randvoorwaarde groepsdeelname			
Actor	<i>Praktijkstudie Lindenberg</i> Wat docenten zeggen over eerder opgedane ervaringskennis en te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Koorenhuis/kennismaking</i> Wat docenten zeggen over verworven kennis en kunde en nieuw te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Deelnemers</i> Wat deelnemers zeggen over docenten/kunstbegeleiders en ondersteuning bij competentieontwikkeling:
Deelnemer	Deelname aan een groep mag niet beperkend zijn voor het groepsproces. De deelnemer dient intrinsiek gemotiveerd te zijn om deel te nemen aan een groepscursus.	De deelnemer dient geen belemmerende factor te zijn voor het andere deelnemers in de groep. Iedereen dient plezier te kunnen hebben en zich kunnen ontwikkelen.	Creëer, afhankelijk van de wensen van deelnemers mogelijkheden op maat voor deelnemers om deel te nemen in speciale, reguliere, kleine groep of individueel. Stimuleer deelname van reguliere kunstenaars bij het atelier. Deelnemers kunnen deelnemen in een groep als zij aanspreekbaar zijn op hun gedrag. Deelnemers kunnen elkaar uitnodigen, stimuleren en empoweren.
Kunstbegeleider	De kunstbegeleider draagt verantwoordelijkheid voor het groepsproces met oog voor de individuele deelnemer. Afhankelijk van de deelnemers worden de lessen in meer of mindere mate afgestemd op de groep en/of de individuele deelnemer.	De kunstbegeleider heeft oog voor individuele deelnemers en draagt zorg dat een ieder op zijn niveau mee doet. De kunstbegeleider stimuleert het samen spel en stimuleert deelnemers van elkaar te leren. De kunstbegeleider neemt de verantwoordelijkheid om een deelnemer uit de groep te halen indien het andere groepsleden belemmert.	Kunstbegeleiders van reguliere kunstinstellingen of studenten van kunstacademies geven doen projecten bij het atelier. Kunstbegeleiders dragen zorg voor ondersteuning bij inclusieve beeldvorming en ondersteunt de deelnemer met speciale wensen bij hun actorschap. Hij geeft ruimte, toont respect en nodigt uit en ondersteunt bij socialiseren, zonder te betuttelen.
Organisatie	De organisatie dient mogelijkheden te bieden cursussen op te zetten met een klein aantal deelnemers. De organisatie dient langlopende cursussen aan te bieden met een natuurlijk verloop van deelnemers.	De organisatie biedt de mogelijkheid voor deelnemers om te kiezen tussen een individuele les of een groepsles.	De overheid kan in de overeenkomst over de basissubsidie reguliere kunstopleidingen en organisaties duidelijker aanspreken op en ondersteunen bij het ontwikkelen van diversiteitsbeleid. Zodat zij in samenwerking met deelnemers en kunstbegeleiders uit de zorg creatief gaan bouwen aan een flexibele organisaties met diverse mogelijkheden voor inclusieve kunstontwikkeling. Divers aanbod Individuele lessen Deelname met maatjes Aandacht voor speciale wensen in een reguliere cursus Kleine groep Strippenkaart Out-reachende kunstdocent
Belangen-beharter			

Conclusies van actoren

7 – Randvoorwaarde ondersteuning

Actor	<i>Praktijkstudie Lindenberg</i> Wat docenten zeggen over eerder opgedane ervaringskennis en te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Koorenhuis/kennismaking</i> Wat docenten zeggen over verworven kennis en kunde en nieuw te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Deelnemers</i> Wat deelnemers zeggen over docenten/kunstbegeleiders en ondersteuning bij competentieontwikkeling:
Deelnemer	De deelnemer zal zich veiliger voelen en zich daardoor beter ontwikkelen, wanneer er sprake is van voldoende ondersteuning.	De deelnemers kan zich met een afgestemde ondersteuning ontwikkelen op artistiek, sociaal en persoonlijk vlak.	De deelnemer ervaart ondersteuning op maat. De deelnemer voelt zich door de kunstbegeleider gezien en begrepen omdat de kunstbegeleider ziet wat hij de deelnemer nodig heeft. Hij ervaart betrokkenheid en nabijheid met de juiste afstand.
Kunstbegeleider	De kunstbegeleider heeft behoefte aan ondersteuning in de vorm van een tweede (vaste) begeleider op de groep met ervaring en affiniteit met mensen met een beperking. De kunstbegeleider heeft behoefte aan ondersteuning in de vorm van tips en aanwijzingen met betrekking tot de omgang met deelnemers. De kunstbegeleider heeft behoefte aan ondersteuning bij organisatorische en praktische zaken. De kunstbegeleider heeft behoefte aan ondersteuning bij het onderhouden van contact met de woonomgeving van deelnemers. De kunstbegeleider heeft behoefte aan ondersteuning bij het formuleren van cursusinhoud.	De kunstbegeleiders krijgen ondersteuning van een muziektherapeute. Met vragen over de aard van de beperking en tips over aanpak in de les kunnen ze bij haar terecht. De kunstbegeleider heeft behoefte aan ondersteuning bij organisatorische en praktische / administratieve zaken.	Kunstbegeleiders tonen een open houding waarbij niks moet, maar alles mag. Ze geven de deelnemer het gevoel dat hij welkom is, oefenen geen druk uit, stellen zich gelijkwaardig op. Kunstbegeleiders zijn in staat de deelnemer te zien, zonder oordelen, kunnen aanvoelen hoe de deelnemer in elkaar zit en wat hij nodig heeft. Kunstbegeleiders voelen kwetsbaarheden aan, hebben handleidingen hoe daarmee om te gaan en zijn in staat verschillende soorten begeleiding te bieden. Ze staan klaar met suggesties als de deelnemer dat zou wil, maar benadrukt dat hij vrij is om er iets mee te doen of juist niet.
Organisatie	De organisatie dient randvoorwaarden te creëren waardoor deelnemer en kunstbegeleider zich voldoende ondersteund voelen.	Er is een afdelingsmanager Speciale Doelgroepen aangesteld met een duidelijke visie voor de toekomst van de afdeling.	Organisaties creëren randvoorwaarden en financiële ondersteuning waardoor deelnemers met ondersteuning, op de plek die hen past, inclusief mee kunnen doen. Organisaties stimuleren expertise-uitwisseling door bijv. reguliere kunstbegeleiders korte cursussen te laten verzorgen bij Ateliers.
Belangen-beharter		De belangenbehartigers kunnen met vragen terecht bij de manager Speciale Doelgroepen.	

Conclusies van actoren

8 – Kennis en kennisontwikkeling docent/kunstbegeleider

Actor	<i>Praktijkstudie Lindenberg</i> Wat docenten zeggen over eerder opgedane ervaringskennis en te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Koorenhuis/kennismaking</i> Wat docenten zeggen over verworven kennis en kunde en nieuw te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Deelnemers</i> Wat deelnemers zeggen over docenten/kunstbegeleiders en ondersteuning bij competentieontwikkeling:
Deelnemer	De deelnemer is gebaat bij een docent die in staat is op eenvoudige wijze kennis en kunde over te dragen naar de deelnemer.	Een goede relatie / vertrouwensband tussen deelnemer en kunstbegeleider is de sleutel tot leren en een voorwaarde voor kennisoverdracht.	Deelnemers hebben behoefte aan kunstbegeleiders die kunstzinnige kennis en kunde kunnen overdragen. Deelnemers willen meer mogelijkheden krijgen om cursussen te volgen in een omgeving die hen past met ondersteuning op maat.
Kunstbegeleider	De kunstbegeleiders leert het meest uit de praktijk en heeft bij geringe ervaring behoefte aan het meelopen met ervaringsdeskundigen uit de zorginstellingen, van scholen voor speciaal onderwijs en/of uit het kunstonderwijs. De kunstbegeleider heeft in mindere mate behoefte aan theoretische bijscholing als achtergrondinformatie van ziektebeelden en het opzetten van een lesplan.	De kunstbegeleiders hebben hun kennis te hebben opgedaan door middel van hun opleiding en daarnaast uit vakbladen, boeken en kennis van andere collega's. Bij vragen omtrent de deelnemer neemt de kunstbegeleider contact op met de belangenbehartiger	Omkering van actor/toeschouwer-perspectief Deelnemers van ateliers bieden i.s.m. kunstbegeleiders cursussen aanbieden voor kunstbegeleiders van reguliere kunstinstellingen..
Organisatie	De organisatie dient randvoorwaarden te scheppen om de ontwikkeling van de docent te garanderen in de vorm van bijscholing en stages.	De organisatie is voornemens de uitwisseling van kennis tussen kunstbegeleiders onderling beter te organiseren.	De organisatie en regionale politiek creëren randvoorwaarden voor bijscholing/expertise-uitwisseling. In het kader van burgerschap en een inclusieve samenleving is het van belang dat zowel kunstvak-opleidingen als social work-opleidingen structureel en actief via modules aandacht besteden aan diversiteit, inclusie en samenwerking.
Belangen-behartiger		De belangenbehartiger stelt dat de kunstbegeleider enige kennis moet hebben van de beperking en doordrongen zijn van het niveau van de deelnemer.	

Conclusies van actoren			
9 – Houding en vaardigheden docent/kunstbegeleider			
Actor	<i>Praktijkstudie Lindenberg</i> Wat docenten zeggen over eerder opgedane ervaringskennis en te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Koorenhuis/kennismaking</i> Wat docenten zeggen over verworven kennis en kunde en nieuw te verwerven competenties:	<i>Praktijkstudie Deelnemers</i> Wat deelnemers zeggen over docenten/kunstbegeleiders en ondersteuning bij competentieontwikkeling:
Deelnemer	De deelnemer is gebaat bij een docent die op vaardigheidsniveau snel en adequaat kan inspelen op wisselende situaties (gedrag, opnieuw aandacht centreren).	De deelnemer is gebaat bij een kunstbegeleider die geduld heeft en hem/haar op zijn gemak stelt. Een kunstbegeleider die weet aan te sluiten bij de deelnemer.	Deelnemers ervaren het als stimulerend als kunstbegeleiders met tijd, interesse en aandacht onderzoeken, ruimte creëren, uitnodigen, ondersteunen of enthousiasmeren.
Kunstbegeleider	De kunstbegeleider moet kunnen en willen voldoen aan bepaalde houdingsaspecten en vaardigheden, die benodigd zijn om succesvol met mensen met een beperking te kunnen werken.	De kunstbegeleider voldoet aan bepaalde houdingsaspecten. Hij weet dat een positief en gelijkwaardig contact de sleutel is en zet zich in om een vertrouwensband op te bouwen. De kunstbegeleider weet de deelnemers te stimuleren en een juiste sfeer neer te zetten, Ook aan vaardigheden als grenzen stellen en enthousiasmeren voldoet hij.	Kunstbegeleiders hebben of ontwikkelen dialogisch en improviserend werken met sociale competenties en non-verbale sensibeleiteit.
Organisatie	De organisatie moet toezien op het definiëren en waarborgen van houdingsaspecten en vaardigheden van docenten, die benodigd zijn om succesvol met de doelgroep te kunnen werken. Docenten kunnen eventueel een proeve van bekwaamheid afleggen om er zeker van te zijn dat zij de juiste les en ondersteuning aanbieden aan mensen met een beperking		Organisatie selecteert docenten m.b.v. een docentenprofiel en teamprofiel. Een team profiel met docenten die affiniteit en sociale competenties en non-verbale sensibeleiteit ontwikkeld hebben of verder willen ontwikkelen in het werken met mensen met speciale wensen. Dit heeft als voordeel dat je informatie en ervaringen kunt uitwisselen en gebruik kunt maken van elkaars expertise. 'Op maat' kan ook betekenen een docent die bij je past.
Belangen-beharter		De kunstbegeleider heeft een open houding naar de belangenbehartigers toe. Belangenbehartigers worden betrokken en de mogelijkheid geboden een les bij te wonen als dat de deelnemer ondersteunt of motiveert.	

Bronnenlijst

Literatuur

Abma, T.A. & Guy A.M. Widdershoven, G.A.M. (2006) *Responsieve methodologie. Interactief onderzoek in de praktijk*. Den Haag: Uitgeverij Lemma

Alblas, M. (2008). *Een bloeiende civil society. Denk buiten de grenzen van prestatievelden*. Utrecht: Movisie

Andrews. T. (1997), *Luisteren naar dieren. Spirituele en magische lessen uit het dierenrijk als sleutel tot zelfkennis en bewustzijnsvorming*. Bloemendaal: J.H. Gottmer/H.J.W. Becht BV (3^e druk)

Biene, M. van, De Bruijn, P. & Loeffen, T. (2010) *Dialogospel 'De jacht en het wachten...' De kunst van het tweegesprek*. Utrecht: Hogeschool Utrecht

Biene, M.A.W. van, (2005) *Wederkerig leren Onderzoek naar georganiseerde leerondersteuning voor mensen met een verstandelijke beperking*. Delft: Uitgeverij Eburon

Blumer (1954) *What is Wrong with Social Theory*, in: *American Sociological Review* 18, 3-10.

Boeije. H. (2005) *Analyseren van kwalitatief onderzoek. Denken en Doen*. Amsterdam: Boom

Bommerez J. en Hoppenbrouwers R. (2007) *Door de bomen het bos zien. Ontdek de eenvoud onder de complexiteit in relaties en organisaties*. Baarn: United Media Company

Bohlmeijer, E. (2007) *De verhalen die we leven. Narratieve psychologie als methode*. Amsterdam: Uitgeverij Boom

De Bree, J. (2001) *serie sociaal pedagogisch hulpverleners* Amsterdam: SWP

Buikema, R & Meijer, M (2004) *Kunsten in beweging, Cultuur en migratie in Nederland*. Den Haag: Uitgeverij Sdu uitgevers

Csikszentmihaly, M. (1999) *Creativiteit Over 'flow', schepping en ontdekking*. Amsterdam: Boom

Cuijpers, M., Zomerplaag, J. (2003). *Werken aan Inclusief Onderwijs*. Utrecht NIZW – Princenhofgroep.

- Delsen, L. (2000) *Exit poldermodel? Sociaal economische ontwikkelingen in Nederland* Assen: Koninklijke van Gorcum BV
- Friedman, H.S., Riggio, R.E., & Segall, D.O. *Personality and the enactment of emotion*. Journal of Nonverbal Behavior, 5, 35-48
- Friedman, H.S., Prince, L.M., Riggio, R.E., & DiMatteo, M.R. (1980) *Understanding and assesing nonverbal expressiveness: The affective communication test*. Journal of Personality and Social Psychology, 39, 333- 351
- Geest, N. van der & Serkei, C.(2009) *De brug is van niemand over de kwaliteit van talentontwikkeling*. Amsterdam Internatioinal Theatre & Film Books
- Gevers, I. (2009) *Niet Normaal Diversiteit, Kunst, Wetenschap & Samenleving* Rotterdam: Nai uitgevers
- Hesselink L. & Jorissen P. (1999). *Kunst en handicap in Nederland*. Amsterdam: Boekmanstudies.
- Hermans, W.F.H. (1953) *Paranoia*. Amsterdam: Van Oorschot
- Hiskemuller, Sander (2009) *Community art deluxe*, Kaap Kunst nr. 5, december, p. 26-29 Utrecht: Kunstfactor, cop. 2009
- Houten, D. van (2004) *De gevarieerde samenleving. Over gelijkwaardigheid en diversiteit*. Utrecht: De tijdstroom.
- Jansen Gerard. (2009) *'Bang om niet normaal te zijn*. Advertentiebijlage: Tentoonstelling *Niet Normaal* 16 December – 7 Maart 2010 Amsterdam: Beurs van Berlage
- Klinzing, H. (University of Tuebingen and Stuttgart, Germany) and Aloisio, B. (Department of Curriculum Management, Education Division Malta) (2007), *Charisma, Nonverbal Sensitivity and Personality Dimensions: Six correlational replicated studies*.
Paper presented at the 32th Annual Conference of the Association for Teacher Education in Europe (ATTEE). University of Wolverhampton, Telford Campus
- Knapp, M.L. & Hall. J.A. (2002). *Nonverbal communication in human interaction*. 5th edition. Wadsworth: Thompson Learning, Inc.
- Kortram, L. (2004) *Multicultureel competent samen(-)leven. Inaugurale rede op Hogeschool de Horst bij aanvaarding van het ambt van lector voor het lectoraat Diversiteit en de Multiculturele competentie*. Driebergen: Hogeschool de Horst.
- Krober, H.R.Th. (2008) *Gehandicaptenzorg inclusie en organiseren* Druk: De Nieuwe Grafische
- Krogt, F.J. (1995). *Leren in netwerken. Veelzijdig organiseren van leernetwerken met het oog op humaniteit en arbeidsrelevantie*. Utrecht: Lemma

Kwekkenboom M.H. & van Weert C.M.C. (2008). *Meedoen en gelukkig zijn. Een verkennend onderzoek naar participatie van mensen met een verstandelijke beperking of chronische problematiek*. Breda/Den Haag: Avans/SCP.

Loeffen T & Tigchelaar, H. (2009) *Retourtje Inzicht Creatief met Diversiteit voor sociale professionals* Bussum: Coutinho

Macionis, J., Peper, B. & van der Leun, J. (2010) *De samenleving Kennismaking met de sociologie*. 9^e editie Amsterdam: Pearson Education Benelux BV

Nierse, C. Abma, T, Wildershoven, G. (2009) *Cliëntparticipatie in onderzoek. Dynamiek en interactie in gemengde onderzoeksteams*. KWALON 40 (jaargang 14, nr.1)

Pijper, G. (2004) *Drama voor de beroepspraktijk*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Scholtens, G. Acht keer kwartiermaken. (2007) *Een verkennend onderzoek naar methodische aspecten van kwartier maken*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Smaling, A. (2010) *Constructivisme in soorten* KWALON 43 (jaargang 15, nr.1)

Smet, W. (2010) *Hand in Hand voor Verbreding. Rapport van de werkgroep 'deeltijds kunstonderwijs voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften*.

Staa, A. van & Evers, J. (2010) *'Thick analysis': strategie om de kwaliteit van kwalitatieve data-analyse te verhogen*. KWALON 43 (jaargang 15, nr.1)

Wekker, G. & H. Lutz (2001) *'Een hoogvlakte met koude winden. De geschiedenis van het gender- en etniciteitsdenken in Nederland. In: Botman e.a. (2001) Kaleidoscopische visies. De zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen.

Websites

http://www.movisie.nl/121770/def/home/over_movisie/movisie_in_2009/kwetsbare_groepen/ (geraadpleegd augustus 2010)

<http://www.minvws.nl/actueel/vraag-en-antwoord/hitte/default.asp> (geraadpleegd augustus 2010)

<http://www.coalitievoorinclusie.nl> (geraadpleegd augustus 2010)

<http://www.coalitievoorinclusie.nl/tekstmanifest.html> (geraadpleegd augustus 2010)

http://www.cultuurnetwerk.nl/cultuureducatie/wat_is_cultuureducatie.html (geraadpleegd 20 mei 2010)

<http://www.e-quality.nl/e-quality/pagina.asp?pagkey=42558> (geraadpleegd augustus 2010)

<http://www.kenniscentrumrehabilitatie.nl/menusbasispagina/passage/passageredactioneeloktober2005.htm> (geraadpleegd augustus 2010)

<http://www.denhaag.nl/home/bewoners/zorg-en-welzijn/maatschappelijke-ondersteuning.htm> (geraadpleegd augustus 2010)

<http://wmoportaal.residentie.net/index.php?s=49&c=248&l=08> (geraadpleegd augustus 2010)

<http://wmoportaal.residentie.net/index.php?s=49&c=247&l=08> (geraadpleegd mei 2010)

<http://www.denhaaghelpt.nl> (geraadpleegd op 15 Mei 2010)

<http://www.cultuurplein.nl/ci/cultuurbeleidoverheid/fondscultuurparticipatie> (Geraadpleegd mei 2010)

http://www.coalitievoorinclusie.nl/images/Bijlagen_%20InclusieManifest_Wonen.pdf (geraadpleegd Mei 2010)

http://www.youtube.com/watch?v=tMtA_lcmkf0 (geraadpleegd Augustus 2010)

<http://www.mediawerkzetnet.nl/> (geraadpleegd Augustus 2010)

<http://studion.fss.uu.nl/Bouwstenenonline/2b2eactieonderzoek.doc> (geraadpleegd Augustus 2010)

www.oranjefonds.nl (geraadpleegd Augustus 2010)

Oral History

Evans, R. (2010) *Indiaanse Chippewa-Cree, medicijnman en storyteller, opgeleid en ingewijd in the Chippewa-Cree Healing Genootschap door antropologen 'The Grand Medicine Society' genoemd.*

Onderzoeksrapport

Dit onderzoeksrapport wordt uitgegeven door het onderzoeksproject Kunst Inclusief van het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht en is tot stand gekomen in samenwerking met de ateliers REAKT Anders bekeken, De Kunstvlieg en Koorenhuis Centrum voor Kunst en Cultuur uit Den Haag.

Auteurs:
Toinette Loeffen

Vormgeving:
Paola de Bruijn

Uitgever:
Hogeschool Utrecht – Kenniscentrum
Sociale Innovatie

Kenniscentrum Sociale Innovatie
Hogeschool Utrecht
Heidelberglaan 7
3584 CS Utrecht
Telefoon 030 -2529831
e-mail: ksi@hu.nl
website: www.socialeinnovatie.onderzoek.hu.nl

getalenteerde mensen met SPECIALE WENSEN

Toinette Loeffen

Afstudeeronderzoek Master Social Work
Hogeschool Utrecht / 14 oktober 2010

Johet | Herinnering

Johet | Vogelaars' Prachtwijk

een onderzoek naar de ervaringskennis, visie, mogelijkheden en wensen van deelnemers
met een psychiatrische beperking met betrekking tot 'acterschap', kunstzinnige ontwikkeling en participatie

**kunst
inclusief**
